

Projekt

142

MAPT 2018

ISSN 1331 - 5439

JUGOSLAVIJA U HRVATSKOJ
IZLOŽBA, PROJEKT JANEZ JANŠA
ĐORĐE STANKOVIĆ (1944. – 2017.)
IKONOGRAFIJA MILENKA ĐURIĆA
KNJIGE, SOLUN GRAD DUHOVA

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.prosvjeta.net, www.casopis.prosvjeta.net

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

УРЕДНИШТВО:

Горан Борковић, Чедомир Вишњић, Сања Шакић
Милорад Новаковић, Чедомир Вишњић, Сања Шакић

РЕДАКЦИЈА:

Горан Борковић, Ненад Јовановић, Љиљана Вукашиновић
Милорад Новаковић, Чедомир Вишњић, Сања Шакић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ:

Краљ Петар на положају за вријеме Церске битке, 1914.

ШТАМПА: Tiskara Zelina d.o.o

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је субфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

Дубраве (I)

Некада давно, прије четири стотине, опустио и слабо плодан крај којег данас зовемо Дубраве, Доње и Горње, и Поникве, насељен је да би се отежали продори краишког Турака у Крањску. Они су оближњу Мрежницу на неким мјестима лако газили својим коњима и за дан јахања били у „лову“ у данашњој Словенији. И да се не би Жумберчани морали спуштати тако далеко, војводе Мандићи су по позиву превели свој народ из Турске да војује, тргује, чува говеда и, углавном, попуњава простор. Још прије свега четврт вијека, у завршном рату ове фазе наше заједничке прошлости, простор је био драматично важан. Кроз село су пролазиле кључне комуникације које су повезивале сјевер и југ Хрватске, дио млађих становника је у складу са оним што су учили и са оним што су од својих старијих слушали, отишао преко воде бранити своју државу или оно што од ње остане. У Дубравама, срећом, српска страна није метак опалила и иако је судбина села висила о концу смјера Мерчеповог ратног пута и којечег другог, све је протекло релативно мирно, уз смрт неколико невиних мјештана. Данас само предсједник мјесне заједнице има проблема да објасни своја онодобна сналажења и преживљавање.

Мирно је тамо и данас. Одавно није било тако. Сретна је околност што је крај пружен попречно на све комуникације па је неподесан за шверцере људима. Јер сада, кад би се заиграла каква пјешадијска сатнија бившег 5. корпуса па кренула преко Кордуна, Дубрава и Поникава, уз нешто опреза приликом преласка цесте „Јозефине“ и нарочито аутопута, тешко да би иког живог срели, да би их ико запазио прије словенске границе. Јер на том потезу нема више готово никог. Додуше, не рачунајући сателите и термовизијске камере.

Што на такав разилазак народа имају рећи и понудити владајуће политичке, свјетске и домаће? Дубраве, стицајем околности, једине у општини Огулин немају текућу воду. Могле би добити водовод. Тешко, али могле би. Можда пјешачку стазу уз прометну цесту која пролази кроз село. Можда још нешто слично, што се може једнократно сазидати или обновити, мало сјемена, неки мото-култиватор. Локалне политичке су насмагале нешто новца, могу помало помоћи чак и Србима у Хрватској, или на Косову. Оно што оне не могу, нити им је то у задаћи, то је да обнове смисао опстанка и живота Срба, али не само њих, на овим просторима. Оне могу изградити инфраструктуру, што је добро за све којима је прави извор живота негде другаде.

Не треба домаћим политичарима много замјерити. Они чине оно што могу на одржавању властите улоге и позиције, сигурни да у видокругу нема никог ко би могао битно бољи од њих, а највише стваралачког труда улажу у увјеравање великих сила да их подрже као своје намјеснике. То је реалност. Готово је невјеројатно што је остало од Југославије, свега четврт вијека након њеног упокојења.

Дубраве су при том, важне само аутору овог записа, добар и релативно миран примјер свега што се догодило.

(B.)

Trg Kralja Aleksandra, Glina

Glina, Trg kralja Aleksandra i glinska Bogorodičina crkva sredinom 1930-ih / Fotograf Gjuro Štula

предплатна

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta@skdprosvjeta.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun
SKD Prosvjeta IBAN: HR362360001101412121.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s
naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju preplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis Prosvjeta iz inostranstva se vrše na
IBAN HR362360001101412121 SWIFT ZABAHR2X s naznakom "za časopis
Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD,
Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

04	OD BOŽIĆA DO OSMOG MARTA Nenad Jovanović HRONIKA	50	„POVRATAK U ARKADIJU“ Vinko Tadić INTERVJU, SLAVICA GARONJA
09	VUČIĆ I AMEBE Zoran Daskalović POLITIKA, BEOGRADSKI LOKALNI IZBORI	54	IDEALI ILI NIŠTA Đorđe Matić KNJIGE, <i>S VREMENA NA VRIJEME</i>
11	UVOD U KNJIGU Dragan Markovina POLITIKA, JUGOSLAVIJA U HRVATSKOJ (1918. – 2018.)	56	ISTORIJSKE SUDBINE Drago Roksandić ĐORĐE STANKOVIĆ (1944. – 2017.)
14	OSJEĆAM SE KAO JUGONOSTALGIČNI DON KIHOT Paulina Arbutina INTERVJU, ENES KIŠEVIĆ	58	SVJETLOSTI RUBA Dušan Ivanić KNJIGE, <i>SVJETLOM PO RUBU</i>
18	IZDAJA, ZLOTVOR I ZLOSILJE Goran Babić RASPRAVE O NOTORNAME (17)	60	NAŠ SOLUN Čedomir Višnjić KNJIGE, <i>SOLUN GRAD DUHOVA</i>
20	KAKO JE POČEO RAT NA MOM OTOKU Goran Borković KNJIGE, <i>JUDI I BEŠTIJE</i>	63	ŠTO LJUDI RADE KADA KORISTE JEZIK? Virna Karlić KNJIGE, <i>PRAGMATIKA</i>
22	GERASIM ZELIĆ – <i>HOMO MEDITERRANAEUS</i>? Drago Roksandić HISTORIJA	65	ISPITIVANJE RIJEČI Slobodan Grubač KNJIGE, <i>SKRIVENOSTI</i>
26	ZADUŽBINARSTVO U SRBA Bojan Munjin HISTORIJA	66	POVIJEST SLAVENSKOGA JADA Anđelko Vlašić KNJIGE, <i>AN ILLUSTRATED HISTORY OF SLAVIC MISERY</i>
30	DA SE NE ZABORAVI Igor Mrkaj SPOMENICI NOR-a GLINE I GLINSKOG KRAJA (2)	68	BOLEST HISTORIJE I HISTORIJA BOLESTI Sanja Šakić KNJIGE, <i>DANAS JE SREDA</i>
36	NOVI HORIZONTI IKONOGRAFIJE Boris Vrga UMJETNOST, MILENKO ĐURIĆ	70	KNJIGA KAO REVOLUCIONARNI POTENCIJAL Danilo Lučić ESEJ
39	I U VJEĆNOST ZA PTICAMA BEZ JATA Miloš Kordić SJEĆANJE, DUŠKO ROKSANDIĆ	74	POPUT HEMINGVEJA Stevan Bradić POEZIJA
42	TESLA I MILANKOVIĆ Đorđe Nešić HISTORIJA	78	ULICA KOJU SU POJELI KATANCI Đorđe Aćimović PROZA
44	USPOMENE KOJE NE BLIJEDE Igor Mrkaj HISTORIJA, FOTOGRAF GJURO ŠTULA	82	PANOPTIKUM Goran Borković
46	SVI SMO MI JANEZ JANŠA? Igor Ružić IZLOŽBA, JANEZ JANŠA® U MSUM LJUBLJANA	84	IN MEMORIAM, NEBOJŠA GLOGOVAC (1964 - 2018) Đorđe Matić

OD BOŽIĆA DO OSMOG MARTA

Nenad Jovanović

SRPSKI DOM – Početkom godine započela je obnova Srpskog doma u Vukovaru sagrađenog 1904. godine za potrebe okupljanja srpske zajednice u tom gradu. Za potrebe obnove krajem prošle godine Vlada Republike Srbije donirala je milijun eura. Ranije su Hrvatska i Srbija donirale i sredstva za otkup te zgrade od poduzeća "Velepromet", u čijem je vlasništvu bio za vrijeme Jugoslavije.

Srpski dom je sada u vlasništvu Srpskog narodnog vijeća, Zajedničkog vijeća općina i Srpske pravoslavne crkvene opštine Vukovar čiji predstavnici preko Upravnog odbora upravljaju ovim objektom.

Započeti su radovi na čišćenju dvorišnog dijela, kao i unutrašnji radovi u glavnoj zgradi u kojoj će biti smještene kancelarije za sveštenike i prostorije koje će koristiti srpska udruženja s područja Vukovara i okoline. Predviđeno je i uređenje tavanskog prostora s nekoliko prostorija koje će se iznajmljivati, dok se u dvorištu planira izgradnja još jedne, nove zgrade s multifunkcionalnom dvoranom.

SRPSKI PRIJEM – Ovogodišnji tradicionalni SNV-ov božićni prijem održan je 6. januara uz pozive na suradnju, obećanja bolje budućnosti za one koji i u 21. stoljeću žive bez vode i struje, kao i podjelu priznanja zaslužnima za područja važna cijeloj zajednici. Tako je nagrada "Nikola Tesla", za doprinos razvoju srpskih institucija, uručena književniku Đorđu

Nešiću, koji je posebno zaslužan za rad i razvoj Centra Milutina Milanovića u Dalju. Nagrada "Svetozar Pribičević", za unapređenje hrvatsko-srpskih odnosa, pripala je Miljenku Domljanu za veliki doprinos u obnovi u ratu oštećene crkvene i kulturne baštine u Dalmaciji. Nagrada za humanizam "Diana Budisavljević" uručena je novinaru *Novosti* Vladimиру Jurišiću čije su priče o malim ljudima s velikim problemima često završavale humanitarnim akcijama čitatelja ovog lista ili potezima vlasti koji su im te probleme olakšali ili uklonili.

SRPSKO VEČE – Več tradicionalno Srpsko veče, koje je u organizaciji SNV-a i VSNM-a grada Zagreba održano 13. januara u restoranu Globus na Zagrebačkom velesajmu, okupilo je šestotinjak ljudi koji su do jutarnjih sati uživali u odličnoj atmosferi. Publiku su najviše razgalili trubači iz Šida, ali su svoju porciju aplauza dobili i folkloristi pododbora "Prosvjete" iz Vojnića koji su izveli dvije zahtjevne koreografije.

SREDSTVA ZA MANJINE – Na sjednici Savjeta za nacionalne manjine RH, održanoj 25. januara, predsjednik Savjeta Aleksandar Tolnauer kazao je da je na javni poziv stiglo 1.080 prijedloga u kojima se traži 52,4 milijuna kuna, što je nešto manje od lanjske brojke kad su podnesena 1.123 prijedloga "teška" 53,3 milijuna kuna.

Budžetska sredstva za ovu godinu iznose 32,4 milijuna kuna, od čega je 27 milijuna predviđeno za kulturnu autonomiju, dok pet milijuna ide za bilateralne ugovore. Od ukupno 1.080 programa, na informiranje se odnosi njih 66 u iznosu od 19,8 milijuna kuna, dok je za izdavaštvo također podneseno 66 programa s potražnjom od 2,5 milijuna kuna. Najviše zahtjeva podneseno je za manifestacije, njih 495, a zatraženo je 14,9 milijuna, dok je za 453 programa kulturnog amaterizma zatraženo još 10,7 milijuna kuna.

„SVETLOST KOJA ŽIVOT ZNAČI“ – Poznati beogradski glumac Tihomir Stanić gostovao je od 2. do 4. februara s predstavom „Svetlost koja život znači“ u Zagrebu, Rijeci i Karlovcu. U ispunjenoj dvorani Centralne biblioteke „Prosvjete“ u Zagrebu Stanić je čitao uvodna poglavљa romana „Na Drini ćuprija“ Ive Andrića, kao i sentence iz djela Dušana Kovačevića te drugih poznatih srpskih autora. Kazivanje Andrićevog djela priprema je za dugoočekivani seriju o ovom Nobelovcu.

„DA SE NE ZABORAVI“ – U Gradskoj knjižnici u Slavonskom Brodu 2. februara promovirana je zbirka pjesama „Da se ne zaboravi“ s djelima

21 autora koji su se rodili, živjeli ili žive u Brodsko-posavskoj županiji i Pošavini. Zbirka, štampana cirilicom u 350 primjeraka, predstavljena je pred stotinjak ljudi u punoj dvorani knjižnice. Izdavač je Vijeće srpske nacionalne manjine Brodsko-posavske županije.

NEUMORNI ĐURO MARIĆIĆ – Nedavno je iz štampe izšla knjiga „Vragolani iz Hašana“ sisačkog književnika Đure Marićića. Riječ je o pedesetak kratkih priča za djecu koja su i glavni junaci priča. Priče su vremenski i prostorno poredane u četiri grupe, ističe recenzent Ranko Pavlović. Najveći dio njih vezan je za Marićićevu rodnu selo Hašane u BiH. Knjigu je izdao „Grafomark“ iz Laktaša, a ovo je 45. knjiga ovog autora koji, iako je zašao u 84. godinu, piše bez prevara.

POSVETA BRANKU KOVAČEVIĆU – U Pačetinu je održan pjesnički skup posvećen pjesniku, liječniku i humanisti Branku B. Kovačeviću. Nakon što su prije tri godine, nedaleko od Doma kulture, postavili Brankovu bistu, pačetinski pododbor SKD „Prosvjeta“ i KUD „Branko Radičević“ svake godine na njegov rođendan, 8. februara, organiziraju program „Brankovo veče pod brezama Pačetina“.

Osim stihova Branka Kovačevića brojne članice i članovi „Prosvjete“ i njihovi gosti iz okolnih mesta recitirali su i svoje stihove, a Slobodan Nešić iz Bijelog Brda govorio je stihove daljskog pjesnika Srđana Orsića. Nastupila je i Muška pevačka grupa „Naši korenii“ iz Borova, a program je vodio Đorđe Nešić.

STRAJLJO GRMEČLIJA – U prepunoj dvorani „Privrednika“ u Zagrebu 16. februara izvedena je monodrama „Strajilo Grmečlija“, nastala u produkciji Teatra „Scena“ iz Novog Grada u BiH. Režiju potpisuje Jovica Marčeta, a monodramu izvodi Srećko Marčeta, koji je i autor teksta.

SA SARAJEVSKIM IMENJACIMA – Delegacija SKD "Prosvjeta", u kojoj su bili potpredsjednik Siniša Tatalović i član Glavnog odbora Milorad Pupovac, 20. februara posjetila je Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta" iz Sarajeva. Dvije delegacije dogovarale su buduću suradnju, a u razgovorima je predloženo i potpisivanje sporazuma kojim bi se ona regulirala i konkretizirala. Delegacija je posjetila i Mitropoliju dabrobosansku gdje je razgovarala sa mitropolitom Hrizostomom. Razgovarali su i sa Stanimirom Vukičevićem, ambasadorom Republike Srbije u BiH. Posjeta je završena tribinom o pravima Srba u Hrvatskoj u prostorijama "Prosvjete".

DRUGA STRANA PEČATA – Četrnaesti po redu ZagrebDox, međunarodni festival dokumentarnog filma, održan je od 25. februara do 4. marta u Zagrebu, a u 14 programa, od kojih dva takmičarska, prikazano je 125 filmova. Među filmovima u regionalnoj konkurenciji izdvojio se film Mile Turajlić "Druga strana svega" koji je, osim Velikog pečata, dobio i nagradu Međunarodnog udruženja kritičara FIPRESCI te nagradu publike. Veliki pečat u međunarodnoj konkurenciji dodijeljen je filmu "O očevima i sinovima" Talala Derkija koji je dobio i nagradu "Stanje stvari". Po riječima brojnih učesnika festivala, srpska dokumentaristica koja je bila predstavljena s još tri filma, doživljava uspon, o čemu je bilo riječi na jednom od stručnih skupova održanih u okviru festivala. Dio filmova publika je od 2. do 4. marta mogla vidjeti u Splitu, Rijeci i Osijeku.

OSMI MART – Osmi mart, Međunarodni dan žena, obilježen je u brojnim sredinama u Hrvatskoj, uključujući i pododbore "Prosvjete". U Zagrebu su članovi i članice "Prosvjete" izveli prigodni kulturno-umjetnički program u prostorijama Biblioteke. Nakon uvodnog obraćanja predsjednice pododbora Anete Lalić, nastup je započela seniorska pje-

vačka grupa koja odnedavno djeluje u sastavu pododbora, a nakon njih nastupila je i bezimena ženska pjevačka grupa koja još traži naziv. „Ovo je ženska pjevačka grupa u potrazi za nazivom koja pokušava da putem tradicionalne narodne pjesme ukaže na kulturne istovjetnosti i minimalne razlike sa prostora Srbije, Hrvatske i BiH“, rekla je nakon nastupa Jovana Lukic koja uz ovu grupu vodi i seniorsku grupu i ZborXop, koja je također nastupila. Da sve ne ostane na pjesmi i narodnoj tradiciji, pobrinuo se stand up komičar Goran Vinčić.

Pred nastup ženskom dijelu publike podijeljeni su karanfili, a publiku je uz kola i plesove zabavljao Spaso Đukanović. Dan žena obilježen je i u centru "Lavoslav Ružića" u Vukovaru u organizaciji pododbora "Prosvjete", Vijeća srpske nacionalne manjine i gradske organizacija SDSS-a koji su pripremili sadržajan edukativno-zabavni program.

PEŠKIRSKIE KRONIKE – U prostorijama Srpskog kulturnog centra "Pavle Solarić" u Bjelovaru 9. marta otvorena je izložba "Tkani tragovi prošlosti" koju čine brojni izvezeni platneni ručnici koji su u nekadašnjim domaćinstvima zauzimali značajnu ulogu. Izložbu su organizirala Vijeće srpske nacionalne manjine Bjelovarsko-bilogorske županije i Grada Bjelovara, ali je za projekt najzaslužnije Vijeće srpske nacionalne manjine op-

ćine Velika Pisanica na čelu s predsjednikom Pavlom Četkovićem koji je i otvorio izložbu. U svom obraćanju, predsjednik županijskog VSNM-a Darko Karanović podsjetio je na lik i djelo Pavla Solarića, pjesnika, prevodioca, reformatora srpskog jezika i pravopisa, filologa i utežitelja srpske terminologije u više naučnih disciplina po kome je nazvan kulturni centar Srba i koji je rođen u Velikoj Pisanici. „To selo uistinu i jeste ‘pisanica’ jer u njemu, uz većinski narod, žive i Mađari, Albanci, Česi i Srbi, rekao je Karanović. Izložba je bila popraćena tekstom etnologinje i suradnice “Prosvjete” Ljiljane Vukašinović. „Od svih predmeta platnenog posoblja koji su se koristili u svakodnevici seoske, kasnije i gradskе zajednice, najvažniju ulogu u komunikaciji između njenih članova zauzimao je ručnik. U tradiciji Srba na ovom prostoru, kao i svih ostalih južnoslavenskih naroda, ručnik je ne samo općepisutan uporabni predmet svakog domaćinstva, već i važan akter svih životnih i godišnjih ciklusa običaja, vrijednost koja se darivala i razmjenjivala, ali i važan ukras svakog doma”, istaknula je Ljiljana Vukašinović.

“PROSVJETA” DOBILA NOVOG SEKRETARA – Na osnovu pričiglih prijava na raspisani natječaj, Glavni odbor Srpskog kulturnog društva “Prosvjete” na svojoj sjednici održanoj 13. marta izabrao je Slobodana Živkovića za generalnog sekretara Društva. Tim izborom kompletirano je novo rukovodstvo “Prosvjete” jer su predsjednik Mile Radović te potpredsjednici Siniša Tatalović i Duško Ljuština izabrani na sjednici krajem decembra prošle godine. Kako je Glavni odbor odlučio da se izbor generalnog sekretara ponovo provodi putem javno raspisanih natječaja, sudeći po broju prijava, izazvan je velik interes. „Prioritet rada rukovodstva “Prosvjete” su finansijska, organizacijska konsolidacija i unapređenje rada Društva kako bi se ono vratio na poziciju koju mora imati kao krovna kulturna institucija Srba u Hrvatskoj”, rekao je Živković za *Novosti*. Živković je na čelu Izdavačkog poduzeća “Prosvjete” d.o.o., a bio je predsjednik Odbora za obrazovanje, kulturu i sport u Zagledničkom vijeću općina.

PUTEVIMA SVETOSAVLJA – SPC i srpske institucije u Hrvatskoj i ove godine obilježili su svoj veliki praznik – Svetog Savu, među njima i SKD “Prosvjete” čija je to krsna slava. Ovogodišnja Svetosavska akademija SKD “Prosvjete”, održana 27. januara u Centru za kulturu Trešnjevka u Zagrebu, protekla je u znaku dodjele godišnjih nagrada zaslužnim stvaraocima i nastupom dva eminentna ansambla: Hora Radiotelevizije Srbije (RTS) i Ansambla narodnih igara iz Vukovara.

„Okupili smo se da proslavimo Savindan čije obilježavanje u Zagrebu i na ovim prostorima ima dugu tradiciju“, rekao je predsjednik “Prosvjete” Mile Radović, ističući da se treba sjećati svih koji su dali doprinos očuvanju kulturnog identiteta Srba i radu i razvoju “Prosvjete”. “Treba naći puteve za još predanje ostvarenje ciljeva ‘Prosvjete’, prije svega jačanjem kulturnih i školskih aktivnosti, jačanjem istraživanja i kulturnog amaterizma”, rekao je Radović i naglasio da su u ostvarenju aktivnosti pomogli brojni prijatelji, među kojima Savjet za nacionalne manjine, Grad Zagreb i Ambasada Srbije u Zagrebu, dok je SPC davala značajnu duhovnu dimenziju.

Igor Jovićić iz Ministarstva kulture Srbije naglasio je da Srbija prati i pomaže zaštitu kulturnog identiteta Srba u Hrvatskoj. Saborski zastupnik Milorad Pupovac podsjetio je na osnivanje ključnih institucija Srba u Drugom svjetskom ratu, među kojima i “Prosvjete” 1944. u Glini, ističući da je vraćanje ploče na zgradu u kojoj je osnovana obaveza srpske zajednice prema osnivačima. Podsjetio je i da je od 1993. obnovila svoje djelovanje, ali da je zadnjih godina rast zaustavljen. „Zbog toga treba raditi na unapređenju kulturnog amaterizma i na pitanju obrazovanja gdje treba pojačati kapacitete i na tome raditi zajedno s drugim srpskim organizacijama“, rekao je Pupovac i naglasio značaj vraćene imovine “Prosvjete” kao i važnost budućeg kulturno-prosvjetnog centra Srba u Zagrebu i Hrvatskoj, kao i potrebu vraćanja normalne atmosfere u “Prosvjeti”.

Predsjednik Radović te potpredsjednici Siniša Tatalović i Duško Ljuština uručili su godišnje nagrade “Prosvjete”. Zlatnu značku za dugogodišnju posvećenost kulturi dobio je animator i ilustrator Nedeljko Dragić u čije ime je nagradu primila Mira Šuvar. Zlatnu značku dobio je

dugogodišnji aktivist Novica Vučinić koji je razvijao "Prosvjetu" u Gorskem kotaru i bio jedan od ključnih ljudi u 22 godine postojanja ljetnih škola "Prosvjete". Nagradu "Desanka Đorđević" dobio je Dalibor Milovančević, koreograf Ansambla narodnih igara iz Vukovara. Nakon što se Vučinić obratio publici u punoj sali, ističući da su priznanja podstrek za daljnji rad, slijedio je nastup ANI-ja koji se predstavio igrama iz Vukovara, a nakon njih i Hora RTS-a koji je svoj nastup bazirao na pjesmama Stevana Stojanovića Mokranjca, a završio sa "Tamo daleko". Nešto ranije tog dana Hor je uveličao i obred sjećanja slavskog kolača u prostorijama biblioteke koje je obavio arhimandrit Danilo Ljubotina.

Profesori i učenici Srpske pravoslavne opštne gimnazije "Kantakuzina Katarina Branković" u Zagrebu 27. januara proslavili su dan škole i njenu krsnu slavu – Svetog Savu predstavom o Prvom Svjetskom ratu "Veliki rat – vreme bola i nade". Prije početka programa koji su osmisili učenici po scenariju svojih kolega Milorada Kondića i Petre Telente, prisutnima u dupke punoj dvorani obratio se v.d. direktora škole protovjerej stavrofor Slobodan Lalić. "Sveti Sava je najcjenjeniji izdanak našeg roda koji je prevazišao i nacionalne granice", rekao je i podsjetio da je Sv. Sava kao utemeljitelj Srpske pravoslavne crkve i školstva zaštitnik škola. Savjetnik u ambasadi Srbije Davor Trkulja predao je petorici najboljih učenika tablete, donaciju ambasade. "Ova gimnazija je jedan od onih projekata na koje možemo biti ponosni, pogotovo što nastavlja s praksom Svetog Save, očuvanjem jezika, tradicije i duhovnosti srpskog naroda", rekao je Trkulja.

Svečane akademije i tradicionalne narodne proslave u povodu Savindana održane su od Zagreba do Vukovara, od Karlovca do Knina. Slavilo se i družilo uz pravoslavne obrede i visoko sveštenstvo, ali i uz bogat kulturno-umjetnički program i brojne uvažene goste.

Zagrebački pododbor "Prosvjete" organizirao je u povodu Savindana i proslavu za najmlađe, pa je u svojoj Centralnoj biblioteci 26. januara ugostio dječji glumački ansambl KUD-a "Branko Radičević" iz Pačetina: šestoro mališana u dobi od devet do dvanaest godina izvelo je predstavu "Najljepši novogodišnji poklon" Nataše Kraljić.

Svetosavskoj akademiji u Osnovnoj školi "Nikola Andrić" u Vukovaru prisustvovala je i ambasadorka Srbije u Zagrebu Mira Nikolić, doniravši tom prigodom školskoj zajednici 40 tableta marke "Tesla", proizvedenih

na beogradskom Elektrotehničkom fakultetu. Svetosavska akademija Osnovne škole u Borovu, koja je sa svojih 260 đaka najveća manjinska ustanova tog obrazovnog stupnja u Hrvatskoj, održana je u školskoj sportskoj dvorani. Osim polaznika škole, u svečanom su programu sudjelovali mališani iz Dečjeg vrtića "Zlatokosa" i članovi folklorne i tamburaške sekcije borovskog KUD-a "Branislav Nušić".

Sveti Sava obilježen je i na području Gornjokarlovačke eparhije SPC-a. Dan uoči Savindana u karlovačkom pododboru "Prosvjete" održana je tradicionalna svečanost.

U prepunoj Općinskoj vijećnici u Krnjaku promovirana je nova knjiga Čedomira Višnjića "Vrijeme sporta i razonode – Titina Hrvatska i njezini Srbi 1951-1971". Promocijom je obilježeno i dvadeset godina od osnivanja „Prosvjetinog“ pododbora, na što je prisutne podsjetio krnjački načelnik Dejan Mihajlović, koji je i član Glavnog odbora SKD-a.

U karlovačkom Zorin-domu tradicionalnu svetosavsku akademiju u organizaciji Gornjokarlovačke eparhije SPC-a obilježilo je svečani program u kojem je desetak beogradskih glumaca izvelo predstavu o životu vladike Nikolaja Velimirovića, uz nastup trinaestogodišnjeg krnjačkoga harmonika Štefana Kosanovića.

Slavljenička je priredba pred mnoštvom ljudi održana i u Vrginmostu. Nakon nastupa, članove "Prosvjetinog" pododbora dijelovima tradicionalne kordunaške narodne nošnje darivale su vrijedne članice "Prosvjete" koje su svojim rukama isplele i uresile čarape, pulovere i ostalu tradicionalnu odjeću.

Svetosavska akademija u organizaciji pododbora "Prosvjete" održana je i u mjesnom Domu kulture u Kistanjama nadomak Šibenika. Svoj su joj obol, spletom plesova i pjesama toga kraja, dali članovi i članice KUD-a Bukovica, u čemu su im se pridružili učenici i profesori bogoslovije u sklopu Manastira Krka.

U Kninu je "Prosvjetin" pododbor, u povodu slave Svetog Save, pripremio svečanost koja je, kao i svake godine dosad, okupila cijelu srpsku zajednicu u Dalmaciji. Poštovanje i odanost velikom svecu srpskog naroda izrazili su najprije najmlađi, a potom su veselu svečarsku atmosferu u prepunoj dvorani kninskoga studentskog doma narodnim igrama i pjesmama oplemenili KUD-ovi Bukovica i "Dositej Obradović".

ŠTO SU POKAZALI BEOGRADSKI LOKALNI IZBORI?

VUČIĆ I АМЕВЕ

PISE: Zoran Daskalović

Srpska javnost i birači vjerojatno su Vučiću odavno prestali prebirati po prošlosti, kao što su hrvatska javnost i birači onomad uglavnom prekrizili australske i druge ustašluge Stipe Mesića dok je bio istaknuti lider HDZ-a i bliski Tuđmanov suradnik, jer im se dopalo njegovo novo proevropsko i demokratsko lice

Rezultati beogradskih gradskih izbora sugeriraju da bi se mogla ostvariti teza istraživača Demostata da će Aleksandar Vučić i njegova Srpska napredna stranka u kontinuitetu vladati Srbijom ukupno dvanaest godina, kao što su po dvanaest godina vladali Slobodan Milošević i njegov SPS, a potom i DOS predvođen Zoranom Đinđićem, Vojislavom Koštunicom i Borisom Tadićem. Većinska sklonost srpskih birača prema jakom vođi i političkom sustavu s dominantnom političkom strankom potvrdila se i na beogradskim gradskim izborima, iako su se opozicijski čelnici nadali da je Beograd nešto drugo i da će njegovi birači pokazati zube Vučićevim naprednjacima koji većetiri godine čvrsto drže dizgine vlasti na državnoj razini i u ogromnoj većini srpskih općina i gradova te Vojvodini.

Potučena opozicija

No umjesto izborne pobjede koja bi ujedno bila početak rušenja Vučićevih naprednjaka na državnoj razini, opozicija je na beogradskim izborima do nogu potučena. SNS-ova izborna lista „Aleksandar Vučić – Zato što volimo Beograd“ dobila je 45 posto glasova birača koji su joj osigurali 64 od 110 mandata u gradskom parlamentu, pa sada sami mogu izabrati gradonačelnika i gradsku vlast. U gradski parlament ušla je i opozicijska izborna lista „Dragan Đilas – Beograd odlučuje, ljudi pobjeđuju“ koja je dobila 19 posto biračkih glasova i 26 mandaata, zatim lista novobeogradskog općinskog predsjednika „Aleksandar Šapić – Gradonačelnik“ s osvojenih 9 posto glasova i 12 mandaata te Vučićevi koalicijski

partneri koalicija SPS/Jedinstvena Srbija sa 6,1 posto glasova i osam mandaata. Preostalih 20 izbornih lista nije prešlo izborni prag, pa su se beogradski izbori pretvorili u groblje političkih stranaka na kojemu su pokopane i donedavno vladajuće političke stranke predvođene Demokratskom strankom, koja je u koaliciji s Tadićevim SDS-om i Živkovićevim NS-om osvojila tek 2,2 posto glasova.

I prvi postizborno beogradski dani dodatno potvrđuju da bi Vučićevi naprednjaci mogli vladati do sredine sljedećeg desetljeća jer se ionako slabašna gradská parlamentarna opozicija odmah počela razilaziti kao rakova djeca. Troglava Đilasova koalicija, koju su uz bivšeg beogradskog gradonačelnika i predsjednika DS-a činili i Pokret slobodnih građana Saše Jankovića i Narodna stranka Vuka Jeremića, praktično se odmah raspala na tri svoja sastavna dijela. Jeremićev NS prvi je odlučio da će u gradskom parlamentu imati vlastiti stranački klub, a isto najavljuje i Jankovićev PGS, pa Đilasu i ostatku zastupnika s njegove liste neće ostati ništa drugo nego da i oni isto učine. Bivši vaterpolista Šapić već je objavio da neće sjediti u gradskom parlamentu jer mu je važnija novobeogradska općinska funkcija, pa će mu klub njegovih gradskih zastupnika ponajprije služiti za komuniciranje i trgovinu s naprednjačkom gradskom vlašću.

Brza podjela izbornog plijena, ma koliko mali bio, najzornije pokazuje pot-kapacitiranost cjelokupne Vučićeve opozicije u Srbiji i Beogradu jer dok lider naprednjaka uz stalno bildanje svoje stranačke organizacije na sve izbore izlazi barem s pokojim koalicijskim partnerom i sve brojnijim nestrašačkim kandidatima koji su se afirmirali u svojim profesijama, a i nakon izbora mnoge među njima uključuje u vladajuće strukture, opozicija se već godinama uoči i poslije svakih izbora poput ameba sve više dijeli i usitnjava. Birači očito to prepoznaju i kažnjavaju. Prije manje od godinu dana, kao Vučićevi predsjednički protukandidati Janković i Jeremeć dobili su ukupno 271 tisuću glasova, a sada su zajedno i pojačani Đilasom skupili 156 tisuća glasova, odnosno skoro upola manje nego lani. Vučić je lani u koaliciji s Dačićevim SPS-om osvojio 403 tisuće glasova, a sada je njegova lista sama dobila skoro 370 tisuća glasova, a SPS-ova zamalo 50 tisuća, što je ukupno skoro 20 tisuća više nego prošle godine. Pritom je na lanjskim izborima glasalo oko 100 tisuća birača više, tako da je jasno da Vučićevim naprednjacima biračka podrška i u Beogradu barem blago raste, a opoziciji ubrzano opada. O tome pak što se u ostatku Srbije događa, najbolje pokazuju rezultati izbora u

Boru, Aranđelovcu i Sevojnu, koji su se istovremeno održali kad i beogradski, a na kojima je Vučićev SNS manje-više osvojio oko 60 posto biračkih glasova.

Sveobuhvatna partija

Profesor beogradskog Fakulteta političkih znanosti Slaviša Orlović, uoči beogradskih izbora u tekstu „Izborna borba između građana i međunarodne zajednice“, objavljenom u „Danasu“, najavio je njihov ishod, ali i objasnio zašto će on biti upravo onakav kakav se doista i dogodio. Orlović na početku konstatira: „lako je društvo u Srbiji duboko polarizano, nije jasna linija razdvajanja vlasti i opozicije. Od obnavljanja višepartizma, većina partija bila je na vlasti. Neke nove nisu, ali njihovi lideri, uglavnom jesu. Učešćem u vlasti partije su poprimile obeležja ‘kartel partija’. To znači da ‘nisu više posrednik između civilnog društva i države već su postale apsorbovane od strane države’ (Katz i Mair). SNS je ‘sveobuhvatna partija’ (*catch-all*), kao što je to bila DS (2004-2012) i ‘dominantna partija’ kao što je tokom 90-ih bila SPS. Od 2012. u Srbiji je na sceni partijski sistem sa dominantnom strankom (...).“

Prvi postizborno beogradski dani potvrđuju da bi Vučićevi naprednjaci mogli vladati do sredine sljedećeg desetljeća jer se ionako slabašna gradska parlamentarna opozicija odmah počela razilaziti kao rakova djeca

Nakon što je pojasnio poziciju SNS-a kao sveobuhvatne i dominantne partije, Orlović je analizirao i poziciju opozicije: „Zašto je opozicija slaba i fragmentirana? Stranka je pre svega infrastruktura. Ona se ne pravi tako što se vodi salonska politika, tvituje i izdaju saopštenja. Stranku čine novac, kadrovi i rad na terenu van ‘kruga dvojke’. U demokratiji se ne očekuje da ostanete kod kuće i posao za vas odrade drugi: civilno društvo, intelektualci, novinari i stranci. Do novaca za stranku nije lako doći. Nekada smo imali bogate stranke siromašnih ljudi, sada imamo siromašne stranke bogatih ljudi. Opozicioni rad nije trčanje na kratke staze, već maraton. Na primer, Vučić je bio na vlasti u vlasti koja je smenjena 2000. pa tek u onoj koja je formirana 2012. Da li su, oni koji su obavljali najviše funkcije u Srbiji – Tadić, Živković, Šutanovac, Đilas, Jeremić, Jovanović, Radulović i Janković, spremni da se bore i/ili čekaju 12 godina? Šešelj ne računam jer je bio ‘na službenom putu’. Nakon predsedničkih izbora dva kandidata za predsednika napravila su stranke, iako poraz nije bio dobra startna osnova. Može se očekivati da i nakon gradskih izbora nastane neka ‘nova’. Proliferacija stranaka zbunjuje birače. Opozicija, ne samo da nije spremna da se udruži, uspostavi korektivne mehanizme vlasti i realizuje parolu ‘što jača opozicija – to bolja vlast’, već ni da artikuliše političku alternativu. Ako opozicija nije u stanju da se organizuje, to će umesto nje, pre ili kasnije učiniti neko drugi. SNS je proizašla iz opozicione SRS koja je od 2003. do 2012. osvajala manje ili više oko milion glasova na parlamentarnim izborima (između 20 i 30 odsto). Kojoj opozicijenoj

stranci, čak i koaliciji, danas, to polazi za rukom? Od koje stranke ili kandidata danas stvoriti jaku opoziciju?“

Osim tih unutarnjih uvjeta i faktora koji utječu i na izbore u Srbiji, Orlović navodi da su bitni i oni vanjski, međunarodni utjecaji. Pritom se poziva na rad Valentina Kraseva „Ometena demokratija“, pa citira njegovu tvrdnju da „vlade bivaju izabrane nakon ljubavne veze sa biračima, ali su venčane sa međunarodnim donatorima: Gledajući odozdo, balkanske demokratije su politički režimi gde su glasači slobodni da menjaju vlade, ali su vrlo ograničeni da menjaju politike“. Na koncu Orlović je zaključno poručio da „do velikih političkih promena u Srbiji kakve su bile 2000. i 2012. nije došlo (sam) zato što je opozicija bila bolja, već kombinacijom dve grupe faktora. Prvo, zato što je narod bio opredeljen da se vlast promeni i uglavnom glasao „protiv“ (‘protiv Slobode’ i ‘protiv žutih’). Drugo, zato što su to žeeli spolja. U ovom trenutku nije ispunjen nijedan od ova dva uslova. Imajući to u vidu, ne verujem da će 4. marta u 17,00 (iako glasanje traje do 20,00) neko iz Brisela, kao što su to 2012. uradili predsednik Evropskog saveta Herman Van Rompej i predsednik Evropske komisije Žoze Manuel Barroso, slučajno čestitati Vučićevim oponentima pobedu. Možda zato što su ovo, ipak, samo gradski izbori, ali i iz nekih drugih razloga“.

Posjet Zagrebu

Tako je i bilo. Vučićev SNS ubjedljivo je još jednom pobijedio, a opozicija je zakukala da fašizira Srbiju i vodi je u diktaturu, čudom se čudeći što mu pritom podrška stiže iz Evropske unije i njezinih najmoćnijih članica, ali i iz Rusije, Kine i Turske, pa i SAD-a. Posebno ih je zabolilo to što je nekoliko dana prije beogradskih izbora Angela Merkel pozvala Vučića k sebi u Berlin i javno ga na sva usta ishvalila zbog politike koju vodi u Srbiji i na Balkanu. Dio analitičara čak je Vučićev posjet Zagrebu uvrstio među događaje koji su puno vode skrenuli na njegov mlin uoči beogradskih izbora, iako je ovdje u medijima i znatnom dijelu javnosti dočekan i ispraćen kao četnik koji je navukao lažno naprednjačko odijelo, glumeći evropejca i nudeći razgovore i dogovore o spornim pitanjima u hrvatsko-srpskim odnosima, umjesto da se ispriča za velikosrpsku politiku koju je zagovarao za vrijeme rata u Hrvatskoj. No unatoč tome što je kampanja za beogradске izbore bila u punom jeku, i njegovi najžeći opozicijski oponenti uglavnom su prešutjeli sve što je u ovdašnjoj javnosti pratilo Vučićev službeni posjet Zagrebu, pa i sva nastojanja da ga se zauvijek pribije uz radikalnu nacionalističku politiku koju je vodio, a koje se prije desetak godina odrekao, napustivši Šešeljev SRS i osnovavši proevropski SNS.

I srpska javnost i birači vjerojatno su Vučiću odavno prestali prebirati po prošlosti, kao što su hrvatska javnost i birači onomad uglavnom prekrizili australske i druge ustašlike Stipe Mesića dok je bio istaknuti lider HDZ-a i bliski Tuđmanov suradnik, jer im se dopalo njegovo novo proevropsko i demokratsko lice. No s ove i s one strane Dunava bilo je i bit će lakše „svome“ progledati kroz prste zbog čega će Vučić ovdje uvjek biti četnik, a Mesić tamo ustaša. Problem je, međutim, što će tamo i svi Mesićevi sugovornici i partneri biti prokazani kao ustaški sljedbenici, kao što su i ovdašnji Vučićevi partneri dobili etiketu ljubitelja četnika i velikosrpske politike. No i jednome i drugome to nije smetalo da pobjeđuju na izborima na kojima su se kandidirali, a sudeći po srpskim medijskim analitičarima i najnovije zagrebačko prozivanje Vučića kao četnika doprinijelo je njegovoj izbornoj pobjedi na beogradskim izborima. Drugi je, međutim, par opanaka kako će se provesti svi oni koji su Vučiću pružali ruku dok je boravio u Zagrebu, pa i u dvorani Vatroslav Lisinski, prepunoj ovdašnjih srpskih političara i predstavnika, jer su aplauzom dočekali i ispratili četnika Vučića.

JUGOSLAVIJA U HRVATSKOJ (1918. – 2018.): OD EUFORIJE DO TABUA

UVOD U KNJIGU

PIŠE: Dragan Markovina

**Hrvatski nacionalizam boji se
Jugoslavije zato jer zna da je
to izvorno hrvatska ideja i iz
razloga što je prva Jugoslavija
omogućila da Hrvatska
uopće preživi kao nekakav
jedinstveni prostor, a druga
ju je zapravo i stvorila**

Ova knjiga nastaje na stotu godišnjicu stvaranja zajedničke jugoslovenske države, poznate pod nazivima Kraljevina SHS i Kraljevina Jugoslavija, a kolokvijalno nazivana Prvom Jugoslavijom. Iako ta godišnjica predstavlja izravan povod i poticaj za nastanak ovog rukopisa, potreba da se historiografski progovori o rezultatima jugoslavenskog iskustva u kontekstu Hrvatske je tim veća, što se o tom iskustvu institucionalno šuti ili ga se s mitološkim pozicijama diskvalificira.

Prosto je nevjerojatno uvjerenje hrvatskih nacionalista da je moguće prešutiti praktično čitavo 20. stoljeće, promatrati prošlost od neke zamisljene nulte točke, resetirati kompletno kulturno, ekonomsko, antropološko, političko, socijalno i infrastrukturno nasljeđe te očekivati kako se takav odnos neće na koncu čitavom društvu vratiti kao bumerang. Koliko god to izgledalo nategnuto ili čak na prvu ruku i besmisleno, nemoguće se okrenuti prema razmišljanjima o budućnosti, bez jasnog odnosa prema prošlosti. To naravno ne znači da ovdje zagovaram uniformiranje stavova, svjetonazorskih i idejnih razmimoilaženja ili dokidanje suvislog dijaloga. Takav pristup bi prije svega bio totalno glup, neproduktivan i nasilan, posebno u kontekstu činjenice da je hrvatsko društvo prošlo dvije dubinske podjele u 20. stoljeću i ima dvostruko iskustvo građanskog rata, kako unutarhrvatskog, tako hrvatsko-srpskog. Posljedice takvog povijesnog nasljeđa vidljive su i danas u dubinskom političkom rascjepu društva i nemogućnošću da iz njega iskoraci.

Ustaše i partizani

Ono čemu pak knjiga, pored nastojanja za otvaranje ozbiljne rasprave o bitnoj temi, teži, jest to da uspostavi jasan odnos prema povijesnim činjenicama i prema ispravnosti političkih i ljudskih izbora koji su rađeni u 20. stoljeću. Drugim riječima, knjiga nastaje i zbog iskrene indignacije trenutkom u kojem živimo, a koji je takav da se sasvim ozbiljno, i to s najviših pozicija vlasti, vode rasprave o karakteru aktera u Drugom svjetskom ratu, osnivaju povjerenstva koja bi kao trebala donijeti pravorijek o dopustivosti ustaškog pozdrava i u kojem se putem formule o jednakom odmaku od dva totalitarizma, pokušavaju pod isti nazivnik svesti ustaška kolaboracionistička država i partizanski pokret te razdoblje socijalizma.

Pojednostavljeni govoreći, unatoč tome što je na pravni i svaki drugi način Republika Hrvatska sljednica ZAVNOH-a i Socijalističke Republike Hrvatske, a samim tim i zajedničke jugoslavenske države, državne institucije se prečesto ponašaju kao da to nije tako, ohrabrujući time netoleranciju, atmosferu mržnje i tabuiziranje čitavog niza povijesnih tema. Jugoslavija, u svim svojim inačicama, nije tako samo prešućena, a samim tim i nedovoljno problematizirana, nego je već odavno postala i zabranjena riječ. Izgovarati samu tu riječ, bez ikakvog prefiksa, umjesto zamjenskih pojmoveva poput regija, bivša država i sl., postalo je prava rijetkost, a većina onih koji se to i usude, nesvesno sniže glas u trenutku dok to čine. Sve to jasno ukazuje na raširen strah u društvu te upućuje na razloge izostanka većeg broja ozbiljnih i uravnoteženih studija posvećenih tom razdoblju.

U razdoblju od raspada Jugoslavije i proglašenja hrvatske nezavisnosti do danas, objavljena je kao sintetska knjiga tek Matkovićeva „Povijest Jugoslavije“, s podnaslovom ‘hrvatski pogled’, koja je bila posve na liniji umjereno nacionalističkog pogleda na stvari. Pored nje, imamo još heretičnu Jovićevu knjigu „Jugoslavija: država koja je odumrla“ te sjajnu studiju Vjekoslava Pe-

rice i Mitje Velikonje, pod nazivom „Nebeska Jugoslavija“, koja je objavljena kod uglednog, ali alternativnog beogradskog izdavača XX vek i u Hrvatskoj je jedva poznata u uskim krugovima. Isto vrijedi i za knjigu Darka Suvina „Radiografija SFR Jugoslavije“, objavljenu pri fondaciji Rosa Luxemburg u Beogradu, koja se u Hrvatskoj dijelila besplatno uz jedan broj tjednika „Novosti“, ostavši također bazično nepročitana. I to bi otprilike što se tiče pristupa cijelovitim jugoslavenskom nasljeđu bilo to.

Ovo naravno ne znači kako se to razdoblje nije ozbiljno istražilo po nekim segmentima. To vrijedi za cijelokupnu produkciju pulskog Centra za istraživanje socijalizma, brojne radove i knjige Tvrta Jakovine, Klasićeve studije o 1971., iscrpne knjige Ive i Slavka Goldsteina o iskustvima 20. stoljeća, ali i za pretežan dio monografija Hrvatskog instituta za povijest, no malo je tih tekstova pokušalo sagledati jugoslavensko nasljeđe u cjelini. U Srbiji je, pak, neovisno o sve prisutnijoj antijugoslavenskoj klimi i uvjerenju kako su obje Jugoslavije bile promašaj, broj ozbiljnih radova o ovoj temi u novije doba, znatno veći. Kruna tih istraživanja objavljena je na koncu u sintetskoj studiji, nastaloj zajedničkim radom povjesničara iz svih postjugoslavenskih država i objavljenoj 2017. godine, „Jugoslavija u istorijskoj perspektivi“. S druge strane, u Beogradu se, već i slijedom činjenice da se radi o glavnom gradu nekadašnje države, zbog čega su sjedišta većeg dijela državnih i javnih institucija bila u njemu, jugoslavensko razdoblje izučava već i na institucionalnoj razini. To se radi ponajprije u Muzeju istorije Jugoslavije, ali i putem novootvorenog Centra za jugoslovenske studije.

Žal za Jugoslavijom

Rezultati znanstvenog istraživanja proizašlog iz projekta Vjerana Pavlakovića, s Filozofskog fakulteta u Rijeci, pod nazivom „Strategija simbolične izgradnje nacije u državama jugoistočne Europe“ koji su nedavno objavljeni, pokazali su zanimljive podatke o emocionalnoj povezanosti građana postjugoslavenskih država s Jugoslavijom. Tako je na uzorku od 10.500 ispitanika utvrđeno da su građani Hrvatske, odmah iza Kosovara, najlojalniji svojoj novoj državi. U Srbiji za Jugoslavijom žali čak 71 posto stanovnika, u BiH visokih 68 posto, u Crnoj Gori oko 63 posto, u Makedoniji oko 45 posto, a u Hrvatskoj 18 posto građana. Rekorder je ipak Kosovo u kojem svega pet posto stanovnika žali zbog raspada Jugoslavije. Jugoslavenima se još uvijek osjeća tri posto građana Hrvatske. Nekad se tako osjećalo njih 30 posto, dok se 66 posto stanovnika Hrvatske nikada nije osjećalo Jugoslavenima.

Od najplastičnijih u moru pokazatelja, stratificiranih po spolu, dobi, stupnju obrazovanja, zanimanju, dohotku i drugim kategorijama, ovisno o državi, vidljivo je da čak 97 posto stanovnika Hrvatske voli državnu himnu, a 96 posto i hrvatsku zastavu sa šahovnicom. Za usporedbu, srpsku himnu voli 80 posto stanovnika Srbije, a državnu zastavu 93 posto stanovnika Srbije. U BiH, državnu himnu u prosjeku voli 44 posto stanovnika, a zastavu njih oko 60 posto. Svega osam posto urbanog stanovništva i devet posto ruralnog ne ponosi se hrvatskim državljanstvom: 45 posto urbanih stanovnika i 56 posto onih iz ruralnih krajeva na to su „veoma ponosni“, dok je 46 posto „urbanih“ i 34 posto „ruralnih“ stanovnika Hrvatske samo „ponosno“ na svoje državljan-

stvo. Slično je i u Srbiji, u kojoj se devet posto ‘urbanih’ građana i šest posto „drugih“ ne ponosi time što su državljeni Srbije, a kategorijom državljanstva BiH kao geografskom oznakom porijekla ne ponosi čak 25 posto stanovnika BiH iz urbanih područja i 22 posto iz ostalih krajeva te zemlje.¹

Rezultati ovog istraživanja nisu začuđujući, posebno kad je riječ o Hrvatskoj. Kampanja, koja je u momentu provođenja istraživanja bila duga već 27 godina, a koja je za glavni cilj imala potpunu negaciju bilo kakvog pozitivnog jugoslavenskog nasljeđa, proizvela je situaciju u kojoj je srednja i starija generacija jako dobro razumijevala oportunitost prešućivanja vlastitih životnih iskustava, dok je ona mlađa, ne imajući nikakva iskustva s Jugoslavijom, ostala pred njezinim nasljeđem potpuno neinformirana.

Unatoč tome što je Hrvatska sljednica ZAVNOH-a i Socijalističke Republike Hrvatske, a samim tim i zajedničke jugoslavenske države, državne institucije se prečesto ponašaju kao da to nije tako, ohrabrujući time netoleranciju, atmosferu mržnje i tabuiziranje čitavog niza povijesnih tema

Ovakvim odnosom države i društva prema temi Jugoslavije iz nekakvog društvenog kolektiva isključeni su svi koji nisu spremni negirati ili u potpunosti prekrižiti spomenuto razdoblje. To jednakov vrijedi za autore koji su ostali živjeti u Hrvatskoj, kao i za intelektualce koji su iz raznih razloga, no ponajprije iz osjećaja tjeskobe i evidentne nelagode življnenja u novonastalom nacionalističkom diskursu otišli u egzil ili u ono što je Predrag Matvejević, jedan od njih, definirao kao nešto između egzila i azila. Kako se u pravilu radilo o najtalentiranjima, službena javnost nije znala što da radi s njima, ne mogavši ih potpuno prešutiti, ali s punom svijeću da ih se ne smije pripustiti u Panteon hrvatskih velikana. Što je inače postala omiljena fraza tuđmanizma, pretvorivši se u ime trga kojim je odmijenjen Trg žrtava fašizma. Takvi su proglašavani vješticama iz Rije, orjunašima, djecom iz miješanih brakova i oficira JNA, duhovnim suradnicima velikosrpskih okupatora, zelenim, žutim i crnim vragovima i sličnim, uvijek predvidivim epitetima iz oskudnog nacionalističkog imaginarija.

Osjećaj izoliranosti i poraza jednog svijeta kojem su prirodno pripadali i kojeg su zdravorazumski branili izražavali su na razne načine, istovremeno se i sami mijenjajući s protokom vremena. Ti su se iskazi kretali od rezigniranog Matvejevićevog priznanja poraza u svojoj posljednjoj knjizi

¹ <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/znate-li-koliko-gradana-hrvatske-zali-zbog-raspada-jugoslavije-20170312>

„O jugoslavenstvu poslije Jugoslavije“, preko svjesnog ostanka u egzilu i svojevoljnog ispisivanja iz hrvatske književnosti Dubravke Ugrešić i uto-pijskog Štulićevog isključivanja iz svijeta i života, koju održava isključivo snimanjem obrada tradicionalnih pjesama i onih koje su postale dio opće kulture, do praktično stadijonske provokacije Viktora Ivančića, koji je parafrazirajući legendarnu krilatku navijača Hajduka, jednu od knjiga naslovio „Jugoslavija živi vječno“.

U Srbiji za Jugoslavijom žali čak 71 posto stanovnika, u BiH visokih 68 posto, u Crnoj Gori oko 63 posto, u Makedoniji oko 45 posto, a u Hrvatskoj 18 posto građana. Rekorder je ipak Kosovo u kojem svega pet posto stanovnika žali zbog raspada Jugoslavije

Ono što čitavoj priči daje dodatnu notu zanimljivosti je činjenica da je prvi okidač za pojavu pa i općenito prihvaćanje onoga što danas prepoznamo pod pojmom jugonostalgije, a to je bila pojava „Leksikona Yu mitologije“ došao od strane Đorđa Matića, Zagrepčanina u nizozemskom egzilu. U knjigama koje je dugo nakon toga, posljednjih godina objavio, a riječ je o naslovima „Tajni život pjesama“ i „Tajne veze“, on je, pišući briljantne eseje o pjesmama nastalim devedesetih godina i o ključnim autorima te kulturnom nasljeđu Jugoslavije, zapravo ukazao ovdašnjoj javnosti na to kako bi izgledalo pisanje dobrog dijela autora, da se nije dogodio tako temeljit društveni i politički lom. Matić je svoj svijet odlazeći u Nizozemsku konzervirao do te mjere, da su se s pojavom njegovog autorskog rukopisa bolno precizno mogle uočiti provincijalizacija, autocenzura i samodostatnost u koje se moderna Hrvatska kultura uglavnom zatvorila. Velika je stoga šteta što će njegove knjige ostati temeljito nepročitane u široj javnosti, ponajprije zbog precizne analize dvaju ratnih albuma Arsena Dedića, koji su također ostali po strani kad se radi o percepciji njegovog opusa. To je važno iz razloga što je upravo Arsen, kao neupitna ključna figura suvremene hrvatske kulture svojim porijekлом i tjeskobom s kojom je doživio rat, izbacivši iz sebe ta dva genijalna ostvarenja zapravo ukazao na dvije stvari. Jedna je koliko je svođenje Hrvatske na monotoni nacionalistički narativ reduktionistički i besmisleno, a druga da je bilo kakva glorifikacija rata, u kojoj još uvijek kao društvo živimo, posve antihumanistička.

Mitologizacija rata

Upravo je mitologizacija rata, koji je prozvan Domovinskim, doprinijela s jedne strane nemogućnošću da se napravi bilo kakav iskorak iz zadane predmodernosti, o čemu piše Dejan Jović u svojoj posljednjoj knjizi, ali je s druge strane trajno označila Jugoslaviju i jugoslavenstvo kao simboličku

istoznačnicu za potisnutu traumu, čime je zapravo zapriječeno bilo kakvo slobodno bavljenje tom temom, ili ustrajavanje na predratnim identitetima.

S te strane zanimljivo je uočiti da se još 1968. godine 56% studenata Zagrebačkog sveučilišta u anonimnoj anketi izjasnilo Jugoslavenima po nacionalnoj pripadnosti, da bi tek tri godine nakon toga iznjedrilo autentični nacionalistički pokret. Mitologizacija posljednjeg rata bila je s jedne strane omogućena forsiranom državnom akcijom u obrazovanju, medijima, kulturi i široj javnosti, ali i uslijed nedostatka autentičnih svjedočanstava. S te strane je pojava neobjavljenog rukopisa Miljenka Smoje „Judi i beštije: Ratna kronika malog mista“, a riječ je o autentičnom ratnom dnevniku iz 1991. umnogome olakšala razumijevanje stvari, iznova nas vrativši u ambijent te prijelomne godine i u situaciju običnih ljudi koji se u svemu tome nisu snalazili izgubivši bilo kakvo uporište. Kako je na promociji te knjige ustvrdio Boris Dežulović, koji i osobno poznaće mnoge od likova iz te Smojine knjige, dobar dio njih koji su se tada i iskazali kao ljudi, na koncu su završili kao beštije, pa bi da je danas piše, Smoje mogao knjigu slobodno nasloviti „Beštije“.

Zašto je to važno? Zato jer nam pomaže objasniti zbog čega je Jugoslavija duboko potisnuta i čvrsto zabravljena, do te mjere da se čak i u Ustav unijela odredba o zabrani stvaranja bilo kakvih državnih veza među zemljama bivše Jugoslavije. Takvu odredbu u Ustav, naime, ne ugrađuje onaj tko je siguran u to da se to ni u teoriji ne može desiti. Pojednostavljeni govoreći, hrvatski nacionalizam se Jugoslavije boji zato jer zna da je to izvorno hrvatska ideja i iz razloga što je prva Jugoslavija omogućila da Hrvatska uopće preživi kao nekakav jedinstveni prostor, a druga ju je zapravo i stvorila. Ovu jednostavno i neoborivu činjenicu jednakno nije lako nacionalistima prihvatići, koliko im je nije lako ni objasniti mladim generacijama, odraslim u ovom kontekstu. Zahvaljujući tom bijegu od istine imamo i činjenicu saborskog pokroviteljstva nad komemoracijom u Bleiburgu i izričito odbijanje da se komemorira nezapamćeno stradanje, mahom dalmatinskih partizana na Sutjesci, a sve pod parolom da je svaka borba za Jugoslaviju značila istovremeno i borbu protiv Hrvatske. Upornim ponavljanjem ove očite laži postignuto je da se jedino u Dalmaciji i nigdje drugdje u Evropi, značajan broj unuka srami svojih djedova i aktivno zastupa vrijednosti protiv kojih su se ovi borili. Takvo što nezamislivo je, primjerice u kontekstu Španjolske, Italije ili Grčke.

Sve to dovodi nas do glavnog pitanja na koje će ova knjiga pokušati odgovoriti, a to je zbog čega je i kako došlo do toga da Jugoslavija u Hrvatskoj od sinonima za euforiju iz 1918., postane sinonim za tabu i autocenzuru 2018., u boljem slučaju, ili za psovku u gore?

Ono što je pak posve izvjesno je to da se u nacionalističkom dijelu javnosti njezino nasljeđe potpuno prešućuje ili svjesno falsificira, u liberalnom ga se priznaje do mjere dosega modernizma u arhitekturi i popularnoj kulturi i koristi za tzv. hrvatske nacionalne interese, dočim ga se u lijevom doživljava ili kao poligon za glorifikaciju partizanske borbe i Titovog kulta, ili u manjem dijelu mlađe ljevice kroz reafirmaciju samoupravljanja i ekonomski logike socijalističke Jugoslavije. Svim ovim viđenjima, zajednički je izostanak bilo kakve šire perspektive i nesposobnost da se promišlja van konteksta današnje Hrvatske i njenih dominantnih vrijednosti, pa bilo to i potpuno nesvesno.

OSJEĆAM SE KAO JUGONOSTALGIČNI DON KIHOT

ENES KIŠEVIĆ, KNJIŽEVNIK I GLUMAC

Koji put pomislim dok učenici pjevaju *Lijepu našu*, znaju li oni da je jednu od najljepših himni na svijetu komponirao hrvatski skladatelj srpskog podrijetla Josif Runjanin. Djecu bi trebalo odgajati u duhu svjetske kulturne baštine. Treba ih odgajati tako da se ni u jednoj zemlji ne osjećaju strancima

RAZGOVARALA: Paulina Arbutina

FOTOGRAFIRAO: Jadran Boban

Enes Kišević, poznati je književnik i glumac, rođen u Bosanskoj Krupi, osnovnu školu i gimnaziju pohađao u Ključu, prve glumačke korake započeo u Banja Luci, studij dramske umjetnosti završio u Zagrebu, gdje i danas živi i stvara. U vremenu podjela i uništenih ljudskih vrijednosti svojim riječima Kišević uporno i srčano spaja raspukle veze i ujedinjuje ljude o čemu svjedoče i brojne nagrade, između ostalog i „Zvonimir Golob“ i „Branko Radičević“, ali i one koje je za svoju haiku poeziju zasluzio i van južnoslavenskih granica, čak i u dalekom Japanu. O svom radu, zavidnom pjesničkom statusu, ali i bogatom životnom iskustvu koje su mu upotpunila poznanstva i druženja sa velikanim poput Branka Čopića, Vojina Bakića, Ranka Marinkovića, Zorana Radmilovića, Vesne Parun, Vladimira Devidéa, Jure Kaštelana, Arsena Dedića, sasvim skromno govori, naglašavajući uvijek ljudske vrijednosti i snagu riječi.

Kako ocjenjujete stanje u kulturi na prostorima bivše Jugoslavije? Koliko je danas kultura u službi politike i ima li na poljima kulture prostora za slobodno izražavanje pojedinca?

Enes Kišević: Kultura, koja bi trebala biti zajedničko i materijalno i duhovno dobro, danas je spala na pojedince. Putujući prostorima bivše države, svako malo vidim napuštena polja, napuštene kuće, napuštene životinje... Neki dan na ulici pozdravih staricu, u prolazu, a ona mi reče: „O, hvala vam!

Hvala vam što ste me pozdravili, već dugo nisam čula da me netko pozdravlja.“ Eto vam našega stanja što se tiče kulture. Ali upravo zbog stanja kakvo jest, umjetnost bi u ovoj bezdušnoj pustoši trebala biti oaza – oaza duhovnog mira. Kultura nije kultura ako je u službi politike. Prava umjetnost ne nosi ničiju zastavu, jedino onu zastavu ljepote o kojoj govori Dostojevski – zastavu stvaralačke slobode. Samo političari koji podržavaju svoje umjetnike i otvaraju im prostor da pronose takve zastave, bit će pamćeni.

Je li nekada tog prostora slobode bilo više?

Enes Kišević: Nekada je bilo više prostora jer je zemlja bila veća pa su i mogućnosti bile veće. Međutim, sloboda je uvek ovisila o nama samima. Ovisila je o našoj savjesti: kako u sebi stvoriti slobodu, a da ona ne ugrožava slobodu drugih nego da u njima još veću slobodu stvara. Upravo mi dolaze davno napisani stihovi koje sam posvetio djeci:

*Sretna je zemlja
za koju se živi.*

*Za koju se djeca
u vatu ne meću.*

*Sretan je narod
što svojom slobodom*

*slobodu stvara
još veću.*

Dakle, bez obzira na nacije, religije i društvena uređenja svaki se umjetnik sam mora izboriti za svoj prostor slobode, jer sloboda nije u razuzdanosti, nego u suzdržanosti. Koliko sam sebe možeš oslobođiti od zavisti, mržnje, taštine i drugih svojih mana – utoliko ćeš više biti čovjek i pred sobom i pred drugima.

Kao umjetniku, pjesniku, riječ i jezik su vam najbitnija sredstva prenošenja emocija, energije, misli i komunikacije sa svijetom. Kako ste se prilagodili trendu stvaranja novih riječi, novog jezika sa stvaranjem novih država na prostoru bivše Jugoslavije? Što predstavlja, kome služi taj novi jezik?

Enes Kišević: Riječi su jedino moje imanje. Otkako znam za sebe s njima se družim. Ali naše riječi moraju biti točnije od naših očiju. Razmišljajući o riječima zapisao sam: *Oči su riječi vidljiva svijeta, riječi su nevidljiva svijeta oči. Oblikujući u riječi ono što vidim – i sam bivam oblikovan.*

Mene ne smetaju nove riječi, ako su one točnija slika naših osjećanja i naših misli. Recimo kad je pjesnik Ljubivoje Ršumović stvorio riječ *Klincea*, riječ je odmah bila prihvaćena na cijelom prostoru bivše države. A zašto? Zato što riječ *Klincea* (*Klinci i Klinceze*) ima u sebi zvuk i miris riječi princeza. Ljepota pjesnika i jest u tome da oni obogaćuju jezik. Razmišljajući o svim živim stvorenjima koji skupa sa mnom dišu u ovom času, stvorio sam riječ *sudisajnost*. Međutim, neke su riječi internacionalne i ne bismo ih trebali mijenjati.

Prava umjetnost ne nosi ničiju zastavu, jedino onu zastavu ljestvite o kojoj govori Dostojevski – zastavu stvaralačke slobode. Samo političari koji podržavaju svoje umjetnike i otvaraju im prostor da pronose takve zastave, bit će pamćeni

Nastankom novih država, nastao je novi koncept čitanki iz književnosti, kao i novi set književnih djela i autora za lektire u školama koji su većinom bazirani na nacionalnoj osnovi. Kolika je kvaliteta tih današnjih izbora, s obzirom da su učenici u Hrvatskoj lišeni maštovitog svijeta i bogatih pjesničkih slika Radovića, Antića, Ršumovića, pa i samog Čopića?

Enes Kišević: Nažalost, nisam upućen u čitanke. No ako je istina ovo o čemu govorite, to onda ne služi na dobro ni djeci, ni učiteljima, a ni zajednici. Koji put pomislim dok učenici pjevaju *Lijepu našu*, znaju li oni da je jednu od najljepših himni na svijetu komponirao hrvatski skladatelj srpskog

podrijetla Josif Runjanin. Djecu bi trebalo odgajati u duhu svjetske kulturne baštine. Treba ih odgajati tako da se ni u jednoj zemlji ne osjećaju strancima. Udžbenici bi upravo tome trebali služiti. Uskratiti djeci bilo kojeg svjetskog dobrog pisca, znači uskratiti im znanje. Zato bi, po meni, autori čitanki dok rade izbor pisaca, stalno trebali imati na umu ono *Tinovo Pobratimstvo lica u svemiru*.

Bez obzira na nacije, religije i društvena uređenja svaki se umjetnik sam mora izboriti za svoj prostor slobode, jer sloboda nije u razuzdanosti, nego u suzdržanosti

Posljednjih godina dobili ste književne nagrade „Branka Radičevića“, a prije toga „Zvonimira Goloba“. Jedan ste od rijetkih umjetnika koji danas ponosno svojim radom objedinjuje prostor bivše zajedničke države. Kako se osjećate u toj ulozi?

Enes Kišević: Osjećam se isti kao što sam i prije bio. Moja je oduvijek, ne bih rekao uloga, nego ljudska dužnost bila širiti riječima dobru energiju. Nedavno mi jedan profesor u Sremskoj Mitrovici reče: „Imam 91 godinu, a prvi put se u svome životu, posle vaših stihova osećam kao živa reč – reč koja diše.“ Tako može govoriti samo netko tko drži do svoje riječi, jer jedno misliti a drugo govoriti, znači ponižavati svoj um i svoje srce. Biti iskren, biti čist u svojim osjećanjima, sva je ljepota ljudskoga življena. Svi mi u sebi nosimo gene i svojih roditelja i knjiga koje su nas oblikovale. Neki nam pjesnici, bez obzira kada su živjeli, po svojim pjesmama dođu bliži rod od naših najrođenijih. Svrha pjesničke riječi i jest da se ljudi u njoj prepoznaju, bez obzira žive li oni na ovim našim prostorima ili u Belgiji, u Norveškoj, u Švedskoj, Austriji, Iranu... Zbog takvih je ljudi i nastala riječ *sudisajnost*. Riječi su naš život, naš zrak koji udišemo.

Jeste li jugonostalgični?

Enes Kišević: Jugoslavija se raspala, a moji prijatelji što sam ih stekao u bivšoj državi i danas su mi prijatelji. Usprkos svemu, prijateljstvo je ostalo.

Ne znam kako bih odgovorio na Vaše pitanje – osjećam se kao jugonostalgični Don Kihot. Meni je svaki ljudski život vrijedan. Ja bih, danas, više volio sretati žive ljudi diljem Jugoslavije, nego obilaziti njihove masovne grobnice.

Koliko često posjećujete BiH i svoje rodno mjesto? Kako doživljavate prizore promjenjenog kraja od onog vremena kada ste se iz njega otisnuli u svijet?

Enes Kišević: Dok mi je majka bila živa često sam odlazio u BiH. Skočim iz Zagreba u Ključ, nacijepam drva, razgorim vatru, pa uz *kafu* otpočнем

razgovor sa svojom roditeljkom, a na jeziku nam više riječi negoli u onom debelom romanu *Rat i mir*.

Ali otkako je brat Husejin preselio na onaj svijet, pa za njim otišla majka Hadžera, pa snaha Fikreta, pa sestra Enisa, pa brat Enver, sve teže mi je odlaziti u BiH. Ali ipak odlazim. Dođem, našutim se s njima na njihovim mezarima, očistim nišane, uđem u kuću u kojoj sam odrastao, razgorim vatrui dugo u noć čitam Kišovu *Enciklopediju mrtvih*.

**Rat je preko noći izmijenio lica
„prijatelja“, lica gradova, lice
same zemlje, ali mi je i otkrio
ljepotu ljudskoga lica u nevolji**

Nekoć nas je puna kuća bila, a sad je knjiga spala na tri lista: na sestru Azru, sestru Vahidu i na mene. Sretni smo da se još uvijek možemo na svojim nogama posjećivati.

U Bosansku Krupu, u svoj rodni kraj, dođem tiho i odem tiho. Nitko me ne vidi, a da sam s Brankom Čopićem, svi bi gledali za nama.

Pitate me kako doživljavam prizore promijjenjenog kraja od onoga vremena kada sam se iz zavičaja otisnuo u svijet. Odlazeći iz Ključa, nakon završene gimnazije, zapisao sam ove stihove:

*Košulju, što mi je saši mati,
obukoh još toplu od pegle.
I srce mi se otisnu u svijet
pod jedrima košulje bijele.*

Majčine košulje više nema. Ali ona u mojim stihovima još uvijek miriše. Ja sam u toj košulji jedrio po svijetu sve do ovoga rata koji nas je zadesio. Rat je preko noći izmijenio lica „prijatelja“, lica gradova, lice same zemlje, ali mi je i otkrio ljepotu ljudskoga lica u nevolji. O takvim sam ljudima više rekao u svojoj pjesmi *Ima ljudi*.

Kako gledate na Bosnu i Hercegovinu, njenu prošlost, sadašnjost i budućnost?

Enes Kišević: Kratko ću Vam odgovoriti: ni jedna zemlja na svijetu ne zna kako se zove, pa tako ni BiH. Svi oni koji su dijelili Bosnu i Hercegovinu – sad su zemlja. Svi oni koji sad u njoj žive, a dijele je – također će biti zemlja, kao i oni koji će tek doći. Svima će zemlja začepiti usta. Svi ćemo mi imati samo jedno ime – zemlja. Još davno sam zapisao:

*Zemlja je svuda zemlja.
Ako se po zemlji sudi,
možda će i ljudi
svuda biti ljudi.*

Nemoguće je ne spomenuti da ste surađivali i družili se s najvećim umjetnicima s naših prostora što je sasvim sigurno bogato životno iskustvo. Koliko su Vas ta poznanstva formirala i utjecala na vas kao čovjeka?

Enes Kišević: Moj život se sastoji od svih ljudi u kojima sam se prepoznao. Gledam li, kao glumac, na svoj život – ja u njemu igram malu ulogu, točnije rečeno statiram. Glavne uloge, životne uloge u mojoj životu, uza sva ova cijenjena imena koja ste spomenuli, odigrali su moji roditelji – majka Hadžera i otac Alija, koji je jako mlađ prešao na onaj svijet.

Ali moj se život sastoji i od onih malih, običnih ljudi za koje nitko i ne zna da su živjeli, a od njih sam najviše naučio. To točnije od mene veli pjesnik Jorge Luis Borges: „*Ustvari ja nisam siguran da postojim. Ja sam svi pisci koje sam čitao, svi ljudi koje sam upoznao, sve žene koje sam volio; svi gradovi koje sam posjetio.*“

**Tesla je došao iz budućnosti i
vratio se u budućnost. Ne znam
hoće li tamo još netko do njega
stići. Hoće li još neka majka
takvoga sina roditi**

Kada smo kod vječitih velikana našeg podneblja, tu je svakako najveći među njima – Nikola Tesla. Tesli ste posvetili stihove „Tesline golubice“ koju često i izvodite. Otkud ideja za sonetni vijenac posvećen Tesli, kako ste se osjećali dok ste rađali te stihove?

Enes Kišević: Moja žena Asja, porijeklom iz Like, dala mi je ideju da napišem sonetni vijenac i da ga posvetim Nikoli Tesli. Dok sam pisao sonetni vijenac „*Dar Nikoli Tesli*“, Tesla me je hranio energijom. Svaki put kad Teslu spomenem misli mi svijetle. Činiti dobro i onda kada te nema sasvim je moguće ako se rodиш kao Nikola Tesla. Čim netko izgovori njegovo ime mojim cijelim tijelom prostruji: Tesla – gospodin prema Bogu. Tesla – gospodin prema ljudima. Tesla je došao iz budućnosti i vratio se u budućnost. Ne znam hoće li tamo još netko do njega stići. Hoće li još neka majka takvoga sina roditi.

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (17)

ИЗДАЈА, ЗЛОТВОР И ЗЛОСИЉЕ

пише: Горан Бабић

Држим да ћемо се сложити како у протеклих стотињак година хрватска култура и политика није дала већих ни значајнијих имена од Антуна Густава Матоша, Јосипа Броза Тита, Мирослава Крлеже, Аугустина Тина Ујевића и Иве Андрића. Не видим шесто име које би се у ту дружину удејнуло, а сву петорицу понајвише повезује управо страшно србофилство, симпатија за Србију и Србе, чemu данашња драговољачка популација из неког разлога несувисле мржње није особито склона

Добра мати хисторија не пати од тезе по којој се трагедија понавља као комедија. У хрватској (Туђмановој) варијанти националсоцијализам јест прометнут у националкапитализам, али то не мора значити да је сваки члан Хрватске демократске заједнице заправо нациста под крабуљом, премда становите сличности постоје. Неки су залутали у ту монструозну неман, неке је понио вал, а што се сличности тиче, у Райху су прогонили Јевреје, а овде прогоне Србе. Но поред подударности постоје и разлике. Овде је надбискуп загребачки Алојзије Степинац повремено из разних разлога посећивао поглавника Анту Павелића и није ишао у Јасеновац, а тамо свети Максимилијан Колбе није посетио нацистичког господара Пољске, али јест ушао у логор да замијени на смрт осуђеног заточеника. Као што знамо, Каптол се труди да Степинца прометне у Колбене што се може (и хоће) догодити чим се папа Фрањо представи Господу. Постојећа Хрватска је, наиме, идеално мјесто за претворбу трагедије у комедију па отуд и овај текст.

Кад се у Хашком суду након изрицања правомоћне пресуде, којом су шесторица руководилаца Херцег-Босне осуђени на дугогодишње затворске

казне, догодило то што се догодило, било је свима упућенима јасно да се на балканском југу завршила једна жалосна и трагична епоха. Премда се од њих шесторице убио, испивши у судници пред камерама отров, само мој дугогодишњи некадашњи пријатељ (још из мостарских ђачких клуба), будућност ће врло брзо показати да ће сви осим њега бити заборављени. Тешко да би већина „пучанства“, осим добрено инволвираних у збивања из деведесетих, већ колико данас могла набројати имена преостале петорице (преживелих) тако да ће се догађај памтити искључиво по њему и његовом чину. Чак и ја, који сам се давно с њим разишао управо у овој тачци (да тако кажем) у којој је на тако драматичан начин изгубио главу и ушао у хисторију, памтим двориште бараке 34 – б у улици Бреза, у насељу Ретковец на далекој периферији Загреба. Сунчан је дан, рано је љето, Ивица (Рачан) и ја играмо столни тенис, а Праљак припрема роштиљ да би педесетак година касније њих двојица отишли у небеса, а ја у Србију. Све заиста прекрије Зaborав, једно од најстаријих грчких божанстава.

Зaborављено ће бити и оно најважније из Хага, а најважније је свакако то што је Хашки суд (не заборавимо – орган Уједињених народа!) такођер правомоћно закључио да је Фрањо Туђман, као предсједник Републике Хрватске (уз аистенцију Гојка Шушка и Јанка Бобетка) био вођа тзв. удруженог злочиначког потхвата, другим ријечима да је ратни злочинац.

Осуђена шесторка је предано и темељито спроводила његове замисли и наредбе што, наравно, њих не ослобађа одговорности, али су у тој смртоносној игри они ипак били тек епизодни играчи. Да је то тако и никако друкчије говори и чињеница да је именом “вође удруженог злочиначког потхвата” након његове смрти названо једанаест (морских) рива, два моста, педесетједан трг, четрдесетдвје улице, седам шеталишта, дванаест установа, шест паркова, највећа зрачна лука итд, све у свему пола државе.

Многи ће тешко разумјети такву располовљеност модерног хрватског друштва, а напосе повремену еуфорију, која четрдесетих година прошлог вијека Далматинце води у партизане, на Сутјеску (где хаметиџе гину под

Крстуловићевом и Ђукочевом командом) да би деведесетих истог стољећа њихови потомци војевали као сатници, крилници, бојници под усташким стјеговима Николе Штедула и Љубе Ђосића Ројса (видјети примјер оца и сина Бебића).

Застанимо на тренутак на овоме мјесту и присетимо се еуфорије, која је била захватила Хрватску након изрицања ослобађајуће пресуде Готовини и Маркачу. Је ли можда тада и један једини „хрватски“ глас довоје у сумњу Хашки суд, његову компетенцију, политику, рјешења итд?

**Премда се од „шесторице“
убио, испивши у судници
пред камерама отров,
само мој дугогодишњи
некадашњи пријатељ – још
из мостарских Ћачких клупа
– будућност ће врло брзо
показати да ће сви осим
њега бити заборављени**

Не, није било таквог гласа, који би довоје у питање срамотну радбу суца Теодора Мерона. Откуд сад то да се након пресуде „шесторки“ све стубоком мијења и да оно што смо до јучер некритички хвалили сад и убудуће једнако некритички куџимо? Није се у међувремену промијенио суд, тј. његова легитимација, јер је и ово промијењено судско вијеће једнако мериторно и подједнако подржано од стране Уједињених народа. Али ту је потребно додати још нешто, свакако важно а по посљедицама можда и најважније. Наиме, као највеће (ако не и једине) невине жртве злочиначке работе осуђене шесторке и њихових главнокомандујућих ментора и налогодаваца (Туђман, Шушак, Бобетко) указују се муслимански (бошњачки) цивили. О размјерима и димензијама њихове трагедије говоре образложења пресуда тако да сад и овде о томе неће бити ријечи. Не бих да успоређујемо те жртве са жртвама до којих је довела чувена операција „Олуја“, она коју су водили Готовина и Чермак, а оправдао Теодор Мерон. И ту је, у том злочину, улога Фрање Туђмана, Ђоке Шушка и Јанка Бобетка била подједнако пресудна и одлучујућа, а битно различита је била искључиво националност жртве будући да су у случају „шесторке“ настрадали Мусимани (Бошњаци у Аграму звани балије), а у случају „Олује“ жртве су били крајински Срби, у Аграму популарно четници.

Данашња предсједница Републике Хрватске, госпођа Колинда Грабар Китаровић, налази за сходно да свако мало, у различитим пригодама, ода сваку почаст своме претходнику, доктору плаџијатору Фрањији Туђману, па се то догађа и након изрицања пресуде Хашког суда у случају босанскохерцеговачке шесторке, којом је (пресудом) дотични њен претходник осуђен као ратни злочинац. Поставља се логично питање (јер је ријеч о истој особи) – коме она одаје почаст? Свом легендарном славном предшаснику или човјеку заслужном за зверства и убојства, за прогоне на националној основи, за етничка чишћења, силовања, мучења и друга зла? Да ли би се она (госпођа предсједница) једнако понашала и да јадни судац Мерон није гласао како је

гласао у случају „Олује“ у којему и након четврт стољећа четврт милијуна страдалника не може да се врати у свој једини завичај из којег су прогнани са мало блата (глиба) на обући?

Сигуран сам да ће и овај мој текст од стране тзв. већинске (домољубне и драговољне) Хрватске бити дочекан као издајнички будући да доводи у питање оно што је наводно неупитно. Међутим, ако је Матија Влачић Илирик могао да чека пет стотина година а да Каптол не скине проклетство с његове главе (главе једног од најближих Лутерових сурдника, аутора славног „Каталога свједока истине“), зашто моја нискост и маленост не би причекала које стољеће у таквом друштву? Зар нису ови Шушкови домољуби као су сишли са Широког Бријега у мој (и Праљков) Мостар у првим данима по шљегању одузели улицу Матији Губецу и дали је свом миљенику фра Доминику Мандићу, иако мученик са Маркова трга на Гричу није био ни Србин, ни Жидов, ни комуниста као госпођа Анкица? Зар Миховила Павлека Мишкину, сељака пјесника и члана странке хрватских сељака, није у Јасеновцу убио Вјекослав Лубурић или неки други усташа, тако драг данашњим домољубима Бозанићу, Бркићу, Кошићу...?

Држим да ћемо се сложити како у протеклих стотињак година хрватска култура (и политика) није дала већих ни значајнијих имена од Антуна Густава Матоша, Јосипа Броза Тита, Мирослава Крлеже, Аугустина Тина Јевића и Иве Андрића. Не видим шесто име које би се у ту дружину удјенуло, а сву петорицу понејвише повезује управо страшно срофилство, симпатија за Србију и Србе, чему данашња драговољачка популација (постројба) из неког разлога несувисле мржње није особито склона. До чијег мишљења да држе нове генерације? До држања (ставова и праксе) петорице великане, највећих имена нашег рода, или до арлаукања садашње мизерије? Јасно је, дакле (кад говоримо о издајству), да постоје најмање двије опречне и често сучељене хрватске традиције, које до данашњег дана нису пронашле заједнички језик, а како ствари стоје неће га наћи ни убудуће. Тешко је, наиме, ако није и немогуће, измирити традицију генија с традицијом „доњег чела трпезе“, тих идиота тренутно заселих у врх софре и у главу стола. Која је од тих традиција издајничка? Једна је (традиција великане) донијела Хрватској част и славу, а друга (традиција шљама под шљемом) несрћу и срамоту.

Вјерујем да је Туђман знао за бројна писма хрватских бискупа средњег вијека у којима се они чемерни жале римском папи на Османлије и њихову агресију па је свеједно потписивао са Изетбеговићем споразум о конфедерацији да би се дотична сторија о пријатељству и сурдњи завршила у Дретељу, Ахмићима и другим сличним локацијама. Имати с неким сусједом хиљаду километара заједничке границе и претворити тог комшију из пријатеља у непријатеља ако и није знак политичке памети, свакако јест знак тешке болести. Пословица додуше учи да „болест на коњу долази, а на длаци одлази“, али у нашем случају не одлази ни на длаци, већ таји као рана која не зараста. И отпорна је на сваки лијек и на сваку пресуду.

Хашка пресуда (полов овом тексту) не може бити прешућена. Прије или касније она ће многобројне присташе удруженог злочиначког подухвата ставити пред дилему – је ли их у том потхвату водио злочинац или болесник? У самом почетку рата Туђман је у говору на Гробничком пољу, а у поводу наводне давне побједе над Татарима, казао и слиједеће: „Врло ми је драго да видим колико је овдаšњих људи погинуло у светом Домовинском рату“. Ово сам цитирао у једном спису из далеке 1993. године, али то изгледа никад није стигло до шатораша из Савске цесте у Загребу. Оцу домовине и доктору знаности било је, дакле, драго што је Ђуро Глогошки остао без ногу, али то несретном инвалиду не смета да се куне у свог јединог и стварног крвника.

BILJEŠKA UZ RATNE DNEVNIČKE ZAPISE MILJENKA SMOJE

KAKO JE POČEO RAT NA MOM OTOKU

PIŠE: Goran Borković

“Judi i beštije” su poučna sonda u povijesti tadašnjeg svagdana, dokument koji pokazuje kako su psihoza napadnute zemlje i osjećanje pravedničkog revolta neizbjježno inficirali i ljudi poput Smoje, napisao je o knjizi Jurica Pavičić

Miljenko Smoje osamdesetih godina je bio zvijezda. Spadao je u uzak krug ljudi od pera koje su podjednako uvažavali i publike i kritika, barem onaj dio nesklon elitizmu. Tiraže njegovih knjiga išle su u nebesa, posebno u Dalmaciju, a prilikom emitiranja „Velog“ i prije toga „Malog mista“, ulice od Vardara pa do Triglava bile su prazne. Čak i oni koji nisu baš najbolje razumjeli Smojinu splitsku čakavštinu kao začarani gledali su televizijsku kroniku nevelikog grada na jadranskoj obali koji je baš negdje u to vrijeme Mediteranskih igara doživljavao procvat.

I onda su došle devedesete. Smoje se penzionirao i sve više vremena provodio na Braču, baveći se pisanjem. Četiri mjeseca nakon odlaska iz redakcije „Slobodne Dalmacije“, počeo je zapisivati prve stranice „ratne kronike Maloga mista“ koja je prije koji mjesec objavljena pod nazivom „Judi i beštije“ (Hena com, Zagreb, 2018.). Nije sasvim jasno da li je i sam Smoje razmišljao o njegovoj objavi, mada spominje i tu mogućnost. Kako bilo, rukopis je završio u njegovoj ostavštini da bi ga više od dvije i po decenije kasnije objavila urednica Marina Vujčić.

Dnevnik započinje tipičnom „smoještinom“. Opisuje Supetar u osvitu rata. Prve malomišćanske političke svade, osnivanje HDZ-a, izbore na kojima pobjeđuju komunisti, ali se ne libi analizirati i širu političku situaciju često otvoreno, gotovo pamfletski, zauzimajući poziciju tadašnje vlasti. Međutim, čak i tada ima razumijevanja za drugu stranu, pa ovako piše o Srbima u Hrvatskoj: „Gubitak privilegij, male pritnje, bandire, rječnik, sve je to nji podsjetilo na NDH i oni se pripali reprize iz godine 1941. Nije važno da njijov straj nije bija realan, odnosno opravan. Čin se straj javija, on je za nji posta i te kakva realnost.“

Posebno je zanimljivo poglavje „Četničke orgije“ koje možda najbolje oslikava poziciju u kojoj se našao Smoje koji je – ne treba na to zaboraviti – nekoliko godina ranije bio žestoko prozivan zbog iskazivanja razumijevanja za „birokratsku revoluciju“ u Srbiji i Crnoj Gori. „Lako bi moga najebat. Već vidin kako me niki stari znanci i prijatelji škivaju (izbjegavaju). Raniji godin lipili su se uza me, nikad nisan uspija pet minuti sidit sam na kafanskome štekatu, a sad projdu mimo me i sidu za drugi stol. Jedino se družin sa doturom Bogdanom i graditeljom Radon. A oba su Srbina.“ Piše tako Smoje opisujući druženja s profesorom Deničem i građevincem Radom koji oba „osuđuju srpsku agresiju“, ali, „šta in to vridi kad su Srbi“. „Prijateji su ji napustili. Tako je vrime, nije lipo sa Srbima sidit. Vrag nikad ne spava.“ Dobija pritom Smoje i jasna upozorenja, pa mu tako jedan stari udbaš kaže da se s njim opasno družiti, ali Smojina žena Lepa ne odustaje pa je skuhala večeru za njih četvero, pa se po Supetu odmah sutra ujutro šuškalo kako se kod Smoje održavaju „četničke orgije.“

Slično je prošla i jedna starica koja je redovno pila kavu sa svojom susjedom Beograđankom. Godinama su pile zajedno kavu, pa su ovoj zamjerili da šuruje s četnicima, jer da su ovu Beograđanku, također staricu, vidjeli na fotografiji u „Politici“ na demonstracijama. Kad je poslije toga došla na tržnicu, žene su vikale za njom pa je utekla doma i više nije izlazila iz kuće. „Opasna nika starica. Mogla bi bit i snajperista“, ironično zaključuje Smoje.

Na izlogu najveće samoposluge u mjestu pojавio se plakat upozorenja Srbima i komunjarama da u roku od 24 sata napuste Supetar. Za

razliku od sličnog grafita koji je na ulazu u mjesto stajao pun mjesec, plakat je ipak isti dan skinut.

Smoji su posebno na udaru lokalci kojima su puna usta Hrvatske, ali im ne pada na pamet ići u rat. Prepričava zgodu iz kafića gdje jedan mladić viče da sve Srbe treba poklat, jer da nema milosti za taj pasji nakot, pa ga otac pita zašto onda ne ide u Vukovar, na što se ovaj povlači i kaže da svako treba braniti svoje. Takvih je sve više, pa Smoje prepričava kako je cijeli dan na terasi kafića sjedila grupa mladića u crnim majicama s natpisom „Crna legija”, a u izlogu brijaćnice osvanula je slika poglavnika Ante Pavelića. Međutim, nitko to ne komentira, svi se prave da ne vide.

**Četiri mjeseca nakon
odlaska iz redakcije
„Slobodne Dalmacije“,
počeo je zapisivati prve
stranice „ratne kronike
Maloga mista“ (...)
„Prijateji su ji napustili.
Tako je vrime, nije lipo sa
Srbima sidit. Vrag nikad
ne spava.“**

U poglavljju „Svi znaju osim policije“ kroničar prepričava supetarske odjeke rata: miniraju se kuće u vlasništvu Srba. Smoje piše da ne samo da se točno zna koja je kuća tu noć na redu, nego se zna i vrijeme kada će biti minirana. Kako kaže naslov, svi znaju sve, osim policije. Sreo se sa policijem kojem je rekao da cijelo mjesto, pa i on, zna tko to radi, ali ovome nije palo na pamet da ga pita tko su mineri?

Nisu na meti samo Srbi. Minirana je i kuća komercijaliste Tome iz postirske tvornice ribljih konzervi. Tomo, kako piše Smoje, nije znao o ničemu razgovarati, nego samo o fabrici i moru. Čak su ga vratili iz penzije, koliko je bio značajan za prodaju konzervi. Međutim, i njemu je miniralo kuću. Bacili su mu minu na terasu što mu je bila prva opomena da prekine prodaju sardina Srbiji. „Nije šjor Toma ni četnik ni petoklonišni snajperista, ali trguje s Beogradom“, piše Smoje. „Ništa Toma nije mislila. On se još falija kako se najviše sardini konzumira u Beogradu. Beograd in je glavno tržište. I, dakako, nima više za četnike sardini. Sad će ji papat naša Garda i mupovci.“

Još je gore prošao Lovre, prvi tenor lokalne klape „Boduli“ i tajnik mjesne zajednice. Njemu je do penzije nedostajalo pola godine kad je dobio otkaz. Razlog? Bio je komunjara. „A ko nije bija komunjara? Ajde, recite ko: Od Tuđmana i Manolića do Đodana. Svi, ama baš svi!“, objašnjava Smoje. Ali, to nije sve. Zaprijetili su mu da će ga likvidirati, jer

da se doznao da Lovre ima rođaka u Kninu. „I šjor Tome i Lovre Boduljudi čestiti i zaslužni za progres i blagostanje svog mista, umisto da su slavjeni i faljeni, umisto priznanja i dekoracija, svršili su na crnu listu. Prokleti štađun!“ (Prokleti doba!)

Izmjenjuju se tako slike jednog malog otočnog dalmatinskog mjeseta s događajima na prostoru bivše Jugoslavije. Vrijeme je to kad rat dolazi i u Dalmaciju. Traju vječni pregovori dviju strana čiji je rezultat samo dodatno razbuktavanje rata i sve više mrtvih. Mornarica napada Split i blokira otoke. Smoje se vraća u Split, ali ni tamu se ne osjeća dobro. Prozivaju ga jer ne odlazi u sklonište kad je uzbuna. „Sve se registrira, sve se piše“, rezignirano će Smoje. A njemu je zapravo cijeli problem u osamdeset stepenica koliko mora proći do svog stana. To, kako kaže, može samo jednom dnevno i to uz više stajanja i hvatanja daha. A dnevno ima i po četiri-pet uzbuna.

Valja mu iz Splita, a uvijek kad se nađe u takvoj situaciji, rješenje je Pisak, selo kraj Omiša, u kojem sada živi novinar Boris Dežulović. „Pisak je moje sklonište i moja klinika“, piše Smoje i počinje drugi dio ratne kronike.

Na jednoj od promocija knjige Feralovac Dežulović je otkrio da je davno video taj Smojin rukopis. Dala mu ga je njegova udovica Lepa, ali nije objavljen jer nije bilo para, objasnio je Dežulović, demantirajući razmišljanja da je zatajen jer se kosio s nekim mitovima o njemu. Složio se s onim što je napisao Miljenko Jergović, da je ovo jedina iskrena knjiga o Domovinskom ratu jer se radi o intimnom dokumentu. Smoje na iznenađenje mnogih, kako piše Jurica Pavičić, usvaja diskurs i vrijednosti ranog tuđmanizma. Napadačku vojsku naziva „četničkom bandom“, „armijsko-četničkom bandom“ ili „dušmanima“, Tuđmana zove „naš prežident“, a dan priznanja Hrvatske proglašava „najsvitlijim danom“ u „povisti Ervacke“, a kad dozna da je mornarica granatirala Veli Varoš piše da bi im „on sad na Terazije atomsku bombu bacija“. „Judi i bestije“ u tom je smislu poučna sonda u povijesti tadašnjeg svagdana, dokument koji pokazuje kako su psihoza napadnute zemlje i osjećanje pravedničkog revolta neizbjegno inficirali i ljude poput Smoje, zaključuje Pavičić.

**Prozivaju ga jer ne odlazi
u sklonište kad je uzbuna.
„Sve se registrira, sve se
piše“, rezignirano
će Smoje**

„Pisac sve bilježi i prema svemu se više emocionalno nego racionalno određuje. Čas se oduševljava hrvatskim osamostaljenjem, čas se uživljava u perspektivu one dvojice malomišćanskih Srba i osyeštava činjenicu da je on taj kojemu njih dvojica mogu sjesti za stol. On i više nitko“, napisao je o knjizi Jergović.

MONAH I SVEŠTENIK IZ PLANINE KOJI JE POSTAO ČOVJEK S MORA

GERASIM ZELIĆ – *HOMO MEDITERRANAEUS?*

PIŠE: Drago Roksandić

U stalnoj žudnji za novim, urbanim, uljuđenim i učenim obrascima mišljenja i ponašanja, monah i sveštenik Zelić, iako nikad ne zaboravlja svoje „otačestvenike“, protokom vremena sve im je više stran, a oni njemu sve više potrebni. U tom su smislu Žitije ispovijest o smislu „velikog putovanja“ neshvaćenog među onima zbog kojih je bilo poduzeto

Gerasim (Kiril) Zelić (Žegar, 11. VI. 1752. – Budim, 26. III. 1828.), započinje svoje Žitije geopolitičkom ubikacijom zavičajnog kraja (Bukovice) i sela (Žegar): „*Tromeđa je jošte dobro poznato ime u Iliriku, prije bivše, sirječ, ograničje Re-*

publike Mljetačke, Cesarevine Avstrijske i turske, sile osmanske“ (13).¹ Odmah potom slijedi geomorfološka ubikacija: „Tu na zapadnjem podnožju planine velebitske leži dalmatinsko selo Žegar, đe sam ja od drevnjeg blagočestivog svešteničkog plemena ljeta gospodnja 1752. u 11. dan mjeseca junija od oca Andrea i matere Joane na ovaj bijeli svijet rođio (se) i u svetom krišćeniju imenom Kiril nazvan“ (13). U nastavku, Zelić ne posvećuje ni jednu riječ žegarskom i podvelebitskom kulturnom pejzažu! Iskazi o zavičajnom krajoliku su škrtili kao i krajolik sam. Moguće ga je tek naslutiti u opisu epizoda iz sedme i osme godine njegova života, koje su presudno utjecale na izbor njegova monaškog životnog poziva:

U sedmoj godini nađe na me ljuta nekakva Zubna bolest, koja žestokim svojim šest-mjesečnim uporstvovanjem mater moju dovede do očajanja o mome životu. Priteče blagočestiva mati sa Suzama k Bogu i k čudotvornoj krunskoj obitelji Bogomateri, zavjetujući me i obećavajući, ako prebolim, da će me darovati na usluženje istoj svetouspenskoj obitelji, koja preko planinice jedne zovome Trebačnik dobar čas oda odstoji od Žegara“ (15).²

Kiril je ozdravio, ali je inače pobožna majka zaboravila svoj zavjet. Međutim, dijete ga nije zaboravilo te što je u njemu više jačala želja da nauči pisati, jačala je i potreba da ode u manastir Krupu. „Kromje manastira ne bijaše tada u svoj Dalmaciji niđe nikakve škole, kako je pravo postojane i uređene nema ni danas (1820-ih godina – D. R.)“, zapisao je šezdesetak godina kasnije Zelić u svom Žitiju, misleći pritom na pravoslavne pučke škole (16).³ Bijeg u manastir postala mu je svakodnevna oopsesija, tim veća što je nikad viđeni manastir bio na dohvat ruke:

¹ Gerasim ZELIĆ, Žitije, Beograd 1988. /cir./ Radi uštede ograničenog prostora, sve navode iz ovog izdanja ćemo citirati stavljajući stranicu/e citata u malu zagradu nakon završenog navoda. Više o Tromeđi (*Triplex Confinium*), u: Drago ROKSANDIĆ, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500–1800*, Zagreb 2003.

Zelićev Žitije citiramo prema ovom Nolitovu izdanju jer udovoljava interpretacijskim potrebama u ovom radu. Inače, dijelimo ocjene Željka Đurića u vezi s dosadašnjim izdanjima Žitija: „Odlučili smo se da čitamo prvo izdanje Zelićevog Žitija, objavljeno 1823. godine u Budimu, ... Ta nam se knjiga čini kao najautentičniji izraz Zelićevih književnih namera i njegovog raskošnog književnog dara. Mislimo da su potonja izdanja (pančevačko iz 1886, beogradsko Srpske književne zadruge iz 1897–1900. i, naročito, beogradsko Nolitovo izdanje iz 1988.), izostavljanjem nekih dokumentarnih delova iz originalnog izdanja i spajanjem sa Dodatkom Žitiju koji je u književnom pogledu bitno drugačiji, odnosno nižeg kvaliteta, narušili, u izvesnoj meri, estetski doživljaj koji se ima pri čitanju originala i celovitost velikog književnog, kulturnog i dokumentarnog potencijala koji Zelićeva knjiga sadrži.“ (Željko ĐURIĆ, *Veliko putovanje Gerasima Zelića*, Beograd 2015., 14 /cir./)

² „Krupa, manastir sa crkvom Uspenja Bogorodice, podignut u donjem toku rječice Krupe, pritoke Zrmanje, sjeverozapadno od Žegara u dalmatinskoj Bukovici.“ (Vidi: Branko ČOLOVIĆ, „Krupa“, u: ISTI, *Sakralna baština dalmatinskih Srba*, Zagreb 2011., 187–195 /cir./; Snežana ORLOVIĆ, *Manastir Krupa. Monografija – Monastery Krupa*. Monograph, Beograd – Šibenik 2008. /cir./)

³ Profesionalni oficir Lujo Matutinović – inače, prosvijećeni katolik – piše s tim u vezi caru Napoleonu 1811.:

„Ako su katolički svećenici u Dalmaciji slabo obrazovani, pravoslavni su još manje. Tko želi postati svećenikom, bez obzira na dob, odlazi nekom pravoslavnom kaluđeru (*Calogero*). (...) svaki od njih prosi. Bolesniku će otici tek nakon što se s obitelji dogovore o cijeni.“

Onaj tko želi postati svećenikom, dakle, radi nekoliko godina kao sluga kod monaha koji ga poučava u čitanju Svetog pisma i pisanju nekoliko pisama, koja zasigurno ne bi ušla ni u najjednostavniji priručnik o korespondenciji (*le parfait Secretario*).

Nakon tri ili četiri godine takvog novicijata postaje se monahom. Kada se negdje isprazni svećeničko mjesto, onamo šalju monaha, nakon što ga posveti crnogorski vladika ili onaj u Srijemske Karlovicima (*Carlowitz*). Iz toga možemo zaključiti da je neznanje tih monaha naslijedno jer se to malo obrazovanosti prenosi s jednoga na drugoga.“ (Lujo MATUTINović, *Ogled o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori* (s francuskog prevela Jagoda Milinković), Zagreb 2009., 141–142)

O katolicima i pravoslavnima u Mletačkoj Republici u 18. stoljeću, vidjeti: Giuseppe GULINO – Egidio IVETIC (ur.), *Geografie confessionali. Cattolici e ortodossi nel crepuscolo della Repubblica di Venezia (1718 – 1797)*, Milano 2009.

Do Trebačnika nije daleko, ni odonle kuda bi ja preko njega od kuće viđao de kaluđeri dolaze i, vraćajući se u manastir Krupu, zamiču za brdo. Jedno jutro, 3. nojembra 1760. ljeta, rano ukradem se od matere s postelje, i bježi od kuće uz rijeku Zrmanju, kako će na most preko nje i preko one planinice, kud Bog da i Bogorodica (17).⁴

Iako su Krupa i Žegar među najčešće spominjanim toponimima u Zelićevim Žitijima – često je u njima i poimenično riječ o njegovoj krupljanskoj subrači i bliskim srodnicima – tek ponešto se iz njih može saznati o zavičajnom okolišu i naročito o kulturnom pejzažu. Jednom, u vezi s pučkim nemirima pod francuskom vlašću 1810. godine, oteo mu se zapis koji objašnjava tu prazninu:

.. namislim ići u Zadar i kazati sve Dandulu i Marmontu, no kako? Valjalo mi je viđeti hoću li zdrav iz Krupe kroz pustinju 10 časova putovati i da neću upasti u ruke rečenim razbojnicima? (274)

Naime, trebalo je jašući desetak sati prijeći put od Krupe do Zadra, od podvelebitskog manastira do jadranskog grada. Dakle, dalmatinska Bukovica je inače nadomak moru pa čak i Zadru, pokrajinskem središtu, ali su Zelićevi suvremenici načinom svog života bili vrlo daleko od njega. Dijelila ih, kako on sam zapisuje 1810. „pustinja“, više kulturna nego geografska. U konačnici je nevažno značenje njegova pojma „pustinja“ u ovom slučaju. Mnogo je važnije što prosvijećeni pravoslavni kaluđer, sveštenik i spisatelj Gerasim Zelić u poznoj životnoj dobi svoj gorštački, podvelebitski zavičaj u Dalmaciji, svom inače adoriranom „otečestvu“, kulturno svodi na oblike egzistencijalnih insuficijencijskih (siromaštvo, svakojake oskudice i nesreće, bolesti, neznanje itd.) od kojih se on istovremeno čitav život odmiče i kojima se čitav život vraća.

U ovom bismu članku htjeli propitati kakav je Zelićev odnos prema okolišu „Drugom“ u Dalmaciji, tj. prema moru. Javlja li se morski okoliš u njegovu imaginariju kao opreka njegovim planinskim „pustinjama“? Ili, nasuprot tome! Ne konstruira li Zelić u svom imaginariju primorsku urbanu kulturu kao opreku planinskim ruralnim „pustinjama“?⁵ On sam olakšava formuliranje ovakve hipoteze svojim zapisima u Žitijima. Jedan je u vezi s njegovim djetinjim maštarijama u manastiru Krupi:

U ona vremena dolazili bi kaluđeri od Svetе Gore u Dalmaciju iz Jerusalima za milostinju, koji bi pri objedima svašta raskazivali o svijetu. Otuda se rodila u srcu mome velika želja k putovanju i sve sam među mojima drugovima prorokovao da će poći u svijet da gradove i carstva vidim (19).⁶

Drugi je nastao u zreloj njegovoj životnoj dobi (1809.), a svjedoči da nikada nije prestao maštati što bi još volio vidjeti, a to su prije svega gradovi na obala mora ili nedaleko mora:

...kad bi se mogao pomladiti, još bi jedan put želio viđeti svijeta, a osobito Rim, London, Neapelj i Bar, de počivaju mošći svetitelja Nikojala; no onda bi morao bradu brijati i svjetske aljine obući (291).

Rim, Napulj i Bari sredozemni su gradovi, a i do Londona moguće je tako-

đer doći s morske strane. Kao dijete želio je na prvom mjestu vidjeti gradove u svijetu, a u zreloj dobi, u pedeset i sedmoj godini – nakon što ih toliko mnogo bio vidio – želio ih je vidjeti još više, ponajviše onih na obalama mora. Istina, srednjovjekovni ktitorii bazilike sv. Nikole u Bariju bili su i Nemanjići, sv. Nikola je i najučestalija srpskopravoslavna krsna slava itd. Sve je to njemu bilo važno. Ipak, najvažnije je da je upravo taj svetac bio i zaštitnik onih koje je Gerasim/Kiril/Zelić utjelotvoravao, prije svega putnika i pomoraca.

Ipak, Zelić nije bio putnik bilo kojeg doba već putnik doba prosvjetiteljstva. K tome, bio je autodidakt, a formirao se iskustveno sam kao prosvjetiteljski racionalist, lišen bilo kakva ranoromantičarskog sentimentalizma, koji je, vrijeme u kojem je kao zreo čovjek živio itekako poznavao. Njegov je trajni izazov bio grad, čak velegrad i to ne bilo koji već onaj iz kojeg se najlakše može otici do nekog drugog (vele)grada u kojem će zadovoljiti neku drugu svoju značajku, ambiciju ili interes ili, pak istu, ali na drugaćiji način.⁷ Budući da je u kasnom 18. i ranom 19. stoljeću, u predzeljeznicičkom vremenu, putovanje morem – neovisno o svim neizvjesnostima i opasnostima – bilo najbrže putovanje, mnogobrojna su njegova pomorska putovanja. O njima samima vrlo je malo zapisao, razmjerno isto tako malo kao i o zavičajnim, podvelebitskim „pustinjama“. Kao da je i samo more bila tek vodena „pustinja“, nerijetko isto tako pogibeljna za život kao i planinske gudure. Kada je pisao o moru, redovito su to bile upravo te životno pogibeljne situacije.

Da bi se zakaluđerio, morao je prijeći put od Krupe do Stanjevića, tj. od Zadra do Budve. Pišući o tome, Zelić uopće ne zapisuje kako je putovao. Teže je prepostaviti da je pješačio ili jahao jer bi inače morao prelaziti i osmansku i dubrovačku granicu te prolaziti krajevinama u kojima najčešće uopće nije bilo pravoslavnih. Lakše je prepostaviti da se prevezao brodom od mletačkog Zadra do mletačke Budve i uspeo do manastira Stanjevići u njezinoj neposrednoj blizini. Ako je tome uistinu bilo tako, kako to da je prešao svoje očito prvo oduže putovanje morem?

Zelić u svom Žitiju prvi put spominje more sjećajući se 1782. godine, godine koja je uistinu bila presudna u njegovu životu. Shvativši da je voljom krčkog arhimanrita Nikanora Bogunovića, pravoslavnog „general-vikarija iliti administratora“ u Dalmaciji, dugoročno razriješen svih dužnosti u svom manastiru, odlučio je krenuti u svijet, ne odričući se svog kaluđerskog zavjeta:

Razmišljavajući svakojako u sebi, stanem se s tijem tješiti; možebiti, pomislim, da je ovako od Boga suđeno, da ja ostanem bez svake službe i posla, i da je sada došlo vrijeme da se ispunи moje proročestvo što sam dijakom još malen govorio, da će poći po svijetu, viđeti različne zemlje i gradove o kojima sam slušao razgovorije od kaluđera, osobito o slavnijem Mljetkama, o Svetoj Gori, o Carigradu, o Beču, o Poljskoj i o Rusiji (44).

Kako nije htio otici iz manastira bez suglasnosti i blagoslova manastirskog igumana i cijelog bratstva, dobio ju je obećanjem da će otici izučiti se za ikonopisca u Krfu i pokloniti se svetom Spiridonu u istom gradu (44). Budući da je do Krfu morao ići preko Venecije, krenuo je na put brodom:

⁴ Iako tog dana nije uspio pobjeći od svoje samohrane majke, djetinjom se ustrajnošću ipak našao na pragu svešteničkog poziva te, konačno, 3. lipnja 1774. godine i zamonašio u crnogorskopravoslavskom manastiru Stanjevići. Zamonašio ga je crnogorski mitropolit Sava Petrović (22–23).

⁵ Vidjeti referentna djela: Fernand BRAUDEL, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*, 1. sv., Zagreb 1997; J. R. MCNEILL, *The Mountains of the Mediterranean World. An Environmental History*, Cambridge University Press 1992; Egidio IVETIC, *Un confine del Mediterraneo. L'Adriatico orientale tra Italia e Slavia (1300–1900)*, Roma 2014.

⁶ Vidjeti referentna djela: S. N. EISENSTADT, *Patrons, clients and friends. Interpersonal relations and the structure of trust in society*, Cambridge University Press, 1984; Antoni MĄCZAK, *Travel in Early Modern Europe*, Polity Press 1995; Justin STAGL, *A History of Curiosity. The Theory of Travel 1550–1800*; Harwood Academic Publishers 1995; Hermann Bausinger et al. (ur.), *Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*, München 1999.

⁷ Vidjeti: Norbert ELIAS, *O procesu civilizacije 1 – 2. Sociogenetska i psihogenetska istraživanja*, Zagreb 1996., 457–538.

Karta Zelićevih putovanja iz Zadrgina izdanja "Žitija"

...oprostim se s braćom i treći dan (god. 1782) odlučim se iz manastira u Zadar. Odavle po moru stignem na Lazarevu subotu u Mljetke, đe nađem gospodara Gavrila Petrovića sama, koga u Zadru poznava. Tu sam proveo praznik Voskresenja Hristova i bavio sam se čekajući da bi mi se namjerio kakav korablj, koji bi polazio u Krf, čitav mjesec dana." (45)

Ponovo ni riječi o iskustvu plovidbe morem! Shvativši u Veneciji da neće moći podmiriti troškove obrazovanja za ikonopisca u Krfu, odlučio je krenuti preko Trsta i Beča u Rusiju, gdje je bilo izglednije da će se moći obučiti. Iz Venecije je putovao u Trst brodom i o tome ostavio sljedeći zapis: „Iz Mljetaka navezem se za Triest, đe prispijem uoči Svetog Georgija“ (49). Mnoštvo je sličnih, oskudnih zapisa o putovanju morem. Ravnodušnost, ipak, nije bila odbojnost. Racionalni Zelić, razmišljajući 1784. godine kako se vratiti u dalmatinsko „otečestvo“ iz Rusije, birao je između kopnenog i pomorskog prijevoza i odlučio se za pomorski, preko Crnog, Mramornog, Egejskog, Jonskog i Jadranskog mora:

Godine 1784, kada je nastupala sveta četiridesetnica i počelo se proleće približavati, namjerim odlučiti se od Rusije obratno, no kroz Črno more iz Hersona u Carigrad, jedno što mi je manje troška i truda, i drugo da vidim onaj od djetinjstva želajemi i slavni grad i stolicu grečke blagočastivije cara, koga poslednji za gordost i grijehu izgubiše (68).

Plovidba Crnim morem od ruskog Hersona do osmanskog Carigrada prva je detaljnije opisana u Zelićevu *Žitiju* i to zato što je bila neočekivano životno pogibeljna. Zapis je očito nastao godinama kasnije, ali tragovi traume iz njega nisu nestali. Naprotiv, osobno iskustvo plovidbe Crnim morem je uopćeno, a ono pretvoreno u simbol granice svjetova, između Dobra i Zla:

Crno more nije crno, nego kako i drugo more svoga naravnoga vida i obraza, i zato ga je svijet nazvao crnim što je isto more bio grob mlogijem i što je mlogu majku za sinom, mlogu sestrzu za bratom i mlogu ljubu za mužem u crno zavilo odjejanje, kako što i mene i moje saputeštvenike malo nije progutalo (72)

Potom je uslijedio opis oluje, koja je Zeliću bila tim teža što je brod zatekla

na otvorenom moru, na pučini. Budući da se do tada Zelić kretao putovima obal-ske plovidbe, oluju mu se morala činiti traumatičnijom nego što je uistinu bila:

Drugi dan našeg plovenja podigne se strašna i užasna burja, koja je tri dana i tri noći trajala. Črez to vrijeme ništa o drugom ne mislismo, nego o milostivom Bogu, predavajući mu i prepričujući mu dušu i gledaći kada će nas duboko progutati more. Naš se korablj sad spuštaše niz užasne volne u bezdnu morsku, a sad se dižaše iz nji, čini mi se, do više oblaka. Za tri dana ne viđosmo mi ni neba ni koji kraj zemlje. Istrom se četvrti dan utiša vjetar ili, da rečem, vjetrovi, jer su se, mislim, svi vjetrovi na svijetu bili skupili i dogovorili da uzvare onake silu širine i dubljine morske. Malopomalo ukažu nam se planine od Evrope i Azije; ugleda se i ferar veliki, koji stoji na jednom visokom tornju na Kanalu carigradskom, putniku noću za pravilo, da se ne razbiju. Ploveći mi naprijed, pogledamo oko sebe i ugledamo tolike bačve, kapute, mace svjeća, arbore od brodova, đe plivaju po moru, zašto se bilo njekoliko korablja utopilo, kad je ono tri dana more bjesnilo (72).

Godine 1785. Zelić je krstario istočnim Sredozemljem sve dok se nije vratio u dalmatinsko „otečestvo“, a sve što je proživljavao, ponovo i na rubu egzistencijalne opstojnosti, relativiziralo se u mnoštvu različitih doživljaja i senzacija:

S ovim bailovim pasošom na 16. juliјa p. n. 1785. partimo iz Carigrada u Solun, a iz Soluna u Svetu Goru, đe mi bijaše ostalo nješto malo bogazije na Kareji u tipikarnici Svetoga Save, srpskoga prosvjetitelja. [...] Julija 25. odlučim se iz Atonsko Gore za Skopulo, a iz Skopula dođem u Anatoliju, ležeće u Aziji, grad Smirnu 15. avgusta baš u podne, sljedovateljno posle leturgije. Tu iziđem iz broda i pođem jednom ulicom pitati Grka, đe je dom gospodara Stefana Kurtovića, vtoroga stranoljubivago Avraama, koje i saznam. Idući tamo, viđo jednoga Turčina đe prodaje vodu i led, a ja gotov bi izdanuti od žedi i vrućine, jer nije šala šest dana od Skopula do Smirne putovati i na korablj se peći od sunca. Uzmem, dakle, od Turčina za paru leda i olbu (kvartuč) vode, metnem led u vodu, a kada se bijaše istopio, ispraznim olbu na dva duška. Zatim nađem rečenoga Kurtovića, koga nijesam prije poznavao, no za koga sam čuo u Svetoj Gori, i on me lijepo primi. Ne prođu ni dva časa, a ja osjetim da sam slab, jer je počeo onaj led i voda u meni, zapaljenom od sunca na moru, djejstvovati. Probije me sančija, kako iz puške. Šest nedjelja ležao sam u postelji i već se nijesam nadao da će ozdraviti. Tri su me ljekara liječila i ostavljala. (...) Poslije 15 dana moga tu pribivanja, piše mi isti gospodar, i pošle mi konja da dođem u Smirnu da će me ukrcati u njegov brod, đe je kapetan Jevto Vučetić Draškičević, i da tako odem u Triest i otečestvo (104–105).

Ni ta Zelićeva plovidba morem uopće nije bila idilična, ali su muke pretrpljene u oluji u Jonskom moru obilno bile nadomještene tršćanskim božićnim užicima i društvu sa sunarodnjacima. O potonjima, uostalom, piše opširnije i strastvenije nego o pretrpljenim neizvjesnostima za vrijeme krske oluje:

Jedrili smo lijepo od Česme do pod Krf; ali nas pod Krfom uvati strašna burja. Od tremuntana tri dana i tri noći nije se nit' jelo ni pilo, nego se neprestano gledalo kada će nas more proždrijeti, a četvrti dan i ugledamo Zanat (o, Zičito), [...] u lazaret, đe kapetan popravi sve što mu je vjetar pokvario bio. Odavde se krenemo dalje i osamnaesti dan iz Česme stignemo blagopolučno u Triest, đe smo stajali u lazaretu (kontumacija) 41 dan. Dekemvrija 12. iziđemo ujutru iz lazareta i uđemo u Triest, đe sam proveo s dobrjem i blagorodnjem gospodar'ma i trgovcima sve praznike rođestva Hristova, a osobito kod Jove Kurtovića, ..., i kod Petra Palikuće, Stefana Riznića, Jove Popovića, Ante Kvekića, Dimitrije Rajevića i mlogije drugije, koji su me sebi prizivali i častili do pol mesojeđa na objedije svojije. (106).

Umijeća kapetana Vučetića da se nosi s olujom, a ništa manje umijeće da otklanja štete pričinjene „korablji“, toliko su djelovala na Zelića da su uočljive promjene u stilu i ugođaju *Žitija* u usporedbi sa zapisima o oluji na Crnom moru.

Zelićev neutralni, instrumentalni odnos spram mora pretvorio se najkasnije 1785. godine u iskustvo čovjeka koji živi i na moru, ali i s morem.

Neovisno o tome, Zelićev odnos prema moru nikada nije usporediv njegovu odnosu spram gradova na moru, prije svega Veneciji. Ni o jednom drugom gradu na Sredozemlju ili bilo gdje drugdje u Europi on isto tako nije pisao kao o ovome 1784. godine, iščekujući kada će krenuti na Krf:

Črez to vrijeme odao sam po Mljetkama i razgledao sam čudesna neviđena istoga grada. Sav je nikao iz vode i vodom opkoljen: niđe ni jedne stope gole zemlje nema, razvje po vrtogradima ovđe-onše među domovi. Kromje bezbrojnije pouskije ulica za pješce i kromje mlogije većje ploščadij (pijaca), koje su postavljene četireugolnim tesanim kamenom, prolaze kroz sav grad i presijecaju se na sve strane, na podobije ulica drugđe, oluci (kanali), preko kojje do 600 mostova ima za pješce, i po kojijem, i ispod mostova na svod od kamena, vrve različni čunovi i čamci kako druđe kola i karuce. (...) Pogotovu na svaku ploščad i ulicu, u svaki dom i crkvu može čovek doći pješice po suvu, i ravno u čunu po vodi, oluku, s druge strane (45).

Godine 1785. Zelić je krstario istočnim Sredozemljem sve dok se nije vratio u dalmatinsko „otečestvo“, a sve što je proživiljavao, ponovo i na rubu egzistencijalne opstojnosti, relativiziralo se u mnoštvu različitih doživljaja i senzacija

Među „ploščadima“ izdvaja se trg sv. Marka: „Pijace (ploščadi) sv. Marka ne imala ravne ni u kojem gradu na svijetu“ (45). Nužno je naglasiti da je Zelić to napisao tridesetak godina kasnije, nakon što je bio u mnoštvu drugih gradova širom Europe i kada Mletačkoj Republici više nije bilo traga, osim u sjećanjima. Ushćujući je i njegov opis crkve sv. Marka. Smisao za monumentalnost isprepliće se u njemu sa smisлом za detalje: „Sve ikone po stjenama, po stupcima izobražene su rabotom muzajčeskom, to jest složene su od sitnije mrvica kamenije i staklenog vida svakojake boje, što je zaista udivitelno; tako su složena i sva napisanja pokraj ikona. Na isti način je sva crkva sa hodnicima popodnjena s mramorom mnogorazličite boje, raznovidno raspoloženim, najviše drobnim, i malo većim od nokta mramorima“ (46). Ostvarjeli Zelić prepusta se snazi impresija koje kao da ništa nisu izgubile od svog izvornog intenziteta: „Nalaze se takođe u Mljetkama mloge druge velikoljepne palate, preveliki manastiri i preizredne crkve, i šta tu toga nije, čemu nije broja, a veličiju ni kraja ni konca“ (47). Takav je i zaključak opisa Venecije: „Ovaj grad tko ne vidi ne može iz opisanja znati ni vjerovati, a tko ga vidi ne može da mu se da načudi“ (47).

Bitno je drugačiji odnos prema Carigradu, koji je prije svega trajno ambivalentan: „Gledajući neiskazanu veličinu ovoga grada i rasuždavajući o njemu, čij je bio prije i čij li je sada, poduzmu me dvostruka čuvstva: radost i žalost! Radost, što me je sudba u njega donijela, što sam od djetinjstva moga želio; a žalost, što ovako prekrasno mjesto u rukama varvara leži“ (73). Zelić u Carigradu ne prestaće gledati dva grada, tj. nekadašnji „grčki“ i sadašnji, „osmanski“. Ko bi mogao

izbrojiti neiščislene one turske visoke munare na džamija, koje su bile sve prije blagočestive crkve, i đe se sad penju odže turske na dan po triput i viču da Turci idu u džamije Boga moliti. Odže ove, vičići na munarije, služe namjesto zvona hristijanske“ (73). Zelić ima očito razvijen osjećaj za urbane kontinuitete mesta obreda i diskontinuitete religijskih/kulturnih identiteta. Umije i kontrastivno percipirati religijske statusne odnose u carigradskom prostoru: „Blizu Vizantije leži Sveta Sofija, koja je sad sultanova džamija. Tu ide sultan svakoga petka pubično klanjati se, i ko god hoće od Muhamedove vjere. (...) Patrijarh carigradski stoji u jednom malom manastiru i prostoje jednoj crkvi, koja je dosta podugačka i široka, i blizu Fenari. (...) Kad sam viđeo sadašnje stanje ovog neiskazanog velelepija grečke blagočestivije cara, suze su me od žalosti oblivali“ (74). Rijetki su u Žitijima zapisi koji su toliko emotivno nabijeni kao ovaj o carigradskom patrijarhu.

Zeliću se spontano nameću i usporedbe Carigrada s Venecijom. One su redovito Veneciji u prilog: „Ulice carigradske jesu posve tjesne, na podobije venecijanske kontrada, i mlogo nečiste, zašto turska policija ne nabljudava tako čistoču kao policija drugije evropske gradova“ (74).

Osjećaj zapuštenosti pa i urušenosti Zelić je imao u Solunu, ali, s druge strane, stekao je spoznaju o interkulturnim/interkonfesionalnim translacijama kakve nigdje drugdje u gradovima u Osmanskem Carstvu nije uočio, ali ni bilo gdje drugdje: „Grad je starodrevan i zdanija mloga blizu padenja. U njemu je ponajveće čislo Turaka, no ima i Jevreja, Grka i Bugara. Grci su se s bugarskom nacijom tako pomiješali, da se ne zna koje Grk, koje li Bugarin. Tu se govori i grčki i bugarski, a ponajviše turski“ (77). Za razliku od Carigrada, u Solunu nisu bili brisani iz urbane kulturne memorije ni tradicije koje su obnavljale svijest o krucijalnosti njegove kršćanske baštine: „U ovome gradu u ono vrijeme sveti apostol Pavel njekoliko poslanica jest pisao. (...) Ovđe sam imao u crkvu bivšu Svetog Dimitrije Mirotoča, sadašnju pak tursku džamiju, đe mu se u vrhu oltara vidi od maramora sazidati grob nad kojijem vavijek gori jedno kandilo od srebra, koje Turci žegu, i za one novce jelej kupuju što hristijanski narod daje milostinju kad dolazi na poklonjenje. No je li onđe pod grobom sveto tijelo, koje potvrđuju, Bog zna?“ (77).

Umjesto zaključka, nužno je upitati se bi li monah i sveštenik Gerasim Zelić, „čovjek iz planine“ postao i „čovjek s mora“, *homo Mediterraneus*, da nije baštino svijest o pravoslavnom Sredozemlju, ali i da nije sazrio kao podanik Mletačke Republike i to na prijelazu 18. u 19. stoljeće, dakle u vrijeme kada je sav europski svijet bio u pokretu. Pozitivnim odgovorima na oba pitanja ipak bi se devalvirao smisao njegovih „putešestvija“ na razne strane euromediteranskog svijeta, koja su redovito počinjala i/ili završavala u nekom gradu na jadranskoj obali, najčešće Zadru, a da su sami grad i obala rijetko kada bili konačno odredište. Autodidakt Zelić bio je pravoslavni prosvjetitelj, koji je za razliku od Dositeja Obradovića ostao vjeran svom monaškom zavjetu, a, s druge strane, koji je ponovo za razliku od njega bio dosljedniji racionalist. Radoznalost, ljubopitljivost, potreba za upoznavanjem neviđenog i nepoznatog, komunikacijska otvorenost, kritičke opservacije pa i njegov jaki svjetovni „ego“ itd., itd. sve su to prije nego karakteristike monaha koji primarno hodočasti svijetom skupljujući milostinju za svoj siromašni manastir u gorštačkoj „puštinji“. Međutim, u stalnoj žudnji za novim, urbanim, uljuđenim i učenim obrascima mišljenja i ponašanja, monah i sveštenik Zelić, iako nikad ne zaboravlja svoje „otačestvenike“, protokom vremena sve im je više stran, a oni njemu sve više potrebni. U tom su smislu Žitije ispovijest o smislu „velikog putovanja“ (*le grand tour*), neshvaćenog među onima zbog kojih je bilo poduzeto.

**„NIJE SRAMOTA OBOGATITI SE –
SRAMOTA JE UMRIJETI BOGAT“**

ZADUŽBINARSTVO U SRBA

PIŠE: Bojan Munjin

U vremenu tranzicije, kada kultura i duhovne vrijednosti gube svoju posvećenost i auru, volonterski rad za druge, samoprijegor za zajednicu i vlastiti narod nažalost više nisu na cjeni. Ipak, živimo također i u doba drugačijeg povezivanja; u doba neprofitnih organizacija i civilnog društva

*Svi mi umiremo samo jednom,
a veliki ljudi po dva puta:
jednom kad ih nestane sa zemlje
a drugi put kad propadne njihova
zadužbina.*
(Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*)

U ovom stoljeću materijalističke egocentričnosti, tehnološke savršenosti i značajnog odsustva društvene solidarnosti, jednu riječ kao da je pojela tama davnih vremena. Ta riječ, uvriježena stoljećima u srpskoj kulturi, koja u sebi sadržava nešto od ljudske veličine i nešto od narodne skromnosti, nešto od tradicionalne časti i nešto od vjerskog pokajanja, glasi – zadužbinarstvo. Ovaj pojam dolazi od stare srpske riječi zadušje, koja govori o iskonskoj potrebi čovjeka da učini dobro djelo, da daruje za svoju dušu i, kako se to kaže, „da se oduži Bogu i narodu“. Zadužbina je vrlo bliska staroslavenskoj riječi darovnica iza koje se krije neka vrsta potrebe ili duhovnog zadovoljstva da se nešto nekome daruje. Rekli bismo: postoji stanovita ljepota darivanja kao nešto veoma dragocjeno.

Đurđevi stupovi, zadužbina Nemanjića (1171.).

Autor knjige „Zadužbinarstvo kod Srba“ Slavko Vejinović kaže kako se u srednjem vijeku pod pojmom zadužbine podrazumijevalo sve što je netko darivao crkvi ili manastiru, dok opći pojam zadužbinarstva označava „sve ono što je netko darivao svom narodu, državi, rodnom kraju ili zavičaju, za ostvarivanje društveno korisnih ciljeva“, kaže Vejinović. Prve zadužbine u Srbiji javljaju se u vremenu stvaranja srpske srednjovjekovne države i dinastije Nemanjića i baš ova kraljevska loza darivala je narodu mnoge građevine neprocjenjive vrijednosti u oblasti kulture, duhovnosti, građevinarstva, arhitekture i freskoslikarstva. Zlatno vrijeme zadužbinarstva bilo je 13., 14., i 15. stoljeće koji su iznjedrili nekoliko značajnih srpskih vladara, od Svetog Save i Stefana Nemanje, do kraljice Jelene i kneza Lazara, koji su izgradili znamenite zadužbine, poput manastira Studenice, Žiče, Pećke patrijaršije, Mileševa, Sopoćana, Gračanice, Visokih Dečana i mnogih drugih. Altruizam, humanost i nesebičnost plemićkog zadužbinarstva, u vremenima srpske srednjovjekovne države, ukrštali su se često s dvorskim spletkama, borbama za krunu i prijestolje i ličnim interesima, pa je ta vječna igra dobra i zla ostala aktualna i do danas.

Prvobitni motivi darivanja i zadužbinarstva vremenom su postajali raznovrsniji, sa širokom lepezom povoda i pobuda: od očuvanja nacionalnih vrijednosti i dobročinstva srpskom narodu, do sve izraženijih potreba za humanitarnim radom; podizanjem bolnica i škola, pomaganjem siromašnim đacima, starima i ubogima, do najnovijih primjera humanosti i dobročinstva, poslije elementarnih nepogoda, poput zemljotresa u Kraljevu 2010. godine i katastrofalnih poplava u Obrenovcu i kolubarskom okrugu, 2014. godine.

Nadiranjem Turaka i propašću srpske srednjovjekovne države i zadužbinarstvo gasne, da bi ponovno počelo jačati u 18. vijeku, stvaranjem građanskog društva, čija se socijalna aktivnost sve više usmjerava ka prosvjetiteljstvu i razvoju školstva. Za podstrek ostvarivanju tih ideja naročito je značajno osnivanje Bogoslovije u Beogradu 1749. i Gimnazije u Sremskim Karlovcima 1791. godine, a zadužbinari su dolazili iz redova bogatih industrijalaca i veletrgovaca, uvaženih ministra

ra, uglednih profesora i oficira, crkvenih velikodostojnika i političara. Tako su se stvarale značajne zadužbine Beogradskog univerziteta, Srpske kraljevske akademije, kao i mnogobrojnih obrazovnih, kulturnih, zdravstvenih i socijalnih ustanova a veliki dobrotvori i darodavci bili su među ostalima i čuveni Miša Anastasijević, Nikola Čupić, Ilija Milosavljević Kolarac i drugi.

**Pojam zadužbinarstvo
dolazi od stare srpske riječi
zadušje, koja govori o
iskonskoj potrebi čovjeka
da učini dobro djelo, da
daruje za svoju dušu i, kako
se to kaže, „da se oduži
Bogu i narodu“**

Jedan od slavnih zadužbinara u 19. stoljeću bio je Sava Popović Tekelija, plemić, trgovac, pravnik i filantrop, ali i prvi doktor prava u Srbiji i predsjednik Matice srpske, koji je uočio da je budućnost Srbije u uzdizanju tada nepostojeće intelektualne elite. Kada je početkom 19. stoljeća u Pešti osnovana Matica srpska, on je priložio 100 forinti u srebru i 100 forinti u bečkoj valuti, osnovao je i Zavod za školovanje srpskih studenata – Fondaciju „Tekelijanum“, kojoj je poklonio bogatu biblioteku, a Matici srpskoj povjerio nad njom starateljstvo. Još interesantnija je sADBina spomenutog Miše Anastasijevića kojeg su zvali i podunavski Rothschild: Anastasijević je bio vlasnik devet velikih spahiluka (posjeda) u Vlaškoj, 23 brodske agencije koje su kontrolirale ukupan promet Dunavom od Beograda do ušća, najmanje 74 broda za prijevoz soli, kao i brojnih stovarišta u mnogim podunavskim i posavskim gradovima. Kompanija Miše Anastasijevića je zapošljavala oko deset hiljada ljudi, a Mišina gotovina se procjenjivala na nevjerojatnih 1,5 miliona dukata, koja je dobrano premašivala budžet i nekih tadašnjih balkanskih državica. Osim po bogatstvu, Anastasijević je bio poznat i po svojim političkim vezama na opasnoj relaciji između dinastija Karađorđevića i Obrenovića, koje će ga na kraju koštati izgnanstva i zaborava. Ipak, danas, preko 120 godina od smrti ovog najbogatijeg Srbina, u Beogradu postoji veleleplno zdanje Rektorata Beogradskog univerziteta na kojem piše: „Miša Anastasijević svome otečestvu“. Iz ovog perioda treba istaknuti činjenicu da je u Beogradu nekolicina trgovaca podarila gradu prave arhitektonске i graditeljske bisere, koji krase staro gradsko jezgro: „Velika Igumanova palata“ na Terazijama podsjeća na njenog dobrotvora, Simu Andrejevića Igumanova, dok je preko puta otmjena, neobarokna palača braće Krsmanović, u kojoj je 1918. godine proglašeno ujedinjenje u Kraljevinu Srbija, Hrvata i Slovenaca. Također, već spomenuti Ilija Milosavljević Kolarac, testamentom je zavještao Fond za univerzitet Iliju M. Kolarca i prelijepu palaču na današnjem Student-

skom trgu u Beogradu, dok se zadužbina Mihajla Pupina, znanstvenika svjetskog glasa nalazi u Idvoru u Banatu, Pupinovom rodnom selu.

U ovom nizu časnih dobrotvora treba naročito istaknuti Vladimira Matijevića, trgovca sa Korduna, dobrotvora i osnivača najznačajnijih organizacija Srba u Hrvatskoj, koji je cjelokupnu svoju imovinu ostavio Srpskom privrednom društvu „Privrednik“ za školovanje i pomaganje siromašne srpske djece iz pasivnih krajeva.

Govoreći o zadužbinarima, kao o specifičnom soju ljudi, Slavko Vejinović zaključuje: „Raditi mukotrpočitavog života i sticati bogatstvo i sve to odjednom i velikodušno ostaviti svome rodu, a ne svojim naslednicima – mogli su da urade samo ljudi dubokih patriotskih osećanja, svesni nacionalnih interesa, ciljeva, stremljenja i, nadasve, interesa i potreba svog naroda“.

**Prve zadužbine u Srbiji
javljaju se u vremenu
stvaranja srpske
srednjovjekovne države i
dinastije Nemanjića i baš
ova kraljevska loza darivala
je narodu mnoge građevine
neprocjenjive vrijednosti**

Nakon Drugog svjetskog rata zadužbinarstvo je u Srbiji ponovno zamrlo, jer je s novom komunističkom vlašću imovina zadužbina, legata, fondova i darovnica, potpala pod udar zakona o eksproprijaciji i nacionalizaciji. Krajem 20. i početkom 21. stoljeća, kada se jedan uski broj građana znatno obogatio (raznim vrstama privatizacije i finansijskim transakcijama), očekivalo se da će oni možda doprinijeti razvoju zadužbinarstva, ali to se nije dogodilo. „Teško je očekivati da filantrop bude onaj pojedinac koji se obogatio na sumnjiv način, kriminalnim radnjama ili političkim vezama“, kaže već spomenuti autor knjige o zadužbinarstvu Slavko Vejinović. Ili, što bi rekao jedan davnašnji njemački milijarder: „Nije sramota obogatiti se – sramota je umrijeti bogat.“

Današnji zadužbinari, koji se sada u Srbiji zovu ktitori, uglavnom su političari i biznismeni. Tako je bivši predsjednik Srbije Tomislav Nikolić sa suprugom Dragicom izgradio crkvu u rodnom selu Bajčetina: izgradnja crkve koštala je oko milion eura, ali do danas nije najjasnije odakle Nikolićima novac za ovo dobročinstvo. Lider stranke Jedinstvena Srbija, Dragan Marković Palma, izgradio je crkvu u selu Končarevo kod Jagodine, a sadašnji direktor BIA i nekadašnji ministar (i uspješan biznismen) Bratislav Gašić ktitor je Crkve Svetog Jovana na brdu Bagdala iznad Kruševca. Biznismen Miroslav Mišković izgradio je na Bežanijskoj kosi u Beogradu Centar za smještaj i dnevni boravak za djecu i omladinu s

Vukova zadužbina (1987.)

invaliditetom, o kojem se dosta pisalo kao o uspješnom primjeru humanitarnog doniranja, no Mišković se ni do danas nije izvukao iz mreže sudskih krivičnih postupaka koji se vode protiv njega. Ipak, ne treba zaboraviti da je Madlena Zepter, supruga biznismena Filipa Zeptera, prva nastavila srpsku tradiciju zadužbinarstva, posle više decenija zatišja. Ona je u korist srpske kulture i umjetnosti do sada uložila više od 30 miliona eura, pa je tako njenom zaslugom izgrađena opera i kazalište „Madlenianum“ u Zemunu, ustanovljena je nagrada „Žensko pero“ za najbolji roman ili zbirku priča, kao i „Dobričin prsten“, najveća nagrada koja se u Srbiji dodjeljuje kazališnim glumcima i glumicama za životno djelo. Gospođa Zepter je donirala i izgradnju prvog poslijeratnog privatnog muzeja u Srbiji, u Beogradu u Knez-Mihailovoj ulici i osnovala je fond za stipendiranje mladih talenata u umjetnosti.

**Nadiranjem Turaka i propašću
srpske srednjovjekovne
države i zadužbinarstvo
gasne, da bi ponovno počelo
jačati u 18. vijeku, stvaranjem
građanskog društva**

Dobra vijest također jest da je kraj 20. stoljeća u Srbiji karakterističan po posebnom tipu zadužbina – zadužbinama velikih srpskih pisaca, čiji rad bez sumnje utiče i na kretanje u oblasti kulture, književnosti i publicistike sve do danas. Takve su zadužbine i fondacije Ive Andrića, Miloša Crnjanskog, Branka Ćopića i Desanke Maksimović, te vrlo važ-

na Vukova zadužbina, zadužbina Dositeja Obradovića i mnogih drugih. Posljednjih godina počeli su se javljati i bogati srpski iseljenici koji su svoj novac darivali u različite svrhe. Tako je iseljenik u Južnoafričkoj Republici, Mile Stojaković, podigao u Johannesburgu pravoslavni crkveni hram Svetog Tome, dok je Branko Tupanjac, uspješni poslovni čovjek iz Čikaga, podigao u rođnoj Hercegovini, na brdu iznad Trebinja manastir Gračanicu. Sveučilišna profesorica iz New Yorka, Radmila Milentijević, pomogla je do sada oko 80 organizacija i pojedinaca, dok je Milomir Glavčić iz Kanade podigao most u Kraljevu a pomogao je i naselje Jošanička Banja i njene žitelje. Ćupriju na Drini, između Badovinaca u Mačvi i Popova u Semberiji, sagradio je bogati Amerikanac srpskog porijekla, Slobodan Pavlović, po ugledu na Mehmed-pašu Sokolovića i kralja Aleksandra Karađorđevića, ali je odlučio da na mostu uvede i – obavezno plaćanje putarine.

**Kompanija Miše Anastasijevića
je zapošljavala oko deset
hiljada ljudi, a Mišina
gotovina se procjenjivala na
nevjerojatnih 1,5 miliona
dukata, koja je dobrano
premašivala budžet i nekih
tadašnjih balkanskih državica**

Kako bilo, u Srbiji danas postoji oko 110 zadužbina, pa je relativno nedavno počelo zakonsko uređivanje oblasti zadužbinarstva i usklađivanje sa evropskim standardima. Tako je Skupština Srbije krajem 2010. godine usvojila Zakon o zadužbinama i fondacijama, u kojem se one definiraju kao neprofitne nevladine organizacije. Za osnivanje zadužbine neophodno je da osnivač osigura najmanje 30.000 eura u dinarskoj protuvrijednosti, dok ta obaveza ne stoji za osnivanje fondacije. Sve se to tako jednostavnim čini na papiru, no mnoge stare zadužbine, osnovane prije sedam ili više decenija, danas trpe zbog kronične administrativne komplikiranosti, česte nebrige nadležnih i vrlo suvremenog nedostatka osjećaja današnjih naraštaja prema očuvanju tradicionalnih vrijednosti i baštine.

Jedna od (rijetkih) ustanova koje dobro rade predstavlja zadužbina Ilike M. Kolarca, osnovana 1928. godine, koja od prvih dana do danas svoj rad razvija u okviru centra za muziku, centra za predavačku djelatnost i za nastavu stranih jezika i centra za izdavačku djelatnost. Kolarčeva zadužbina radi s osnovnom namjenom da „neprestano podiže nivo opštih i specijalizovanih naučnih saznanja publike i zadovoljava njenu radoznalost; da podstiče odgovornost društva za sistematski rad na širenju znanja i negovanju obeležja sopstvenog kulturnog identiteta i identiteta drugih naroda.“ Druge velike zadužbine, poput onih kojim je na primjer doniran Beogradski univerzitet, muku muče sa administra-

Kolarčev univerzitet (1928.)

cijom, jer zbog pravnih začkoljica i nepreciznih tumačenja određenih termina u vraćanju prava iz vremena prije nacionalizacije, one ne mogu ostvariti pravo nad velikim dijelom imovine svojih darodavaca. Tako su mnoge zadužbine zavezane dugotrajnim sudskim postupcima, neke se nalaze pred ukinućem, jer se nema tko o njima brinuti, a neke formalno postoje ali su neaktivne.

Vladimir Matijević, trgovac sa Korduna, dobrotvor i osnivač najznačajnijih organizacija Srba u Hrvatskoj, cjelokupnu imovinu ostavio je Srpskom privrednom društvu „Privrednik“ za školovanje i pomaganje siromašne srpske djece iz pasivnih krajeva

U današnje vrijeme kada se može reći, barem na ovim prostorima, da nikome naročito nije stalo ni do čega, ono što ipak raduje su ljudi bez imena i ugleda, koji i danas daruju radi nekog višeg cilja. Na primjer u ostavštini stanovitog Anđelka Savića iz Kraljeva se kaže: „Godine su mi prevalele a češće i poboljevam te ovim hoću da naredim kako da se učini raspored sa mojom zaostavštinom... nemajući svoje dece hoću da se setim siromašne dece moga rodnog mesta Kraljeva. U drugom redu setiću se iznemoglih staraca i starica u Kraljevu o kojima se u prvom redu brine sama ta opština.

Opera & Theatre Madlenianum (1998.)

Kad moja žena Tatija umre, sve moje imanje nepokretno pripaše fondu Anđelka Savića, trgovca, i žene mu Tatije, koji će se obrazovati u Kraljevu.“ U donaciji pak pokojne Živke Đokić stoji da se njen „poklon čini iz pobuda poštovanja prema plemenitim zadacima Crvenog krsta“, dok u donaciji porodice Ćirović iz Godačice da će na svom imanju podignuti „zadužbinu – manastir Svetog velikomučenika Dimitrija zvani „Zgodačica“.

Zadužbinarstvo je danas u društvu i kulturi Srba napadnuto nedostatkom političke volje sistema ili pak sebičnošću pojedinaca i institucija, ali ono nije umrlo. Situacija je ipak teška: kako dr. Marija Aleksić piše u njenoj knjizi „Zadužbine kulture Srbije i javnost“, skoro pedeset godina urušavanja idealja i ciljeva zadužbinarstva u Srbiji (1945 – 1992) „dovelo je do skromne ili, bolje rečeno, razočaravajuće niske svesti o dobročinskim aktivnostima zadužbina“, dok teoretičarka kulture Milena Šešić Dragičević kaže kako u budućnosti ne možemo naročito računati na društveno sponzorstvo, „jer je tradicija zadužbinarstva ugašena prezriom države prema filantropiji.“

Neke već spomenute zadužbine u Srbiji ipak rade; Andrićeva, Vukova i Andrejevićeva zadužbina dosta se dobro drže, ali mnoge druge, poput časne zadužbine Miloša Črnjanskog, propadaju ili jedva opstaju. Što će biti sa srpskim zadužbinama u budućnosti? U vremenu već toliko puta spomenute tranzicije, kada kultura i duhovne vrijednosti gube svoju posvećenost i auru, volonterski rad za druge, samoprijedor za zajednicu i vlastiti narod nažalost više nisu na cijeni. Ipak, živimo također i u doba drugačijeg povozivanja; u doba neprofitnih organizacija i civilnog društva i, kako kaže Marija Aleksić, komunikacija među njima morat će biti neprestana i obostранo motivirajuća da bi se uopće moglo povratiti povjerenje javnosti u rad dobrotvornih organizacija, izvan sfere profita i sebičnih interesa. Ili, da zaključimo, kako kaže jedan stari mudrac na pitanje kada će nam svima biti bolje: „Kada mi budemo bolji“.

SPOMENICI NOR-a GLINE I GLINSKOG KRAJA (2)

DA SE NE ZABORAV

PIŠE: Igor Mrkalj

Imajući u vidu sudbinu antifašističke spomeničke baštine Gline i glinskog kraja, smatrao sam da je važno rekonstruirati povijest svih spomenika i spomen-obilježja, koja su podignuta na glinskom području. Sa tim ciljem pregledao sam arhivske i novinske izvore, konzultirao fototeku, Gradski muzej u Sisku i proveo terenska istraživanja. Rezultat je ova istraživačka bilješka, koja se upravo nalazi pred čitaocem

Gornje Selište, selo 4 km jugozapadno od grada Gline.

- Godine 1971. izgrađen je Spomen-dom na kojem je 1972. postavljena spomen-ploča s imenima palih boraca i žrtava fašističkog terora.¹ Odlukom lokalnih vlasti iz 1997., ploča je uklonjena.
- U srpnju 1979., na mjesnom groblju uređena je grobnica palom borcu.² Na spomen-ploči uklesan je tekst: "Pri vršenju borbenog zadatka u G. Selištu, poginuo je u proljeće 1942. godine od ustaškog metka – prvoborac komunista Medved Marko i sahranjen u ovoj grobnici sa još dvojicom neznanih boraca. Savez boraca Gornje Selište".

Gornje Taborište, selo 13 km sjeverozapadno od grada Gline. Od 1955. do 1963. godine u Općini Pokupsko.

— U srpnju 1959. u Gornjem Taborištu otkriven je spomenik na kojem se nalaze dvije spomen-ploče.³ Na prvoj su uklesane riječi: "I ovdje je rat fašistička najeza na našu zemlju 1941. g. rukama domaćih izdajnika i sluga okupatora ustaša oduzeo živote 303 nevinih staraca, žena i djece iz sela G. Taborišta, Ilovačka, G. i D. Bučice". Na drugoj ploči nalazi se tekst: "Živote za slobodu i nezavisnost domovine u toku Narodnooslobodilačke borbe i Narodne revolucije dalo je bezbroj nepoznatih boraca, a među njima i borci iz G. i D. Taborišta, G. i D. Bučice, D. Degoja, Slatine i Zaloja". Zatim su uklesana imena 25 palih boraca iz tih sela. Završni tekst na spomen-ploči glasi: "Ovaj objekt u znak sjećanja podiže S. B. NOR Pokupsko".

— U srpnju 1959., na pravoslavnom groblju Sovinjak, otkrivena je spomen-kosturnica. Na kosturnici je podignuta spomen-ploča na kojoj je uklesan lik ustaše kako drži uzdignuti nož i stoji iznad žene i muškarca zavezanih ruku. Zatim slijede uklesane riječi: "Ovdje leži 249 žrtava fašističkog terora iz G. Taborišta koji su poubijani noću 27.-28. XII. 1941. godine od ustaških krvnika. U znak sjećanja S. B. NOR Pokupsko". U listopadu 1977. spomen-kosturnica je uređena i podignut je spomenik na kojem se nalaze dvije spomen-ploče. Uvodni tekst glasi: "U 1941. god. ustaše – izdajnici hrvatskog naroda i služe fašističkog okupatora učinile strašan zločin nad nedužnim narodom iz G. Taborišta a od izdajničke ruke i na svirep način padoše 254 žrtve fašizma". Zatim su uklesana imena 254 žrtve fašističkog terora. Završni tekst glasi: "Spomen-ploče u jubilarnoj 1977. godini podiže Općinski odbor SUBNOR-a Glina i rodjena ovdje sahranjene".⁴

Gornji Klasnić, selo 17 km jugoistočno od grada Gline.

- U studenom 1960. otkriven je spomenik Sedmoj banijskoj diviziji.⁵ Na spomeniku su postavljene tri spomen-ploče. Na prvoj se nalazio tekst: "Ja cijenim VII diviziju jer je ona vodila teške borbe s neprijateljem od Sunje do Crne Gore jer je dala mnogo žrtava u našoj borbi. Tito borcima VII divizije jula 1943." Na drugoj tekst: "Naredbom vrhovnog komandanta NOV i POJ broj 35 od 22. XI. 1942. formirana je VII banijska divizija". Na trećoj ploči, koja se nalazila s bočne strane spomenika, nalazio se natpis koji objašnjava da spomenik podiže boračka organizacija. Autor spomenika je akademski kipar Lovro Findrik. Tom prilikom otkriveno je i partizansko spomen-vrelo. U studenom 1982., povodom 40-te godišnjice od osnutka divizije, pokrenuta je inicijativa da se spomenik adekvatnije obilježi podizanjem novog spomenika.⁶ Nakon 1995., sve tri ploče su uništene.
- U rujnu 1970. na zgradici Osnovne škole otkrivena je spomen-ploča povodom 26-godišnjice II. okružne konferencije KPH za Baniju.⁷ Nakon 1995., ploča je uništena.

¹ "Spomen-dom u Gornjem Selištu", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXV, broj 1078, 2. veljače 1970., str. 4; "Počinje izgradnja spomen-doma u Gornjem Selištu", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXVI, broj 1151, 1. srpnja 1971., str. 14

² "Komemoracija", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXIV, broj 1569, 12. srpnja 1979., str. 4; "Spomen-ploča na grobu borca Marka Medveda u Gornjem Selištu", *Glinski vjesnik*, God. II, broj 9, 27. VII. 1979., str. 4

³ "Spomenik u G. Taborištu", *Jedinstvo*, Sisak, God. VI, broj 266, 6. rujna 1958., str. 5; "Velika narodna proslava u Taborištu", *Jedinstvo*, Sisak, God. VII, broj 314, 8. kolovoza 1959., str. 3

⁴ Spomenik je podignut 1977., a otkriven 1979. godine; "Svečanosti za Dan komune", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXIV, broj 1580, 4. listopada 1979., str. 3; "Spomenik", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXIV,

broj 1582, 18. listopada 1979., str. 4; Igor Mrkalj, "Spomenik koji je preživio reprizu 1941.", *Novosti. Srpski samostalni tjednik*, Zagreb, broj 942, petak, 5. siječnja 2018., prilog Kronika, str. 4–5

⁵ "U selu Klasniću otkriven spomenik palim borcima. U spomen 18-godišnjice osnivanja VII banijske divizije" *Vjesnik*, Zagreb, God. XXI, broj 9460, 24. studenog 1960., str. 2; "Neprocjenjive zasluge u Narodnooslobodilačkoj borbi. Narodni zbor u Klasniću povodom otkrića spomenika Sedmoj banijskoj diviziji", *Jedinstvo*, Sisak, God. VIII, broj 382-383, 26. studenog 1960., str. 1–2

⁶ "Rasprava u Glini: spomenik Sedmoj banijskoj", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXVII, broj 1742, 4. studenoga 1982., str. 4

⁷ "Klasnić slavi", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXV, broj 1111, 24. rujna 1970., str. 1

Spomenik Vasilju Gaćeši i palim borcima u Vlahoviću, podignut 1952.

— U srpnju 1973. otkriven je spomenik i spomen-ploča.⁸ Na ploči stoji natpis: "Za život život su dali. Palim borcima Narodnooslobodilačkog rata i žrtvama fašističkog terora sela Klasnić 1941-1945". Zatim su uklesana imena 112 palih boraca i 174 žrtve fašističkog terora. Završni tekst na ploči glasi: "U znak zahvalnosti podigli mještani sela Klasnić. 4. juli 1973."

— U listopadu 1974. otkrivena je spomen-ploča na zgradi Osnovne škole.⁹ Tekst je glasio: "U ovoj zgradi održana je 10. siječnja 1943. Prva, a 31. kolovoza i 1. rujna iste godine Druga okružna konferencija Antifašističkog fronta žena za Baniju. Konferencija za društvenu aktivnost žena regije Sisak. 9. X. 1974." Nakon 1995., spomen-ploča je uništena.

Gornji Viduševac, selo 4 km sjeverozapadno od grada Gline.

— Dana 30. travnja 1978. otkrivena je spomen-bista narodnog heroja Jose Marjanovića ispred zgrade Osnovne škole, koja je nosila njegovo ime.¹⁰ Istog dana otkrivene su spomen-biste pred područnim školama u selima Velika Solina, Šatornja i Bišćanovo. Biste su vjerojatno uništene za vrijeme ratnih sukoba u ljeto ili jesen 1991.

Hajtić, selo 7 km južno od grada Gline.

— U srpnju 1984. otvoren je Spomen-dom "Ćiro Madžarac" na kojem je

Spomen-ploča narodnom heroju Vasilju Gaćeši u Vlahoviću

otkrivena spomen-ploča.¹¹ Na ploči su uklesana imena 56 palih boraca i 64 žrtve fašističkog terora. Odlukom lokalnih vlasti iz 1997., spomen-ploča je uklonjena.

Joševica, selo 5 km južno od grada Gline.

— U srpnju 1962. otkriven je spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora.¹² Na spomen-ploči uklesano je 15 imena i tekst: "Vama koji ste u današnjem ratu 1941-1945. g. stupili u odlučnu borbu za slobodu svoje zemlje, vama koji ste izgubili živote i nedočekali najljepše doba mladosti, uspomena na vas vječno će živjeti. Joševica 27. srpnja 1962. g. Narod sela Joševice". U svibnju 2013., Zavičajni klub Joševica podigao je na mjestu stare novu spomen-ploču i pritom dodao dva nova teksta – prvi, koji glasi: "I oni su žrtve rata 1941-1945", nakon čega slijede imena 14 žrtava; i drugi, koji glasi: "Nestali na Križnom putu", nakon čega slijede imena 4 nestalih.¹³

Kobiljača, šuma 20 km sjeverozapadno od grada Gline.

— U srpnju 1958., u šumi Kobiljača, uz cestu Donje Taborište – Slatina, otkriven je spomenik i spomen-ploča.¹⁴ Na ploči su uklesana imena 131 žrtve fašističkog terora iz okolnih sela.¹⁵ Ploča je uništena tokom ratnih sukoba u ljeto ili jesen 1991. godine.¹⁶

Kozaperovica, selo 13 km jugoistočno od grada Gline.

— U svibnju 1960. otkriven je spomenik i spomen-ploča.¹⁷ Na ploči stoji natpis: "Borci za slobodu u NOB-i od 1941-1945. godine". Zatim su uklesana imena 10 palih boraca. Sljedeći natpis glasi: "Žrtve fašističkog terora od 1941-1945 godine". Zatim su uklesana imena 70 žrtava fašističkog terora.

⁸ "Spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora u Klasniću", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXVII, broj 1207-1208, 27. srpnja 1972., str. 15

⁹ "Svečanost žena Banije", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXIX, broj 1328-1329, 28. studenoga 1974., str. 2; *Album Saveza boraca Gline*, fotografija spomen-ploče konferencije AFŽ-a u Klasniću, nedatirano.

¹⁰ "Joso Marjanović", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXIII, broj 1506-1507, 27. travnja 1978., str. 6; "U spomen herojima", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXIII, broj 1508, 11. svibnja 1978., str. 4

¹¹ "Spomen-dom", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXIV, broj 1577, 13. rujna 1979., str. 4; "Otvoren spomen-dom. Narodni zbor u Hajtiću", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXIX, broj 1834, 9. kolovoza 1984., str. 3

¹² "Centralna proslava Dana ustanka za općinu Gline održat će se u Joševici", *Jedinstvo*, Sisak, God. X, broj 468, 21. srpnja 1962., str. 2

¹³ Ovo nastojanje Zavičajnog kluba da na spomeniku vojnih i civilnih žrtava antifašističkog pokreta postavi imena pripadnika snaga kolaboracije na trag je ne samo izjednačavanja komunizma i fašizma, nego i revisionističkih ideja o ulozi i karakteru NDH.

¹⁴ "Spomenik u Kobiljači", *Jedinstvo*, Sisak, God. VI, broj 262, 9. kolovoza 1958., str. 2

¹⁵ HR-DASK-553, SUBNR Kotara Sisak 1961-1967, kutija 8, Spomen-obilježja na području općine Gline, Slatina, str. 5

¹⁶ Intervju sa sugovornikom, koji je želio ostati anoniman. Gline, 30. srpnja 2017.

¹⁷ "U Glini...", *Jedinstvo*, Sisak, God. VIII, broj 366, 27. srpanj 1960., str. 2

Spomenik u Martinovićima, podignut 1959.

Završni tekst glasi: "Spomen ploču podiže mjesna organizacija Saveza boraca sela Kozaperovica – u Kozaperovici 1. maj 1960."

Majske Poljane, selo 2 km istočno od grada Gline.

— U studenom 1955. otkriven je spomenik na kojem se nalazilo nekoliko spomen-ploča.¹⁸ Na prvoj ploči, nakon opširnog uvoda i proglaša CK KPJ iz 1941. godine, upisan je sljedeći tekst: "Nadahnuti ovim pozivom, njih 210 sinova i kćeri, zajedno s narodnim herojem Stankom Bjelajcem, organizatorom ustanka u ovom selu, stupili su dobrovoljno u redove Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije. Tukući nepoštedno okupatora i njegove sluge oni su puškom u ruci prolazili kroz najteža iskušenja Narodne revolucije. Na tom teškom, ali najslavnijem putu u historiji naših naroda, mnogi od njih dadoše svoje živote i vječno uzidaše svoje kosti u temelje nove slobodne socijalističke nam domovine. Uspomeni svojih sinova i kćeri, boraca banijskih partizanskih odreda i brigada i žrtava fašističkog terora – podiže zahvalan narod Majske Poljane". Na spomen-pločama uklesana su imena 119 palih boraca i 121 žrtve fašističkog terora. Odlukom lokalnih vlasti iz 1997.,

¹⁸ "Spomenik u Majskim Poljanama", *Jedinstvo*, Sisak, God. III, broj 124, 26. studenog 1955., str. 6; "U Majskim Poljanama otkriven spomenik palim borcima", *Jedinstvo*, Sisak, God. III, broj 125, 3. prosinca 1955., str. 1–2

¹⁹ "Gradi se dom u Majskom Trtniku", *Jedinstvo*, God. XXX, broj 1343, 13. ožujka 1975., str. 7; "Prvomajsko slavlje u Majskom Trtniku", *Jedinstvo*, God. XXX, broj 1351, 8. svibnja 1975., str. 11

²⁰ "Svečanost u Malom Gradcu", *Jedinstvo*, Sisak, God. V, broj 209, 27. srpnja 1957., str. 1 i 3

²¹ "Sjećanje na baniske junake. Komemorativna svečanost u Malom Gradcu", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXX, broj 1377, 6. studenoga 1975., str. 1 i 3

spomen-ploče su uklonjene, dok je gornji dio spomenika srušen i bačen na susjednu livadu.

Majski Trtnik, selo 10 km jugoistočno od Gline.

— U svibnju 1975. otvoren je Spomen dom palih boraca Majski Trtnik i otkrivena spomen-ploča.¹⁹ Na ploči stoji natpis 1941–1945 ispod kojeg su uklesana imena 32 palih boraca i 62 žrtve fašističkog terora. Završni tekst glasi: "Majski Trtnik 1. 5. 1975." Odlukom lokalnih vlasti iz 1997., spomen-ploča je uklonjena.

Mali Gradac, selo 16 km jugoistočno od grada Gline.

— U srpnju 1957. podignut je spomenik na kojem su otkrivene tri spomen-ploče.²⁰ Na spomeniku se nalazi reljef, a na prvoj ploči natpis, koji glasi: "Borci za slobodu poginuli u NOR-u". Zatim su uklesana imena 68 palih boraca. Na drugoj spomen-ploči natpis glasi: "Žrtve fašističkog terora". Zatim su uklesana imena 107 žrtava fašističkog terora. Na trećoj ploči upisan je tekst: "I vi ste posjedovali jednu od najljepših odlike, ljubav za svoj narod i slobodu svoje zemlje. To je bila sila koja vam je davala snage u nadčovječanskoj borbi naših naroda za svoju slobodu, u čije ste temelje i vi uzidali svoje živote. Savez boraca Mali Gradac". Na postolju spomenika uzdiže se figura borca partizana, čiji je autor akademski kipar Momčilo Krković.

— U studenom 1975. otkrivena je spomen-grobnica prvim poginulim borcima Banije, učesnicima prve zajedničke oružane akcije Sisačkog i Banijskog partizanskog odreda. Na spomen-ploči uklesana su imena trojice palih boraca (Milan Kajgana, Stjepan Bezuh i Jovan Drobnjak).²¹

Mali Obljaj, selo 15 km jugozapadno od grada Gline.

— U lipnju 1983., na zgradi društvenog doma, otkrivena je spomen-ploča.²² Tekst ploče glasi: "Dana 30. lipnja 1943. godine u selu Obljaj naredbom Glavnog štaba Hrvatske formirana je 4. brigada 7. banijske udarne divizije. Odbor za obilježavanje 40-te godišnjice 4. brigade. 30. lipnja 1983."

Martinovići, selo 14 km jugoistočno od grada Gline.

— U srpnju 1959. otkriven je spomenik na kojem se nalaze tri spomen-ploče.²³ Na prvoj stoji natpis: "Rukovodioci i borci pali u NO borbi". Zatim su uklesana imena 44 pala borca. Na drugoj ploči natpis glasi: "Žrtve fašističkog terora". Zatim su uklesana imena 86 žrtava fašističkog terora. Na trećoj ploči uklesane su riječi: "Slava borcima i žrtvama fašističkog terora palim u nadčovječanskoj borbi za slobodu naroda Jugoslavije 1941–1945. Podigao Savez boraca N.O. rata i Savez komunista sela Martinovića – Glina 27. srpanj 1959." Na postolju ovog spomenika uzdiže se figura borca partizana, čiji je autor akademski kipar Velibor Mačukatin.

Pogledić, brdo kraj Gline.

— U studenom 1960. na brdu Pogledić kraj Gline otkriven je spomenik i spo-

²² "Spomen-ploča u Obljaju. Uz obilježavanje 40-godišnjice formiranja IV brigade VII banijske udarne divizije", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXVIII, broj 1777, 7. srpnja 1983., str. 12

²³ "Otkrivanje spomenika palim borcima", *Jedinstvo*, Sisak, God. VII, broj 311, 18. srpnja 1959., str. 1; "U Glini spomenik", *Jedinstvo*, Sisak, God. VII, broj 314, 8. kolovoz 1959., str. 3

²⁴ "Spomenik palim šumarskim radnicima", *Jedinstvo*, Sisak, God. VIII, broj 379, 5. studenoga 1960., str. 1; "Otkriveni spomenici palim borcima i žrtvama fašističkog terora ... na Poglediću", *Jedinstvo*, Sisak, God. VIII, broj 384, 10. prosinca 1960., str. 2; "Spomenik palim ljudima u Glini", *Arhitektura : časopis za arhitekturu, urbanizam i primijenjenu umjetnost*, Zagreb, God. 15, broj 1-2, 1961., str. 11

Spomenik Sedmoj banijskoj diviziji u Gornjem Klasniću, podignut 1960.

men-ploča.²⁴ Spomenik je rad akademskog kipara Momčila Krkovića. Na spomen-ploči upisan je tekst: "Klub lugara Sisak sa Šumskim gospodarstvom Sisak i Društvom lugara NRH-e podižu ovaj spomenik u znak priznanja palim šumskim stručnjacima učesnicima NOB-e i žrtvama fašističkog terora u vremenu od 1941-1945 godine. Spomenik se podiže u okviru proslave 20-godišnjice narodnog ustanka i 40-godišnjice formiranja Šumarskog društva Hrvatske". Zatim su uklesana imena 25 inženjera, 22 nadlugaru, 4 manipulanta, 101 luga i 53 šumskih radnika. Završni tekst glasi: "29. XI. 1960. godine. Klub lugara Sisak".

Ravno Rašće, selo 6 km jugoistočno od grada Gline.

— U studenom 1966. podignuto je spomen-obilježje.²⁵ Na prvom spomeniku nalazila se spomen-ploča i natpis: "Dali su svoje živote u borbi za slobodu 1941-1945 g." Zatim su uklesana imena 42 palih boraca. Potom je upisan tekst:

"Ravno Rašće 1966. godine. Savez boraca NOR". Na drugom spomeniku nalazila se druga spomen-ploča i natpis: "Padoše kao žrtve fašističkog terora". Zatim su uklesana imena 66 žrtava fašističkog terora. Između ova dva spomenika podignuta su još dva – na prvom je bila postavljena spomen-ploča s tekstrom: "Revolucionar Petar Resanović-Ljuban poginuo 30. VII. 1941. u Majskim Poljanama", a na drugom: "Revolucionar Ranko Velebit diplomirani inženjer ruderstva streljan 13. VI. 1942. u Ljubljani". Autor spomen-obilježja je akademski kipar Momčilo Krković. Odlukom lokalnih vlasti iz 1997., spomen-ploče su uklonjene.

Roviška, selo 5 km jugoistočno od grada Gline.

— Godine 1981., na zgradi Društvenog doma otkrivene su tri spomen-ploče.²⁶ Uvodni tekst na prvoj ploči glasi: "Vi borci što padoste širom domovine za slobodu i bratstvo, odbranili ste junački čast svoga naroda. Vaša djela su putokaz pokoljenjima koja stasaju. Vi nevine žrtve rata krikom i očima isplakanim, vaša nadanja za život su prekinuta dvorištima, zbjegovima, ofanzivama i logorima". Na drugoj ploči nalazi se tekst: "Poginuli borci NOR-a sela Roviška 1941-1945". Zatim su uklesana imena 44 pala borca. Na trećoj ploči nalazi se tekst: "Žrtve fašističkog terora sela Roviška 1941-1945". Zatim su uklesana imena 60 žrtava fašističkog terora. Završni tekst glasi: "Hvala vam i slava. Narod sela Roviška".

Šamarica, šumski predio 25 km jugoistočno od grada Gline.

— U srpnju 1957., na Čavić-brdu, na mjestu gdje je položena zakletva Prvog partizanskog odreda ovog kraja, podignut je spomenik i otkrivene tri spomen-ploče.²⁷ Na prvoj ploči uklesan je tekst: "Na ovom mjestu, rukovođeni KPJ, okupljeni 28. IX. 1941. god. prvoborci partizanskih odreda ovog kraja, sinovi i kćeri hrvatskog i srpskog naroda, položivši zakletvu oformili su jedinstveni Partizanski odred Banije". Na drugoj ploči bio je zapis: "Da iz ruke ne će pustiti oružje sve dok posljednji fašistički okupator ne napusti zemlju", dok je sadržaj treće spomen-ploče glasio: "Da će uvijek i svugdje zastupati misao bratstva i jedinstva i zajedničke borbe Srba i Hrvata". U krugu oko središnjeg spomenika postavljen je polukružni spomenik na kojem se nalaze slova: "Zaklinjem se". Spomen pločama su također obilježena mjesta nekih objekata Gaćešinog partizanskog logorišta (kuhinja i trpezarije Odreda, mlini i pilane, radionice oružja i prvog stražarskog mjesti). Autor spomen-obilježja je arhitekt Zdenko Kolacio.

— U travnju 1975. Skupština općine Gline donijela je odluku o pristupanju Općine Gline utemeljivačima Spomen-područja "Bratstvo-jedinstvo" Šamarica.²⁸ U srpnju 1980. otvoren je Spomen-dom "Bratstvo-jedinstvo" u okviru kojeg je postavljena muzejska izložba.²⁹ U rujnu 1980. otkriven je novi spomenik partizanskoj zakletvi, nedaleko od Spomen-doma.³⁰ Autor novog rješenja je arhitekt Zdenko Kolacio. Tada je rekonstruiran i polukružni spomenik na kojem je postavljen pet spomen-ploča, čiji tekst interpretira događaje iz 1941. godine. Također je rekonstruirano i partizansko spomen-logorište. Uslijed ratnih sukoba 1991. i 1995.

²⁵ "1. maja otkrit će se spomenik palim borcima u Ravnom Rašću", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXI, broj 665, 23. travnja 1966., str. 7; "Otkriven spomenik palim borcima u Ravnom Rašću", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXI, broj 668, 14. svibnja 1966., str. 7.

²⁶ Intervju sa sugovornikom, koji je želio ostati anoniman. Gline, 29. srpnja 2017.

²⁷ "Svečano proslavljen Dan ustanka. Partizanska zakletva pretvorila se u stvarnost i živu istinu", *Jedinstvo*, Sisak, God. V, broj 210, 3. kolovoza 1957., str. 1-3. Svečano otkrivanje spomenika zabilježeno je i na filmskoj vrpci. Vidjeti dokumentarni film *Zakletva na Šamarici* iz 1958. godine, redatelja Stjepana Draganića i snimatelja Tomislava Pintera (Zagreb film, 35-mm, zvuk, c/b, trajanje 11 minuta).

²⁸ *Službeni vjesnik u Sisku*, Sisak, God. XXI, broj 11, 18. travnja 1975., str. 396; *Spomen područje „Bratstvo-jedinstvo“ Šamarica : Program uređenja*, Sisak 1977.

²⁹ "Ustrajno na svom putu", *Večernji list*, Zagreb, God. XIV, broj 6439, 28. VII. 1980., str. 1-3; "Časno

ćemo izvršavati Titov zavjet i čuvati bratstvo i jedinstvo", *Vjesnik*, Zagreb, God. XLI, broj 11825, 28. srpnja 1980., str. 1; "Garant našeg suvereniteta i slobode možemo biti samo mi", *Vjesnik*, Zagreb, God. XLI, broj 11825, 28. srpnja 1980., str. 3; "Banija slavi", *Glini vjesnik*, Gline, God. 3, broj 17, 31. srpanj 1980., str. 1; "Katalog muzejskih zbirki, muzejskih izložbi i stalnih izložbi sadržajno vezanih uz radnički pokret, NOB i poslijeratnu socijalističku izgradnju na teritoriju SR Hrvatske", *Muzeologija*, Zagreb, broj 26, ožujak 1989., str. 107

³⁰ "Spomenik prvoj partizanskoj zakletvi. Uređenje spomen-područja Šamarica", *Večernji list*, Zagreb, God. XXIV, Zagreb, broj 6493, 29. rujna 1980., str. 3; "Svečanosti na legendarnoj Šamarici", *Vjesnik*, god. XL, broj 11888, 29. rujna 1980., str. 4; "U spomen na prvu zakletvu. U nedjelju je legendarna Šamarica još jednom bila svjedok da sadašnja pokoljenja ne zaboravljaju njene i svoje heroje", *Večernji list*, Zagreb, God. XXIV, broj 6494, 30. rujna 1980., str. 6; "Trajne poruke revolucije", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXV, broj 1633, 2. listopada 1980., str. 1

Spomenik u Majskim Poljanama, podignut 1955.

godine, spomen-područje je zatvoreno i devastirano, dok je muzejski dio, koji se nalazio unutar Spomen-doma, vjerojatno uklonjen ili uništen.

Šaševa, selo 11 km jugozapadno od grada Gline.

— U srpnju 1979. počela je gradnja Spomen-doma "Mićan Momić" u selu Šaševa.³¹ Godine 1983. podignute su dvije spomen-ploče. Na prvoj se nalazi tekst: "U selu Šaševa bilo je 1941. godine 307 stanovnika. Od 1941-1945. učestvovalo je 58 boraca žrtava ustaško-fašističkog terora ili umrlo od ratnih posljedica 69 lica i to: (...)" Zatim su uklesana imena 25 poginulih boraca, 17 boraca umrlih od 1941. do 1983. godine i 17 živih učesnika NOR-a 1983. godine. Na drugoj spomen-ploči, koja nosi natpis "Žrtve fašističkog terora", uklesana su imena 70 žrtava fašističkog terora. Također je upisan tekst: "Neka vaše nesebične i plemenite žrtve ostanu u trajnom sjećanju i služe za primjer budućim generacijama. Vječna vam slava i hvala! Spomen-ploču podiže u znak zahvalnosti Mjesna zajednica sela Šaševa 1983. godine". Spomen-dom je otvoren u srpnju 1984. godine.³² Istom prilikom na kući gdje je radio prvi Narodnooslobodilački odbor otkrivena je i spomen-ploča, koja je nakon 1995. uklonjena.

³¹ "Temelj spomen-doma u Šaševu", *Glini vjesnik*, God. II, broj 9, 27. VII 1979., str. 11

³² "Narodni zbor u Šaševu", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXIX, broj 1829, 5. srpnja 1984., str. 5

³³ "Spomen-obilježja palim Šibinjanima", *Glini vjesnik*, God. II, br. 5, 17. II. 1979., str. 10; "Uz Dan općine – spomenik u Šibinama", *Glini vjesnik*, God. 3, br. 18-19, rujan-listopad 1980., str. 1.

³⁴ "Otvorena spomen-škola. Velika narodna svečanost u ustaničkom Trnovcu", *Jedinstvo*, Sisak, God.

Šibine, selo 7 km južno od grada Gline.

— U studenom 1979. izgrađen je spomenik, koji je otkriven u listopadu 1980. godine.³³ Na spomeniku se nalazila spomen-ploča i natpis: "Palim borcima NOR-a i žrtvama fašističkog terora sela Šibine". Potom je slijedio tekst: "Banija bijaše kolijevka vašeg djetinjstva, sunčana staza mladosti, pod zastavom slobode srcem ste čelik slamali i smrću smrti prkosili, i posta Banija legenda na visovima vašeg umiranja". Zatim su uklesana imena 38 palih boraca i 44 žrtve fašističkog terora. Završni tekst je glasio: "U znak sjećanja na pale borce i nevine žrtve spomenik podgoše stanovnici ovoga malog sela. Šibine 29. XI 1979". Spomenik je podignut pored Osnovne škole i rad je kipara Stanislava Mišića. Odlukom lokalnih vlasti iz 1997., spomen-ploča je uklonjena. Nedugo zatim spomenik je porušen.

Trnovac Glinski, selo 17 km jugoistočno od grada Gline.

— U srpnju 1963. na zgradi Osnovne škole podignuta je spomen-ploča.³⁴ Na ploči je uklesan tekst: "U vremenu rata od 1941-1945. godine, u teškoj i krvavoj narodnoj revoluciji, masovno je učestvovao i narod ovog sela. U prvim ustaničkim danima pošli su sinovi i kćeri ovog sela u borbu za slobodu i istinu, za ljepši život. Selo je dalo 105 boraca, a 37 je palo u ognju rata. Pobjeđnjeli fašizam oduzeo je živote i 85-orici nevinih ljudi koji su mučki i podlo ubijeni. Sjećanje na njih, na njihove plemenite žrtve, vječno će živjeti u nama i budućim pokolenjima. Neka je vječna slava borcima i žrtvama fašističkog terora! 4. jula 1963. Narod sela Trnovac". Nakon 1995., spomen-ploča je uništena, dok je zgrada škole porušena.

Velika Solina, selo 13 km sjeverozapadno od grada Gline.

— U studenom 1952., Savez boraca Gline podigao je spomenik i spomen-ploču na kojoj su uklesane riječi: "Ovdje je sahranjen narodni heroj Marjanović Joso 1905-1941". Na ploči su također uklesani stihovi: "Gdje ja stadoh - ti produži, kud ja nisam - ti ćeš doći, što ne mogoh - ti ćeš moći", pjesnika Zmaj Jove Jovanovića.³⁵ Spomen ploča je, vjerojatno, uništena tokom ratnih sukoba u ljeto ili jesen 1991.

Veliki Gradac, selo 19 km jugoistočno od grada Gline.

— U srpnju 1961. otvoren je Spomen-dom na kojem je otkrivena spomen ploča.³⁶ Na ploči je upisan tekst: "Mi smo pali za svjetlu budućnost naše zemlje, za slobodu svoga naroda. Poginuli borci 1941-1945. Pali su i dali svoje živote za bolju sutrašnjicu svoga naroda kroz tešku i napornu borbu protiv fašizma i domaćih izdajnika, sinovi ovoga kraja poginuli širom naše zemlje stvarajući bratstvo i jedinstvo i ljepšu budućnost naših naroda". Potom slijedi natpis: "Hrabri sinovi našeg naroda". Zatim su uklesana imena 57 palih boraca. Također je uklesan lik narodnog heroja Komljenović Stojana-Čoke. Potom slijedi drugi tekst: "Oni su nevini pali na ognjištima svoga doma mučeni fašističkim nasiljem dajući krv i živote za vas mlada generacija da čuvate velike tekovine narodne revolucije kao najveću svetinju i da nikada više ne dozvolite da se ponovi kobna prošlost naroda Jugoslavije". Zatim su uklesana imena 126 žrtava fašističkog terora. Iza imena slijedi tekst: "Uz gore navedene žrtve ubijeno je tridesetsedmoro djece od jedne do petnaest godine života". Završni tekst na spomen-ploči glasi: "Mlada generacija! Neka vas ovaj Spomen dom podsjeća na slavne borce i heroje i neka vam njihovi svijetli likovi ostanu trajna uspomena. Neka je vječna slava palim borcima i žrtvama fašističkog ter-

XI, broj 532, 12. listopada 1963., str. 1 i 4

³⁵ Spomenik je obnovljen na desetu godišnjicu podizanja; vidjeti: "Održan narodni zbor u Solni: spomenik Josi Marjanoviću", *Jedinstvo*, Sisak, God. X, broj 466, 8. srpnja 1962., str. 1.

³⁶ "Skupština Saveza boraca u Glini", *Jedinstvo*, Sisak, God. VIII, broj 354, 14. svibnja 1960., str. 7

ra. Osnovna organizacija Saveza boraca u zajednici sa mještanima ovog mjesta podiže ovaj Spomen dom u znak zahvalnosti i sjećanja na pale drugove. Veliki Gradac 4. VII. 1961."

— U svibnju 1981., ispred zgrade Osnovne škole otkrivena je spomen-bista narodnom heroju Komljenović Stojanu Čoki, rad kipara Stanislava Mišića.³⁷ Također je uklesen tekst: "Mladost je dao, zemlju svoju nije, u boju je pao, na ravnicama Slavonije, sin ustaničke Banje. Učenici škole Veliki Gradac". Nakon 1995., bista je uklonjena ili uništena.

Veliki Obljaj, selo 16 km jugozapadno od grada Gline.

— U studenom 1956. otkriven je spomenik na kojem se nalazi više spomen-ploča.³⁸ U gornjem dijelu spomenika nalazi se natpis: "U dñima Narodno-oslobodilačkog rata dali su svoj život za slobodu i ljepšu budućnost svog naroda sinovi i kćeri ovog sela". Zatim su uklasana imena 101 palog borca i 94 žrtve fašističkog terora. Na spomeniku se nalazi proglaš CK KPJ iz 1941. godine, nakon čega slijedi tekst: "Tek što je poziv KPJ odjeknuo dolinama i gorama Banje, sinovi i kćeri našeg sela pošli su u Narodno oslobodilačku borbu, njih 322 stupili su u Narodno-oslobodilačku vojsku Jugoslavije, u najtežim dñima historije naših naroda, oni su časno izvršili svoj dug prema domovini. Mnogi od njih ugradili su svoje dragocjene živote u temelje naše socijalističke domovine. U spomen svojih sinova i kćeri podiže – Zahvalan narod sela Obljaja". Zatim slijedi još jedan tekst: "Velike su to bile patnje i zato se mi nikad ne možemo otrgnuti od tih dana. Lika, Banija, Kordun, Krajina, iz tih dana uvijek će nam se vraćati u sjećanje. Ja vas savjetujem da to nikad ne zaboravite, ali ne zato da to bude vaša strašna prošlost već samo zato da bi bolje znali cijeniti ovu slobodu i ono što smo danas postigli. Tito". Zapis završava stihovima pjesnika Jovana Popovića: "Pokoren je onaj, što je hteo pretvoriti sve u roblje, sahranjen je onaj što je svuda gradio groblje, onaj, koji je ceo svet hteo držati u strahu, pao je, leži, za navek leži, u prahu!"

— U rujnu 1984., na mjestu osnivanja VIII. brigade Sedme banjiske divizije, otkrivena je spomen-ploča u znak sjećanja na njen doprinos kao vojne jedinice.³⁹ Nakon 1995. spomen ploča je uklonjena ili uništena.

— U studenom 1989., nedaleko mjesta pogibije u šumi Prolom, otkrivena je spomen-bista narodnom heroju Josi Marjanoviću i spomen-ploča Prolomskom partizanskom odredu.⁴⁰ Nakon 1995., spomen-obilježja su uklonjena ili uništena.

Vlahović, selo 12 km jugoistočno od grada Gline.

— U srpnju 1952. podignut je spomenik na kojem su 1954. otkrivene dvije spomen-ploče.⁴¹ Na prvoj ploči uklasane su riječi: "Ovdje je sahranjen narodni heroj Gaćeša Vasilij". Zatim slijedi tekst: "Dijući ovaj spomenik svom heroju zahvalni narod sjeća se njegovih suboraca iz Vlahovića koji junački dadoše živote za slobodu domovine. Vi padoste žrtvom i dadoste sve. Krv, život, mladost radi slobode". Na drugoj ploči uklasano je ime narodnog heroja Nikole Demonje i 59 palih boraca iz sela Vlahovića. Odlukom lokalnih vlasti iz 1997., spomen-ploče su uklonjene.

— U studenom 1974. otvoren je Spomen-dom "Adam Mraković-Dmitrović", na kojem su otkrivene dvije spomen-ploče: prva, s nazivom doma; i druga, s opširnim tekstom u kojem se govori o palim borcima i žrtvama fašističkog terora sela Vlahović.⁴² Odlukom lokalnih vlasti iz 1997., spomen-ploče su uklonjene.

KRONOLOGIJA PODIZANJA ANTIFAŠIŠTIČKIH SPOMENIKA

- 1950. – Brestik: Prva Proleterska četa
- 1951. – Brubno: Vasilij Gaćeša
- 1951. – Gline: spomen-kosturnica
- 1951. – Gline: osnovna škola
- 1952. – Vlahović
- 1952. – Velika Solina
- 1955. – Gline: odbornici NOO
- 1955. – Majske Poljane
- 1955. – Buzeta
- 1956. – Veliki Obljaj
- 1956. – Brestik: partizansko groblje
- 1957. – Mali Gradac
- 1958. – Brezovo Polje
- 1958. – Kobiljača
- 1958. – Donje Selište
- 1958. – Banski Grabovac
- 1959. – Brubno
- 1959. – Martinovići
- 1959. – Buzeta
- 1959. – Gornje Taborište
- 1960. – Kozaperovica
- 1960. – Gornji Klasnić: 7. BUD
- 1960. – Gornji Klasnić: vrelo
- 1960. – Pogledić: šumari
- 1961. – Dragotina
- 1961. – Veliki Gradac
- 1961. – Gline: nogometnici
- 1961. – Gline: željeznicari
- 1961. – Bojna
- 1962. – Joševica
- 1962. – Gornje Taborište
- 1963. – Trnovac
- 1964. – Gline: Kongres pravnika
- 1966. – Ravno Rašće
- 1966. – Gline: KK KPH Gline
- 1967. – Bijele Vode
- 1969. – Gline: Spomen-dom
- 1969. – Gline: 7. BUD
- 1970. – Gornje Selište
- 1970. – Gornji Klasnić: OK KPH
- 1973. – Gornji Klasnić
- 1974. – Gornji Klasnić: AFŽ
- 1974. – Vlahović
- 1975. – Majske Trtnik
- 1975. – Gline: Osnovna škola
- 1975. – Mali Gradac
- 1977. – Balinac
- 1977. – Brnjeuška
- 1978. – Viduševac
- 1978. – Gline: Park narodnih heroja
- 1979. – Gline: Kongres lječnika
- 1979. – Gornje Taborište
- 1979. – Buzeta
- 1980. – Šibine
- 1980. – Šamarica: Spomen-dom
- 1980. – Šamarica: Partizanska zakletva
- 1981. – Veliki Gradac
- 1981. – Drenovac
- 1981. – Brestik
- 1981. – Roviška
- 1983. – Gline: CUO Luka Bačak
- 1983. – Obljaj
- 1984. – Šaševa
- 1984. – Hajtić
- 1984. – Veliki Obljaj
- 1984. – Gline: list Jedinstvo
- 1985. – Gline: Park narodnih heroja
- 1987. – Gline: Spomen-muzej
- 1989. – Gline: Narodna milicija
- 1989. – Obljaj: Josi Marjanović
- 1989. – Obljaj: Partizanski odred
- 1989. – Gline: spomen-kosturnica
- 1989. – Gline: preuređen memorijalni prostor ispred Spomen-domu

³⁷ "Spomen heroju. Narodni zbor u Velikom Gradcu", Jedinstvo, Sisak, God. XXXVI, broj 1666, 21. svibnja 1981., str. 5

³⁸ "Gline: Otkriven spomenik u Obljaju", Jedinstvo, Sisak, God. IV, broj 177, 8. prosinca 1956., str. 2

³⁹ "Slavje brigade-heroja. Obilježena 42. godišnjica osnivanja VIII banjiske udarne brigade", Jedinstvo, Sisak, God. XXXVIII, broj 1842, rujan 1984., str. 5

⁴⁰ "Otkriveno spomen obilježje", Glinska prelja, God. I, broj 4, prosinac 1989., str. 13

⁴¹ HR-DASK-553, SUBNOR Kotara Sisak 1961-1967, kutija 8, Spomen-obilježja na području općine Gline, Vlahović, str. 6

⁴² "Otvoren Spomen-dom „Adam Mraković-Dmitrović“, Jedinstvo, Sisak, God. XXIX, broj 1330, 12. prosinca 1974., str. 6

**STALNA IZLOŽBA IKONA U STANU
MILENKA ĐURIĆA**

NOVI HORIZONTI IKONOGRAFIJE

PIŠE: Boris Vrga

Specijaliziravši se za crkvenog slikara, Đurić je izrađivao ikone za pravoslavne i grkokatoličke crkve, a slike i prozore za rimokatoličke, postavši s vremenom „naš najbolji i najkompetentniji ikonograf na Balkanu“

Milenko D. Đurić /Gjurić¹ poznat je kao osrednji slikar i vrstan grafičar, a zahvaljujući grafikama izlaganim na evropskim izložbama postao je priznat i u međunarodnim razmjerima. Velike su njegove zasluge za širenje grafičke umjetnosti na našim prostorima, kako putem napisa o pojedinim autorima i grafičkim tehnikama, tako i osnivanjem prvog društva grafičara u nas (*Kolegij jugoslavenskih umjetnika-grafičara*) te pokretanjem stručnih periodika *Grafička umjetnost* (1919. – 1921; od 1921. *Umjetnost*) i *Grafička revija* (1923. – 1940.), u kojima je publicirao tekstove s područja grafičke umjetnosti i objavljivao originalne bakropise, drvoreze i litografije jugoslavenskih i čeških grafičara.² Sakupio je opsežnu zbirku sastavljenu od raritetnih radova najpoznatijih grafičkih umjetnika Južnih Slavena (Martin Kolunić, Andrija Medulić Schiavone, Hristofor Žefarović, Zaharija Orfelin, Valvazor i dr.), a pojedine radove iz ove zbirke predstavio na izložbi *Zbirka srpske grafičke XVIII. vijeka* održanoj u Beogradu 1938. godine.³

Jedna od stalnih Đurićevih stvaralačkih preokupacija bila je crkvena umjetnost koju je vrlo dobro poznavao. Svoja nagnuća prema sakralnoj um-

Milenko Đurić: *Izvor blaženog života* (studija za fresku)

jetnosti ovjekovječio je u bakropisnoj mapi *Biblijski motivi* (1920. – 1924.)⁴ i mapi 14 izvornih bakropisa iz *Biblije* (1930.), a njegove slike *Sveti Jeronim*, *Sveti Lazar*, *Sveti Milutin* i *Sveti Sava* bile su izložene i zapažene na prvoj internacionalnoj izložbi *Mostra Internazionale d'Arte Sacra* u Rimu 1930. godine.⁵ O njegovoj ikonografskoj vrsnoći javno su se izjašnjavali autoritativni poznavatelji crkvene umjetnosti: slikar Uroš Predić (i sam ikonograf), dr Irenej, vladika Bački, zagrebački mitropolita Dositej i drugi. Godine 1936. objavio je brošuru *Slikarske tehnike u crkvenoj umjetnosti*.

Baveći se problemom crkvene umjetnosti, Đurić je pokazao poseban interes za istraživanje prve pravoslavne ikonografske škole u Hrvatskoj, osnovane u manastiru Gomirje 1762. godine.⁶ Ista je osnovana za vrijeme episkopa Danila Jakšića, a vodio ju je slikar Simeon Baltić koji je učio slikar-

¹ Milenko Đurić/Gjurić (Zemun, 1894. – Zagreb, 1945.), završio je Obrtnu školu i studij slikarstva na Višoj školi za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu (1910. – 1914.), a potom studij grafičke kod Maksimilijana Švabinskoga na Meisterschule na Akademiji u Pragu. Od 1918. djelovao je kao nastavnik grafičke na zagrebačkoj Obrtnoj školi. Održao je niz samostalnih i sudjelovao na velikom broju zajedničkih izložaba u zemlji i inozemstvu (između ostalog na Venecijanskom Bijenalu 1926.) te realizirao devet grafičkih mapa.

² Dejan Medaković: *Srbi u Zagrebu, Novi Sad, „Prometej“*, 2004.

³ Veliki uspjeh našega slikara i ikonografa prof. Milenka Đurića u Rimu, „Čirilometodski vjesnik“, 1938., br. 5., str. 49. – 50.

⁴ Zd. V. (Zdenko Vernić): *Biblijске ilustracije Milenka D. Đurića*, „Mladost“, 1923., br. 8., str. 24.

⁵ Rade Stojanović: *Veliki uspjeh crkvenih slika M. D. Đurića u Rimu*, „Pravda“, 1931., br. 31., str. 3.

⁶ Milenko D. Đurić: *Prva pravoslavna ikonografska škola u Hrvatskoj*, „Ilustrovani list“, 1925., br. 43., str. 20. – 21.

stvo u Kijevu, odakle ga je iguman Aleksić doveo u Gomirje. Baltić je autor gomirskog ikonostasa, a izradio je četiri ikone za crkvu u Perjasici. U radu su mu pomagali učenici Luka Nikolić, Jovan Grbić i Đorđe Mišlenović. Iz te škole potekle su ikone u Marindolu, Kordunskom Ljeskovcu i Sjeničaku koje „prikazuju svece u srpskoj narodnoj nošnji“ čime je gomirska škola dobila originalan smjer koji je nastao stoga što Baltić svojim učenicima nije ništa pomagao pa stoga nisu uspjeli saznati nešto više o ikonografiji.⁷

Godine 1931. Đurić je Ministarstvo trgovine i industrije uputilo u južnu Srbiju da studira srednjovjekovno religiozno slikarstvo (XIII. do XV. stoljeće) u srpskim zadužbinama i da klasificira zidne tehničke. Tu je izrađivao kopije iz Studenice, Visokih Dečana, Gračanice, Ljubostinje, Kalenića, Žiče i Starog Nagoričana. Krajem spomenute godine došlo je do njegova sukoba s arhitektom Stankom Kliskom koji je projektirao i izveo uglovnicu Srpske pravoslavne crkvene opštine u Preobraženskoj ul., kbr. 2 u Zagrebu, (1928.–29., s J. Denzlerom i M. Kauzlaricem). Đurić je postavio 12 svetitelja na zid i izradio figure sv. Ćirila i Metodija, koje Kliska, kojem su bili povjereni arhitektonski radovi, zagovarajući izradu kompozicije iz srpske povijesti, nije prihvatio.⁸ Zanimljivo je da je najveći dio fresaka izvodio u bizantskoj tehnici „fresco secco“, kojom su radili Bizantinci XIII. stoljeća i zografi, zadužbinski slikari svetogorske škole, nanoseći boju na jedan deblji sloj krečiva koje je vlažno, ali na suhome zidu.

Specijaliziravši se za crkvenog slikara, Đurić je izrađivao ikone za pravoslavne i grkokatoličke crkve, a slike i prozore za rimokatoličke, postavši s vremenom „naš najbolji i najkompetentniji ikonograf na Balkanu.“⁹ Slikao je za pravoslavne crkve u Zagrebu (freske, 1931.), Zemunu (vitraže s likovima svetaca, 1933.), Trebinju (likove Milutina Dečanskog, kneza Lazara, despotu Stevana Visokog, 1934.)¹⁰, Beogradu (četiri prijestolne ikone za hram sv. Save, 1936.), Sušaku (ikone i ikonostas za crkvu Sv. Đorđa, 1938.) i dr. Za grkokatoličke crkve realizirao je ikonostas u Lipovljanim (1929.)¹¹, zidnu sliku Bogorodica sa anđeoskim horom za crkvu sv. Ćirila i Metodija u Zagrebu, zidne slike za crkvu u Ruskom Krsturu (1936./37.)¹², ikonostas za crkvu u Križevcima i dr. Za prozore bazilike Kralja Tomislava u Duvnu nastikao je Sv. Antuna i Sv. Franju Asiškog, a 1936. realizirao je zidnu sliku *Oplenac* za srednjoškolsku đačku kapelu u Zagrebu.¹³ Povodom izgradnje Svetosavskog hrama u Beogradu reagirao je u štampi 1932. godine zastupajući stav po kojem uređenje hrama mora biti zasnovano na osnovama stare srpske ikonografije.¹⁴

Upoznavši na licu mesta bit starosrpske ikonografije (dvoplošnost, hijeratsko frontalno držanje lika čiji je pogled direktno usmjeren u promatrača, aureolična osvjetljenja svećevih glava i dr.), u svome je stvaranju nastojao da iskonsku jezgru bizantskog duha i ikonopisne forme pojedinih svetaca transcendira svojim religioznim shvaćanjima i ekspresijom vlastite duševno-

Milenko Đurić: *Kralj Milutin* (ikona)

sti. Ta duševna prožetost i unutarnja aspektivnost njegovih ikona rezultirala je osjećajem kako se iste nalaze u „onom najnapetijem stavu pred sam pokret i samo što ne progovore. U njihovom dostojanstvenom i monumentalnom stavu prožima ih duhom ljubavi i samilosti, kroz što ih veže s gledaocem, a da im kod toga ništa ne oduzima od njihove božanske i nebeske uzvišenosti.“¹⁵ Sudeći prema ovom komentaru, Đurićeve su ikone posjedovale zemaljsku i nebesku, fizičku i metafizičku dimenziju,¹⁶ „zadržavajući dvodimenzional-

7 Isto

8 Nikola Škrbić: *Izjava slikara g. Milenka Đurića o obustavi rada na freskama u pravoslavnoj crkvi u Zagrebu zbog sukoba sa Stankom Kliskom*, „Pravda“, 24. XII. 1931., br. 359., str. 14.

9 Milan Katić: *Ikonografski rad Milenka Đurića*, „Novosti“, 12. XI. 1938., br. 312., str. 11.

10 Ivo Franić: *Ikonografija M. D. Gjurića (povodom njegovih fresko slika vladara u Trebinju)*, „Narodne novine“, 22. IX. 1934., br. 218., str. 2.

11 Mate Ujević: *Ikonostas g. M. Đurića u crkvi u Lipovljanim*, „Narodna politika“, 1929., br. 42., str. 5.

12 Pavle Lagarić: *Đurićeve crkvene dekoracije u Ruskom Krsturu*, „Ćirilometodska vjesnik“, 1936., br. 11., str. 135.-137.

13 Novo djelo Milenka Đurića – *Oplenac*, zidna slika u srednjoškolskoj đačkoj kapeli u Zagrebu, „Narodne novine“, 1936., br. 53., str. 4.

14 Milenko Đurić: *Problem Svetosavskog hrama. Ikonograf g. M. Đurić, poznati slikar i grafičar tvrdi da arhitekti ne poznaju zakone i pravila pravoslavne crkve*, „Vreme“, 7. II. 1932.

15 Ivo Franić: *Milenko D. Gjurić ikonograf*, u „Katalogu stalne izložbe ikona i slika“, Zagreb, 1934., nepaginirano

16 „Milenko Gjurić ne kopira slijepo tipove koje je uzeo iz srednjovjekovne zadužbine. On izvrsno zapaža kako religiozna umjetnost ne može da se izradi profanim frazama. U tome je on, ako hoćemo, bizantinac. Ali on znade i to da lik ne može stajati u prostoru, a da ne vodi računa o okolini u kojoj se nalazi. Mora da živi, ali kroz taj život treba da u ikonografiji provijava kršćanska duševnost. U tome je savremen.“, opširnije u bilješci br. 10.

Izložba ikona u Đurićevom stanu

nost, zadržao je forme, ali su njegovi sveci i vladari živi, žive svojim unutarnjim životom, djeluju na nas i privlače nas.”¹⁷

Realiziravši veliki broj ikona i drugih crkvenih slika, Đurić je 4. XI. 1934. u svome privatnome stanu u Gundulićevoj ulici 18 (II. kat) u Zagrebu otvorio stalnu izložbu svojih ikona i slika, prvu ove vrste na našim prostorima. Radi korte, izazvane pogibijom jugoslavenskoga kralja Aleksandra I. Karađorđevića u atentatu u Marseilleu, izostalo je njeno svečano otvorenje.¹⁸ Prema *Katalogu stalne izložbe ikona i slika* u izložbenom postavu se nalazilo 109 radova od kojih nijedan nije bio na prodaju. Izložba je bila otvorena svake nedjelje i blagdana od 10 do 12 sati, a posjet izložbi bio je besplatan.

Detaljnijim uvidom u katalog postava, razabire se kako su eksponati podijeljeni u nekoliko skupina među kojima su istaknuto mjesto zauzimale kopije iz srpskih zadužbina Studenice, Visokih Dečana, Gračanice, Ljubostinje, Kalenića, Starog Nagoričana, Psače, Pavlice i Žiče te tzv. savremena ikonografija koja je bila sastavljena od radova koje je za pojedine, prethodno navedene crkve, izradiova Đurić.¹⁹ Uz ove eksponate, bili su izloženi nacrti ikonostasa za crkvu u Križevcima, Lipovljanima i II. ženske gimnazije u Beogradu, freske (*Kraljević Marko, Stefan Nemanja, Sv. Jovan Krstitelj*), modeli za vitraže, ornamentika te nekoliko ikona realiziranih u drvoreznoj tehnići.

Prema navodima ondašnjeg tiska, izložbena je dvorana pružala dojam prave crkve. „Nigdje stijene, nigdje jedne praznine. Sve je prekriveno ikonama. A ikone su vezane ornamentalnim štafovima koji djeluju, spretno ukom-

ponovani u cjelinu, harmonično i ukusno. Tako su lijepo i ukusno komponovani stakleni prozori koji su načinjeni po njegovim nacrtima i uputama za crkvu Sv. Nikole u Zemunu. Lijep je i ciklus rekonstrukcija fresko – slikarija na pravome zidu i ornamentika čije je motive rekonstruirao iz starosrpskih zadužbina Psače, Kalenića, Studenice i Starog Nagoričana.”²⁰ Činjenica da je Đurić proveo dio vremena na studiju zapadnjačke ikonografije u Rimu i po Italiji, rezultirala je s nekoliko „ikona ovoga religioznog shvaćanja”, čime je izložba dobila na „mnogostranosti” koja joj je pridala „naročiti kolorit i posebnu draž.”²¹

U pojedinim novinskim izvještajima, isticano je da izložba „sadrži preko 80% čiste ikonografije pa se može s pravom nazvati ikonografskom izložbom”,²² a posebno je apostrofirana činjenica kako, budući da „mi nemamo u čitavoj zemlji jedne slične ustanove, ona u neku ruku predstavlja opsegom skromnu, ali sadržajem bogatu galeriju naše ikonografske umjetnosti uopće.”²³ U vezi s ovime, podcrtna je činjenica kako je ova permanentna izložba bila stvarna potreba „ne zbog Đurića, već radi onih koje zanima ikonografija i koji u ikonografiji traže jedan novi horizont koji daleko prevaziđa uske prostore skučenog materijalnog svijeta... koji žele da studiraju srpsku stvaralačku sposobnost koja datira iz onoga vremena kad o Slavenima u zapadnoj kulturi nije bilo drugog mišljenja do pogrdnog imena: ‘il barbaro!’”.²⁴ Stoga i ne treba dvojiti kako je Đurićeva stalna izložba ikona doprinijela porastu zanimanja za slavensku kulturu i boljem upoznavanju bizantsko-pravoslavne religiozne umjetnosti na zapadnim stranama prve jugoslavenske države.

¹⁷ Dr. Annie Cell: *Milenko Gjurić, slikar i grafičar*, „Grafička revija”, 1940., br. 3., str. 137.- 140.

¹⁸ *Stalna izložba ikona i slika prof. M. D. Gjurića*, „Svijet”, 6. XI. 1934.

¹⁹ Milenko D. Đurić: *Kopije naših srednjovjekovnih portreta iz srpskih zadužbina. U stalnoj izložbi ikona i slika u Gundulićevoj ulici 18/II. „Novosti”*, 1934., br. 355., str. 7.

²⁰ Ivo Franić: *Stalna izložba ikona u Zagrebu*, „Narodne novine”, 2. XI. 1934., br. 252., str. 4.

²¹ Isto

²² Isto

²³ Opširnije u bilješci broj 15.

²⁴ Isto

УЗ 15. ГОДИНУ ОД СМРТИ
КЊИЖЕВНИКА ДУШКА РОКСАНДИЋА

И У ВЈЕЧНОСТ ЗА ПТИЦАМА БЕЗ ЈАТА

пише: **Милош Кордич**

**Можда ми са Баније нисмо свјесни
каква је људска и стваралачка
величина био Душко Роксандић.
Рођен у Балинцу код Глине 1922.
године, гимназију је завршио у
Сиску, а Филозофски факултет у
Загребу. Писати је почeo крајем
рата. Послије је уређивао листове
и часописе. Био драматург драме
и уредник у Радио Загребу, затим
интендант ХНК...**

Један од ријетких књижевника, родом са Баније, кога за његовог живота нисам упознао, био је Душко Роксандић. А ове ретке, поводом петнаест година од његове смрти, пишем као да га јесам упознао. Пишем их као да сам га бар мало познавао, онако, лично, на дашке случајних, ријетких сусретања. Сусретања у предјелима далеких улица и тргова драмске књижевности, по вијенцима књижевних пропламсаја наше заједничке Баније. Са које је кренуо путевима и странпутицама живота, у коме се, послије јављања поезијом, приповјеткама, есејима, позоришним критикама и расправама о театру, окренуо драми. И заувијек јој остао вјеран.

Е, то ме је вукло. Та његова драма ме је вукла до себе, к себи, у себе. То ме је привлачило ка његовом имену. Пјесника и прозних стваралаца, и стваралаца за дјецу, са Баније, старијих од мене, било је тада као с ријетко кога тако малог географског подручја. Али озбиљних драмских писаца готово да уопште није било. До Душка. До драма из његове душе, његовог срца.

За њега сам чуо још у вријеме свог ђаковања у Петрињи. Знао сам где ради и шта ради, шта пише. Тада сам га замишљао како се непрестано креће предјелима тога о чему пише. У њему сам тада гледао, наивним, неуким

Загреб, 1967.

младим очима некога ко ће својим дјелом да наставља дјела Стерије, Петра Петровића Пеције, Петра Кочића, Бранислава Нушића... Видио сам га како ми је далек, а опет као да је близак, јер стоји на узвишеном, тврdom и опасном камену драме наше Баније. И видио сам га како је непрестано и један од ликова својих драма. Од којих сам имао већ прилику да прочитам једну – мислим да је то била „Кула бабилонска“. (Неколико нас редовно је одлазило у Градску књижницу, код драге госпође, тако смо је звали, Јелке Грегуринчић, која нас је упућивала у то шта да читамо, који су то часописи, а били су ту загребачки Форум и Република, београдски Дело и Савременик, сарајевски Живот... шта је то модерно, савремено, где смо, поред подизања и враћања књига обавезне лектире или других књига које смо тада читали, пратили дакле и културну, а посебно књижевну периодику). Замишљао сам тада Душка како хода испред тих својих ликова (о којима нисам баш много знао, само сам их стварао у својим младићким сновићењима), па како они ходају испред њега и воде га густим загребачким улицама, а увијек близу Хрватског народног казалишта, где је он тада био интендант (француска ријеч, а значи, по лексикографу Милану Вујаклији, рођеном на Кордуну, „надзорник, настојник, управник, напр. позоришта; вој. официр који води надзор и стара се о плаћању и снабдевању трупа“. А у које смо, Хрватско народно казалиште, ми, неки ђаци, већ одлазили из Петриње: на Музичко бијенале, па на неке Шекспирове, Држићеве драме...). Тада сам замишљао и сусрет са њим: он је тада, од 1958. до 1965. године, био управник ХНК. Ми кружимо ходницима, тражимо свој улаз, а оно иза неког од углова те старе, необарокне зграде: он! Он, а није он. Он нам се није појављивао.

Увијек сам Душка Роксандића замишљао висока, с траговима помрачења Сунца у очима – само озбиљни људи, до краja предани свом мени тада ипак апстрактном, загонетном послу писања, његовали су у својим очима трагове помрачења Сунца као једне од најузвишенијих а у исто вријеме и најопаснијих природних појава за које сам знао. Јер шта да смо остали без Сунца: и Сунца као планете и сунца као светlosti (и –

свјетлоте) и топлине!? Па је то тако било и у сликама мојих очију а у очима писаца рођених на Банији. Јер мени је Банија одувијек била са честим помрачењима Сунца: кад помрачи па онда почне да се рађа још свјетлије. Па да се 1995. године скроз помрачи...

Кад сам 1969. године из Меченчана прешао у Жељезару Сисак, на послове организовања културних дјелатности, отишао сам и одгледао у Загребу Роксандићеву драму „Птице без јата“. Мислим да је то било у Градском драмском казалишту Gavella, у режији Ванче Кљаковића.

О тој драми биљежим, ево, много, много година касније, ријечи др Станка Кораћа, објављене у његовој књизи „Преглед књижевног рада Срба у Хрватској“ (Просвјета, Загреб, 1987. године): „... Најпознатија му је драма 'Птице без јата', која је на конкурсу за најбољи драмски текст добила у Сарајеву прву награду 1953. Ова драма има неколико верзија. На њену тему 1956. написана је радио-драма која је неколико пута била изведена на радиостаницама. Све те верзије драме нису објављене, аутор је одлагао објављивање све дотле док није постигао облик једне верзије којим је био задовољан. Коначно, драма је објављена 1967. у драмској библиотеци 'Сцена'. То је драма коју носе данашњи људи у свом свакидашњем животу. Изражен је у њој осјећај људи да су непотребни, да су сувишни. То је она ситуација која се јављала у руској књижевности 19. вијека а коју знамо под називом 'лишњи човек'... Тема усамљености, у ствари, вјечна је тема, она се само на различите начине испољава, зависно од моралних форми и од моралног стања у друштву... Роксандић је осјетио да је сваки човјек у свакидашњем животу носилац драме, па према томе, може бити драмски јунак. Драма више не зависи од судбине, како су говорили Грци, ни од Шекспировог проклетства или посланства. Драма је и чекање Года, који неће доћи, а онај који чека не зна да је чекање узалудно.“

О тој драми, такође много, много година касније, а те године нису нам појели само скакавци Борислава Пекића, него и људи, они, они... преписујем и ријечи проф. др Душана Иванића из његове књиге „Књижевност Српске Крајине“ (БИГЗ и Чигоја, Београд, 1968. године): „... Брижљив однос према својим дјелима Роксандић је нарочито показао на драми 'Птице без јата', прерађујући је од 1953. до 1967. године, кад је дао заправо потпуно нов текст. Занимала га је актуелна тема – драма револуционара у новом времену, али општији план (друштво/револуција/појединач) тако да прати јунака још из времена илегалне борбе па све до повлачења у мир и апатију...“

За „Птицама без јата“ покушао сам да „полетим“ и раније. И прије одласка на представу у Загреб. Жеља ми је била да их доведем у Сисак. И да с њима дође и њихов аутор.

И онда су се једне од тих првих година мог службовања у Сиску, а раних седамдесетих 20. вијека, глумци Gavella заиста обрели у дворани Кина Жељезара са „Птицама без јата“. Нема шта нисам учинио да дођем до њиховог аутора. Да и он дође, да се сусретнемо с њим. Да чујемо и његов глас као врх пирамиде гласова, оних који тумаче поједине ликове у „Птицама...“ Све сам покушавао, у све сам се прометао, остављао поруке, али није ишло – нигде Душка, никако до Душка. Па су „Птице...“ и без свог аутора стигле.

А дан или два прије дана за представу, најаве спуштања америчког сателита, уз директан телевизијски пренос. И то баш у вријеме кад би и представа требало да почне. Шта да радим, шта да радимо? питам и своје претпостављене. А они мени: Одлучи сам! Да зовем Gavellu па да откажемо, касно је. А опет, надао сам се да ће их доћи бар стотињак.

Али, јок – свега педесетак.

Питам „Птице без јата“: „Шта да радимо?“ А оне веле: „Играло као да их је и пет стотина.“ Колико је тада наша кино-сале и имала мјеста. Питам Дану Метикошу, шефа Службе рекреације (у којој је, поред рекреације и Народне технике, била и култура), а он вели: „Ако они тако кажу, онда нема друге него да се игра...“

**Судбина је тако удесила да је
крајем живота морао да бјеки
од оних и пред онима за чију
се слободу борио и којима је
посветио читав животни и
стваралачки радни вијек**

И „Птице без јата“ биле сјајне. Задовољна публика, задовољни глумци, задовољни ми, организатори.

Душка, наравно, није било.

И онда екипу „Птица...“ одведемо на вечеру. Што смо ми у Жељезари редовно са својим гостима чинили – без обзира да ли су то књижевници, ликовни, музички или драмски умјетници, умјетници за дјецу, пјевачи, странци, домаћи...

На вечери сједњем до Љубице Драгић Стипановић, старије госпође, која је играла једну од мањих улога. Али ју је веома драго и топло играла. Осјетим по тијости радосног мира у њеним очима, по сливености њеног не уплашеног него нирваном плавог мора шаптавога гласа да ту има нешто од свјетлосних зрачака и мога родног краја. Од усамљености коју је драми убиљежио доктор Станко Кораћ: усамљености моје Баније. Не дакле да ме је на ту тијост, на ту унутрашњу усамљеност навело само њено прво презиме – Драгић. Јер то је и наше блињско, па петрињско, па моштаничко презиме (у сисачкој општини радио је дипломирани економиста Бранко: открили смо да ми је он прилично блиски ујак, а на промоцији мојих књига – Азбуџник села Комоговине и романа Даждевњак, 23. априла 2015. године, у Библиотеци СКД „Просвјета“ у Загребу, јави ми се једна тиха госпођа и вели да је она из тих, Бранкових Драгића, из Моштанице, Бранкова сестра, и да је она мени тетка, јер њена је – да ли мајка или бака, нисам разумио – из Јошавице, из Шимулија моје мајке Данице), па свиничко презиме (мој драги пријатељ и друг из Учитељске школе, Душан, син у Другом светском рату погинулог банијског народног хероја Симице, који то очево херојство никад није користио а камоли злоупотребљавао, напротив)... А мој драги пријатељ из Жељезаре и комшија из Улице Миланке Кљаић у насељу Жељезаре, био је Драган Стипановић, који се неких давних и дивних љета знао наћи и у мојој Комоговини, био је из Горског котара... Па, ето, два мени тако драга и позната презимена... И ријеч по ријеч, све спотиха, дођосмо и до Баније: до Блиње... Е, то сам заборавио, то – до кога у Блињи? Али се сјећам да је причала да је неко њен, биће да је то био дјед по оцу, отишао у Русију, па се она тамо ваљда родила, одрастала, школовала... Осталог се не сјећам. Па сам неколико пута био и код ње, у Загребу, писао сам о њој за сисачки дјечији лист Курир... И онда се то прекинуло, а све записано остало...

А шта сам желио да кажем? Желио сам да кажем ово: да није било Душка и његових „Птица..“. никад не бих сазнао да смо ми, Баниџи, имали и једну такву глумицу (треба се сјетити драма, телевизијских драма и серија: „У регистратури“, „Колиње“, „Суморна јесен“, „Међаши“...) и једну такву особу каква је била госпођа Љубица. Непосредна, једноставна, плахог говора као да је у њему топлина и тишина свих бака мог села и мог живота... Сјећам се година кад сам свраћао у атеље загребачке сликарке Наташе Цетинић, родом са Корчуле, која је имала пун атеље и мањих, готово мићих, мићих и већих слика својих нона са Корчуле. Како сам само волио да посматрам тај горак живот мора, буре и камена на њиховим лицима! А њиховим лицима у то вријеме била су ми слична и веома блиска само лица старих жена на сликама умјетника фотографије Теодора Тоше Дабца.

И онда су почетком деведесетих година догађања у Хрватској прогнала Душана Роксандића до Србије, у Крагујевац. А о тим Душковим данима пише (у Политици, 2005. године) књижевник, драматург, критичар Радомир Путник: „Душка Роксандића (1922 – 2003) упознао сам ако се добро сећам, у Врњачкој Бањи 1966. године, на Фестивалу филмског сценарија... С Душком Роксандићем виђао сам се и доцније. Не толико често колико сам желео, већ онолико колико су обавезе дозвољавале. Али, настојао сам да Роксандићево присуство у Србији не буде сведено на статус избеглице, већ да његово огромно позоришно и књижевно знање постане део заједничког нам позоришног и, уопште, културног миљеа. Отуда сам предложио – што је било прихваћено – да Роксандић буде члан жирија Дана комедије у Јагодини, а потом да се укључи у обнову Фестивала монодраме и пантомиме у Земуну. Роксандићев допринос овим фестивалима био је, разуме се, значајан. Његов смирен тон, култивисано опхођење, добронамерност и кооперативност убрзо су освојили све фестивалске оперативце... Овај угледни стваралац, који је обављао и друге дужности у културном животу Загреба, нашао се крајем најновијег рата у колони избеглица са Баније. Обрео се у Малим Пчелицама код Крагујевца, у таванској собичку, код једног сељака. Хранио се на казану, с осталим несрбеницима. ‘Делио сам судбину мојих Банијаца’, рекао ми је. Ту је живео све док га није препознао један учитељ. Тада је уз помоћ крагујевачких књижевника и београдских пријатеља – посебно Љубомира Драшкића – добио смештај у Дому пензионера на Бежанијској коси. Роксандићеву кућу, у елитном делу Загреба, запосео је један од нових политичара. ‘Жао ми је књига’, рекао ми је Душко. Без средстава за живот, без гардеробе, Роксандић је стоички подносио недаће које су га снашле у позним годинама... Милован Вitezовић, тада главни и одговорни уредник Културно-уметничког програма ТВБ, позвао је Роксандића на сарадњу. Замолио га је да рецензује драмске текстове, што је Душко са снебивањем прихватио: ‘Да ли ћу моћи то да радим на добар начин’, питао се. Његове рецензије биле су прецизне анализе драмских и литерарних својстава дела које је прочитao ...

А Радомир Путник даље, између остalog, пише: „Душко Роксандић саопштио ми је 2002. године да је успео да добије део личне гардеробе из Загреба, а да постоје изгледи да се убрзо реши и питање његове пензије. ‘Пишете ли, Душко?’, питао сам га. ‘Покушавам. Али, данас се пише другачије и ја то осјећам као личну немогућност, јер мој начин размишљања је другачији. Ипак, нешто записујем.’ Супруга му је умрла пре почетка последњег рата. Син јединац погинуо је под неразјашњеним околностима на Илици... Када сам га почетком лета 2003. потражио телефоном, речено ми је да је Душко на одељењу интензивне неге...”, пише Радомир Путник.

Једном сам приликом, боравећи у Крагујевцу и сазнавши да је ту, тражио Душка Роксандића. Али не на правом мјесту. А о том изbjегличком, крагујевачком периоду Душковог живота, у некрологу поводом Душкове смрти, 2003. године, истакнути српски књижевник Мирко Демић, родом са Баније, обожица из глинске општине, тада запослен у крагујевачкој Библиотеци (данас је њен директор), у Љетопису Српског културног друштва „Просвјета“ Загреб за 2003. годину, између остalog пише: „У крагујевачкој Библиотеци, где сам 1995. године почeo да радим, колегинице су ми причале о извесном ‘чика Душку’ који се често, за зимских дана, гријао у библиотеци и читao ‘врло необичне’ књиге. Најприје су помислиле – а тад бијаху године ратне, клаустрофобичне – да тако отмјен и тих старац може бити само шпијун. Онда су се бојажљivo зближиле са њим; па им је он, кажу, испричао како долази из Загреба и како нећe да било ко за њега зна, јер не жeli да било чим науди најближима који су тамо остали. Хранио се, са осталим изbjеглицама, у оближњој ‘установи за нервно оболеље’ на периферији Крагујевца, па су га једном приликом штићеници те ‘установе’ претуки и отели му храну... Онда су га, након неколико година, коначно пронашле колеге, писци и познаваоци његовог дела и, преко неких тада моћних људи у престоници, успјeli да му испослују смештај на Бежанији... Нисам га никад срео, пошто је отишао пре мог доласка, али сам једном приликом са њим разговарао телефоном. Звао сам га у Крагујевац, на пар дана, с намјером да му организујемо књижевно вече у Библиотеци. Обећао је учтиво, без одушевљења. Питao сам га да ли пише. Рекао је да пише. И то доста. Предлагao сам му да посредујем да се то негде објави, али је сматрао да то што пише најприје треба играти, па тек онда штампати. И тако, у том чекању да се сртнемо и видимо – дочекасмо његову смрт...“

И тако, у том чекању да Душка Роксандића и сам сртнем и упознам – дочеках његову смрт. Наиме, у том периоду, истакнути српски пјесник Никола Вујчић, чију поезију пратим од његових малих ногу (рођен у Великој Градуси, на Банији) и ја, радили смо у зградама које су у истој улици, готово преко пута једна другој. И знали смо да је Душко у Дому пензионера на Бежанији. Па смо се договорали да се он јави Душку и да одемо да га посетимо. А онда искрсне нешто љему, па други пут нешто мени, па нам стиже и вијест да нам се Душко преселио у вјечност. За усудним својим птицама без јата.

Ето, никад га нисам срео. Никад га нисам упознао. А опет, као да јесам. За живота тамо, у Сиску, трагао сам за његовим драмама. И прочитao све до чега сам могao да дођем, што сам сакупио. А доста сам тога био сакупио.

Иначе, ми, са Баније, можда ми нисмо ни свјесни каква је то људска и стваралаčka величина био Душко Роксандић. Рођен у Балинцу код Глине, 1922. године, гимназију завршио у Сиску, Филозофски факултет у Загребу, учесник Народноослободilačke борбе од 1941. године. Писањем је почeo крајем рата. Послиje рата uređivaо листове и часописе. Био драматург драме и уредник у Радио Загребу, затим интендант ХНК. Драме су му извођene у многим градовима Југославије и у Пољској. Добитник бројних награда, признања и одликовања.

И судбина је тако удесила да је крајем живота морао да бежи од оних и пред онима за чију се слободу борио и којима је посветио читав животни и стваралаčki radni vijek.

А од жеље да га упознам па до вијести о његовој смрти, уз извијење што све ово пишем у првом лицу једнине, али тако сам и осјећао живот и дјело Душка Роксандића, прелетјела су нашим изbjегличким, прогнаничким небом безброжне птице без јата и наше Баније.

ТЕСЛА И МИЛАНКОВИЋ – ДИЈАГОНАЛЕ И ПАРАЛЕЛЕ

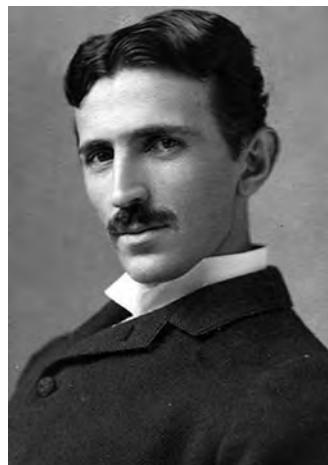
НАШИ, А СВЈЕТСКИ

пише: Ђорђе Нешић

Нећемо Теслу и Миланковића успоређивати по научној величини и значају. Теслијанци би одмах скочили с тезом о несразмјеру поређења. Миланковићевци би тврдили да је Тесла проналазач, а Миланковић научник. Тесла има своју јединицу у међународном систему мјера, Миланковићевим именом названи су циклуси којима се тумаче космички узроци промјене климе на Земљи. Тесла се сматра једним од највећих свјетских проналазача. Милутина Миланковића је NASA у дјелу „На раменима гиганата“ уврстила међу 15 најзначајнијих научника који су се бавили планетом Земљом

1. Увод

Двојица научника свјетског угледа, оба потекла из српске етничке заједнице у данашњој Хрватској, нису се никада срели, али то не значи да нису знали један за другога. Наравно, Тесла је старији двадесет три године (рођен 1856., Миланковић 1879.), прије се остварио као научник и стекао свјетску славу да би умро усамљен и заборављен. Миланковићева теорија је потврђена 1976. године, 18 година послиje његове смрти. Миланковић објављује свој капитални Канон осунчавања 1941., три године пред Теслину смрт, тако да Тесла није спознао Миланковићев научни значај. Додатни велики Теслин допринос науци такође је потврђен послиje његове смрти, тако да се може рећи да су се обојица у пуној мјери оставили као научници 21. вијека. Комуникација међу њима била је једносмерна (а не наизмјенична!); Миланковић је писао Тесли писма и честитке и залагао се да му се Србија и Југославија одуже на достојан начин.

2. Паралеле

Служећи се фактима и фикцијом, потрудићемо се да укажемо на сличности и разлике двојице генијалних људи. Ако мемоаре, аутобиографије и биографије схватимо као фикцију, а они то по класификацији јесу, онда ће наши извори претежно бити литерарног карактера. Године које ће подупирати запис служиће као арматура несигурне грађевине. Повуцимо за почетак неколико паралела и дијагонала. Тесла се играо муњама, градио торњеве и хидроелектране, а Миланковићев алат субили само оловка, папир и шибер. Тесла се на генијалан начин бавио овоземаљским проблемима и везама с космосом, а Миланковић космичким законима и њиховим утицајем на Земљу. Теслини проналасци ближи су човјеку, прагматични су – струја, радио, електромотор, комуникације, док Миланковићева теорија говори о космичким законима чији циклуси трају десетинама или стотинама хиљада година и пресудно утичу и на наше људске животе којима ми све мjerimo. Миланковић се из ондашње свјетске престонице, из Беча, вратио у тада провинцијални Београд, на десет пута мању плату, сигуран у свој научни пут; Тесла је, као и сви научници с наших простора, морао у бијели свијет да би се остварио. Миланковић је, иако велики ноћни радник, обожавао доколицу, као инспиративно стање свијести; Тесла је с толиким заносом радио да је угрожавао властито здравље. Миланковић је био хедониста, Тесла аскета. Миланковић је рачунао, Тесла је експериментисао и слутио. У науци су важне и математика и машта.

3. Претходница

Осврнућемо се прво на оно што претходи овом тексту. О односу Тесле и Миланковића писао је академик САНУ Часлав Оцић. Он помиње прво Миланковићево сазнање о Тесли, говори о томе како је Миланковић 1911. године у своја предавања на београдском Универзитету уврстио Теслина достигнућа. Пише и о Миланковићевим активностима у оснивању Теслиног института у Београду 1936. године, о његовом предлогу да се 1937. Тесла изабере за „правог члана Српске краљевске академије“, цитира говоре које је Миланковић одржао поводом Теслиних рођендана, презентује честитку коју му је, скупа с низом најзначајнијих свјетских научника, упутио на Теслин 75. рођендан 1931. године. Свој рад Оцић је поткријепио бројним документима и фотографијама.

4. Почасти

Нећемо, наравно, успоређивати двојицу генијалних људи по научној величини и значају. Теслијанци би одмах скочили с тезом о несразмјеру поређења. Миланковићевци би тврдили да је Тесла проналазач, а Миланковић научник. Тесла има своју јединицу у међународном систему мјера (за јачину магнетног поља), Миланковићевим именом у светској науци названи су циклуси којима се тумаче космички узроци промјене климе на Земљи, узроци настанка и нестанка ледених доба. Тесла се сматра једним од највећих светских проналазача. Милутина Миланковића је NASA у дјелу „На раменима гигантата“ уврстила међу 15 најзначајнијих научника свих времена који су се бавили планетом Земљом. Теслиним именом назване су многе улице, тргови и школе, установе, заводи, фабрике, аутомобили... Миланковићевим именом назван је један булевар, неколико улица и школа, али и кратери на Мјесецу и на Марсу, као и један планетоид. Теслино име носи и београдски аеродром; научник има свој музеј у Београду и меморијални центар у Смиљану. Миланковић има музејску поставку у родној кући у Даљу и дигитални легат у формирању при Удружењу „Милутин Миланковић“ у Београду. Тесла има небројено споменика од Нијагаре до Андрићграда, Миланковић је тек недавно подигнут споменик у Београду. Обојица се налазе на новчаницама Народне банке Србије – Тесла на новчаницама од 100 динара, Миланковић на новчаницама од 2000 динара.

5. Дјетињство

Намјера овог текста је да предочи сличности и разлике међу двојицом лафова који су се родили у малим грмовима, из којих није лако изаћи; једном, рецимо, из личке клеке, а другом из славонске иве. Кренимо од физичког изгледа, уоченог на фотографијама и успоредбом с другим личностима на сликама. Тесла је био висок готово два метра, сувоњав, мршав, мало погрђен. Миланковић, онизак дебељушкаст, кочоперног става, поносан на свој заобљени стомак. Трудио се на свим фотографијама да тај стомак покаже из профила.

Миланковић је за Теслу чуо кад је имао 13 година и жељу да постане мали експериментатор.
Те године, 1892. Тесла је једини пут посетио Београд.
Миланковић је о тој посети читao у загребачком часопису „Србобран“

Кренимо редом, од средина у којој су Тесла и Миланковић рођени, породичним односима, трагичним губицима драгих особа, омиљеним књигама и играма, предодређеностима за будућа знања и занимања.

Општепознато је да је Тесла син свештеника Милутина Тесле, рођен у Смиљану код Госпића, где је отац Милутин распоређен након службе у Сењу. У то доба у Аустрији, у Војној крајини, сва су мушки дјеца по рођењу

били уписивани у војне обvezниke с могућношћу да, поред војне каријере, постану и свештеници. Мајка Николе Тесле, Георгина, зvana Ђука, једна од најважнијих особа у његовом животу, била је из чувене свештеничке породице Мандића. И Николу је отац Милутин предодредио за свештеничку службу, од чега ће дјечака, парадоксално, спасити колера која је средином 19. вијека косила по Лици. Полиглота Милутин имао је богату библиотеку за коју се Тесла врло рано заинтересовао. Интерес за књигу задржава Тесла цијelog живота. Многе књиге ће знати напамет, као најомиљенију – Гетеовог Фауста. Дружиће се с књижевницима Марком Твеном, брачним паром Џонсон, Сиввестром Фиреком, преводиће пјесме омиљеног Змаја на енглески, писаће и сам пјесме, а написаће и литерарно дјело Моји изуми. Поред првих проналазачких покушаја везаних уз иновације у лову жаба, хватању врана и коришћењу гундјела или хруштева у кинетичке сврхе, Теслино дјетињство болно и заувијек обиљежило је смрт брата Данила, дјечака којег су сматрали надаренијим од Николе. Касније Теслина животна путања водиће га до Госпића, школовања у Грацу и у Прагу, рада у Будимпешти и Паризу, све до одласка у Америку.

Милутин Миланковић се родио у Даљу 1879. године у богатој и угледној српској породици која се у Даљ доселила у доба Велике сеобе под Арсенијем Чарнојевићем. Миланковићи су у Даљу обрађивали 57,55 хектара ораница, пашњака и винограда, имали су своју циглану и три трговине колонијалном робом. Били су претплаћени на све важне књиге и часописе који су излазили у то доба, свраћали путујуће позоришне дружине да одиграју представе само за чланове породице и слали своју талентовану дјецу на школовање у Беч или у Пешту. Тако је Миланковић међу својим прецима имао низ значајних личности, Тодора Миланковића, правника с краја 18. вијека и Уроша Миланковића, филозофа хегелијанске оријентације, средином 19. вијека. Није ишао редовно у основну школу; имао је приватне учитељице – гувернанте, а и његов отац Милан бавио се и педагогијом, слиједећи упутства Рукоа. Милутинова мајка Јелисавета била је из осјечке фамилије Муачевића. Рачунске операције Милутин ће савладати у раном добу гледајући како се одрасли картају и броје паре, а књижевности ће га привући епске јуначке пјесме, поготово „Марко Краљевић и Муса Кесеџија“. Жута гошћа туберкулоза, која је харала Европом 19. и почетком 20. вијека однијеће Милутину, кад буде напунио тек седам година, оца Милана, а касније и браћу Љубишу, Владана и Војислава. Кад научи да чита Милутина ће одушевљавати Змајев „Невен“, Жил Верн, Швабови грчки митови, касније Хомер, француска, њемачка и руска класика. Кад буде напунио десет година Милутин ће напустити свој очински дом и уписати мушку реалну гимназију у Осијеку. Али кад год је, као ђак, студент, инжењер, универзитетски професор имао слободног времена, враћао се родној кући, својој, уз Дунав, инспиративној вертикални. Поред научника и сликара Миланковић се, као и Тесла, дружио с књижевницима, Вељком Петровићем и Миланом Кашанином. И сам је написао изврсне мемоаре и два научно популарна дјела која спадају у сам врх свог жанра.

Миланковић је за Теслу чуо кад је имао 13 година и жељу да постане мали експериментатор. Те године, 1892. Тесла је једини пут посетио Београд. Миланковић је о тој посети читao у загребачком часопису „Србобран“. Како буде одрастао и савладавао тајне математике у осјечкој гимназији, уз професора Владимира Варићака, који је препознао Милутинов таленат и касније, на студијама у Бечу, Миланковић ће бити поносан што припада истом роду као и Тесла.

GJURO ŠTULA – JEDAN OD PRVIH GLINSKIH FOTOGRAFA I KNJIŽARA

USPOMENE KOJE NE BLIJEDE

PIŠE: Igor Mrkalj

**Štula je ubijen u proljeće 1941.
godine, bez nekog neposrednog
povoda, zajedno s oko četiri stotine
glinskih Srba. Imovina mu je oteta
i opljačkana, a supruga i kćerke
protjerane u Srbiju, bez prava na
povratak**

Među brojnim ličnostima koje su značajno obilježile društvenu povijest Gline važno mjesto zauzima fotograf i knjižar Gjuro Štula (1906.–1941.), pa ipak, njegovo ime danas je gotovo potpuno skrajnuto i zaboravljeno.

Gjuro Štula rođen je 10. ožujka 1906. u banijskom selu Obljaj, smještenom petnaest kilometara od Gline.¹ Bio je oženjen Jelenom, rođ. Muždeka, s kojom je imao dvije kćerke, Biserku i Mirjanu. Povijesni izvori govore da je Štula prisutan u društvenom životu Gline već od 1930. godine, kada je svojim aparatom zabilježio postojanje Plesne škole u Glini.² Čini se da je upravo te godine otvorio svoju fotografsku radnju, koja se nalazila na prestižnoj lokaciji u glavnoj gradskoj ulici, nasuprot glinske Bogorodičine crkve. To potvrđuje i nedavno objavljena fotografija mase svijeta povodom svečanog posvećenja Bogorodičinih zvona iz listopada 1932. na kojoj se jasno vidi njegova radnja.³

Nema sumnje da je Štula bio sposoban obrtnik i poduzetnik, jer ubrzo otvara i vlastitu knjižaru, koja će narednih godina imati važnu ulogu u svakodnevnom životu glinskih građana. Iako u to vrijeme u Glini postoje dvije knjižare Vase Jakšića i Dragutina Golika, Štula ne posustaje, već marljivo radi i širi svoj posao.⁴ Početkom 1935. objavljuje oglase u kojima "preporuča cij. građanstvu, školama, općinama i učenicima svoje skladište pisaćeg, školskog i kancelarijskog materijala", što očito govori da je njegova knjižara bila dobro opremljena.⁵ Premda je posvećen knjižarskim poslovima koji mu donose sve veće prihode, on i dalje vodi fotografsku radnju, a povremeno snima i razne događaje u Glini, primjerice, Pjevački zbor glinske gimnazije na kraju školske godine 1936/1937.

Malo je poznato da je Gjuro Štula bio veliki zaljubljenik u nogomet i jedan od najistaknutijih članova Glinskog športskog kluba (GŠK). Stoviše, njegov potpis nalazimo među osnivačima popularnog "Geška-a" 1933. godine.⁶ U vrijeme najvećih uspjeha glinskog nogometa, Štula je član uprave, a od siječnja 1939. i potpredsjednik kluba.⁷ Nije isključeno da je upravo njegovom zaslugom nastao veći broj fotografija, koje prikazuju Glinski športski klub na utakmicama protiv vodećih petrinjskih, sisačkih i zagrebačkih klubova tog vremena.

Krajem 1930-ih Štula i dalje razvija svoj posao i u lipnju 1939. kupuje jednu od boljih kuća u glavnoj gradskoj ulici, na adresi Kralja Aleksandra br. 14.⁸ U prizemu kuće otvara gostonu, koja ubrzo postaje jedno od najpopularnijih okupljačta mnogih Glinjana. Nije nevažno spomenuti da je u to vrijeme Gline bila gradić s preko 3.000 stanovnika, ali i važno središte relativno velikog kotara s preko 50.000 žitelja.⁹

Gledano iz današnje perspektive, Štulin najveći doprinos su njegove iznimno vrijedne razglednice Gline, koje nam pomažu da rekonstruiramo dobar dio nekadašnje urbane i povijesne jezgre ovog banijskog gradića.¹⁰ Prije svega, to su razglednice na kojima se nalaze dva najveća simbola tadašnje Gline – pravoslavna crkva Rođenja Presvete Bogorodice i katolička crkva Sv. Ivana

¹ Matični ured Gline.

² Uz prigodni tekst, na poleđini fotografije utisnut je žig fotografa.

³ Igor Mrkalj, "Posvećenje u Glini", Novosti. Samostalni srpski tjednik, Zagreb, br. 928, petak, 29. rujna 2017., prilog Kronika, str. 6

⁴ Usporedi njihove biografije: "† Dragutin Golik", Banovac, Petrinja, God. 2, br. 34, nedjelja 22. kolovoza 1937., str. 3; Igor Mrkalj, "Jakšićeva Gline u slovu i slici", Novosti. Samostalni srpski tjednik, Zagreb, br. 877, petak, 7. listopada 2016., prilog Kronika, str. 6–7

⁵ Vidi oglas "Knjižara i papirnica Đuro Štula – Gline", objavljen u listu Batina. Pokladni šaljivi list za Petrinju sa dodatkom za Glinu, Fašnik 1935., str. 7

⁶ Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd, fond 14 – Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije,

fascikla 59, jed. opisa 175, karton 47, Pravila Glinskog sportskog kluba, str. 4

⁷ Milan Mrkalj, "Sto godina nogometa u Glini (1913–2013)", u: Ljetopis Srpskog kulturnog društva 'Prosvjeta', svezak XVIII, Zagreb 2013., str. 246 i 247

⁸ Općinski sud u Sisku, Zemljopisno-knjizični odjel Stalne službe u Glini, Gruntovni uložak: 286. Riječ je o kući u današnjoj ulici Stjepana i Antuna Radića u kojoj se nalaze cvjećarnica i caffe bar.

⁹ Zdenka Šimončić-Bobetko, "Ekonomsko-socijalni razvoj glinskog kraja od 1918. do 1941. godine", u: Gline. Glinski kraj kroz stoljeća, Gline - Zagreb 1988., str. 133–141

¹⁰ Ivo Maroević, "Prostorni razvitak gradskog naselja Gline", u: Gline. Glinski kraj kroz stoljeća, Gline - Zagreb 1988., str. 432–438; Peter Burke, Očevid. Upotreba slike kao povjesnog dokaza, Zagreb 2003; Krunoslav Leko, Umijeće sakupljanja razglednica, Rijeka 2015.

Nepomuka.¹¹ No, Štula je snimao i druge gradske motive, poput gradskih ulica i trgova, uključujući gradski park, tzv. Šetalište. U objektivu njegovog fotoaparata našla se i nova glinska bolnica, kao i stara glinska gimnazija.¹² Zatim, tu je razglednica na kojoj se nalazi možda i najpoznatija državna ustanova u Glini – Dom maloljetnika.¹³ Pojedine istraživače sigurno će zanimati Štulina razglednica koja istovremeno prikazuje trgovacku radnju poznate židovske obitelji *Vilim Kohn i brat*¹⁴ i najveći novčani zavod tog vremena, Srpsku štedionicu d.d. u Glini.¹⁵ U svakom slučaju, riječ je o razglednicama koje dosad nisu bile poznate široj javnosti.

Daljnja istraživanja svakako će potvrditi značajan doprinos Gjure Štule društvenoj i kulturnoj povijesti Gline, međutim, kakva je bila njegova dal-

nja životna sudbina? Danas znamo da je nakon sloma Kraljevine Jugoslavije i stvaranja Nezavisne Države Hrvatske Glina postala poprište dva masovna ustaška zločina i da je Štula ubijen u proljeće 1941. godine, bez nekog neposrednog povoda, zajedno s oko četiri stotine glinskih Srba (što ne treba poistovjećivati s drugim masovnim zločinom u Glini, onim u glinskoj pravoslavnoj crkvi u ljeto 1941).¹⁶ Nedugo zatim, njegova imovina je oteta i opljačkana, a supruga i kćerke protjerane u Srbiju, bez prava na povratak. Nakon doživljene tragedije i traume, i nakon konačnog oslobođenja zemlje, njegove kćerke prodale su imovinu i zauvijek odselile iz Gline. Pa ipak, uspomena i sjećanje na glinskog fotografa i knjižara Gjuru Štulu nije nestala – ona i dalje živi, na starim glinskim razglednicama.

Glinska gimnazija sredinom 1930-ih

Stara i nova bolnica u Glini krajem 1930-ih

Dom za maloljetnike u Glini krajem 1930-ih

Pogled na Hrvatsku ulicu početkom 1930-ih

¹¹ Za historijat crkava, vidi: Ivica Lisnić, "Crkva sv. Ivana Nepomuka u Glini", *Hrvatski dnevnik*, Zagreb, God. V, br. 1635, subota 16. studeni 1940., str. 12; Marko Miljanović, "Bogorodičina crkva", u: *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Glina - Zagreb 1988., str. 504–511

¹² Za historijat ustanova, vidi: "Potreba otvaranja viših gimnazijskih razreda u Glini", *Hrvatski dnevnik*, Zagreb, God. V, br. 1631, utorak, 12. studenog 1940., str. 12; Igor Mrkalj, "Vratite Glini doktora Albina Blašića", *Novosti. Samostalni srpski tjednik*, Zagreb, br. 825, petak, 9. listopada 2015., prilog Kronika, str. 4–5

¹³ Za historijat Doma, vidi: Josip Demarin, "Uzgajalište u Glini", *Napredak*, Zagreb, Tečaj LXXII, sveska 1-2, januar-februar 1931., str. 44–46; "Dom za odgoj malodobnika u Glini", *Hrvatski dnevnik*, Zagreb, God. V, broj 1608, nedjelja 20. listopada 1940., str. 15–16

¹⁴ Povijest židovske zajednice u Glini istražena je u radu: Igor Mrkalj, "Zatiranje stoljeća prosperiteta", *Novosti. Samostalni srpski tjednik*, Zagreb, br. 923, petak, 25. kolovoza 2017., prilog Kronika, str. 6–7

¹⁵ Povijest Srpske štedionice u Glini istražili su: Ivica Šustić, *Banka-novac-moć*, Sisak 2014., str. 42–43 i Ivica Golec, *Razvoj novčanih zavoda na području današnje Sisačko-moslavačke županije 1860.–1945.*, Sisak 2014., str. 205–211.

¹⁶ Vidi: "Popis Srba Gline i okoline ubijenih u proljeće 1941. godine", u: Čedomir Višnjić, Branko Vučasinović, Đuro Roksandić, *Glina 13. maja 1941. U povodu 70. godišnjice ustaškog zločina*, Zagreb 2011., str. 79, redni broj 342.

IZLOŽBA JANEZ JANŠA® U MSUM LJUBLJANA

SVI SMO MI JANEZ JANŠA?

PIŠE: Igor Ružić

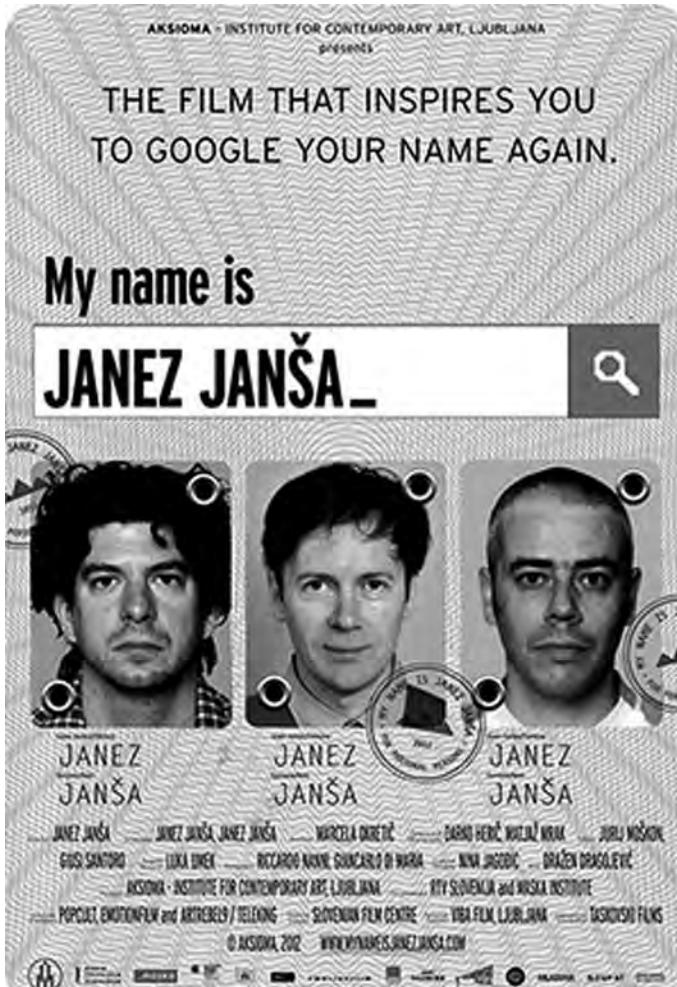
Onima koji barem površno prate razvoj projekta Janša izlošci nisu novost: pored izvoda, dopisa, prijepisa i sličnog, izloženi su i artefakti: osobne iskaznice i putovnice, koje ovdje funkciraju u svojoj dvojnosti – kao umjetnine, umjetnička djela i kao konkretni „dokazi postojanja“ i usustavljanja osobnosti trojice Janeza

Q: Ako nešto nije ono što tvrdi da jest, što je onda?

B: Zagonetka?

(Alan Bennett: „The Question of Attribution“, 1991.)

U televizijskom filmu Johna Schlesingera prema dramskom tekstu Alana Bennetta „Pitanje atribucije (pripisivanja, pridavanja, op.a.)“, James Fox kao Sir Anthony Blunt, povjesničar umjetnosti i „zaštitnik“ jedne od kraljevskih zbirki umjetnina, razgovara s britanskom kraljicom, koju igra jednako nenadmašna Prunella Scales, naizgled blazirano šećući pred zidovima jedne od njezinih kolekcija. Razgovor je uobičajeno službeno opušten, ona i dalje zadržava kraljevsku množinu, on je istodobno i stručni autoritet i službenik i sluga. Okvir razgovora je sumnja da kraljevska kolekcija skriva krivotvorinu Tizianove slike, ali je njegova prava tema činjenica da je Blunt jedan od čuvene Kembričke petorke, skupine intelektualaca među kojima je najpoznatiji Kim Philby, koji su u tridesetim godinama prošlog stoljeća, unatoč svojoj privilegiranoj poziciji i zahvaljujući svojoj mladosti i inteligentnoj procjeni svijeta, postali sovjetski špijuni. U antologijskoj sceni između Blunta i kraljice, oboje znaju da je ovaj već „provaljen“, ali za-

državaju profesionalnu i protokolarnu distancu: ona je njemu došla reći da zna, on zna da ona zna, ali ni njoj ni sebi još ne dopušta luksuz priznanja. Međutim, njegova jednostavna replika na sugestiju ili optužbu da je ono što se izdaje za nešto što nije krivotvorina/falsifikat/lažnjak, ne odnosi se samo na njezine sumnje oko njezinog Tiziana. U tom trenutku, u Bennettovoj interpretaciji, Blunt ima potpuno pravo: odgovarajući kao stručnjak, on govori o slikarstvu, gdje ono što nije ono što se smatra da jest ne znači da je istodobno bezvrijedno, čak i grešno, u svakom slučaju osudivo. On je u tom trenutku još uvijek, kao što će i ostati, autoritet za pitanja slikarstva i umjetnosti, pa u razgovoru o umjetnosti on u potpunosti zadržava svoj suverenitet, čak i pred „suverenom“. Izabrao je to što je izabrao, iako i nije, jer čak i kao navodni sovjetski špijun, i dalje živi aristokratski život više, ako ne i sasvim visoke klase, obavlja ekskluzivni posao koji je zaslužio svojim radom i sposobnostima i upravo zato na zagonetku koja je zapravo zamka može i mora odgovoriti upravo, i doslovno, zagonetkom.

Drugo je pitanje što je on sam sebi, barem kao dramski lik, također uglavnom zagonetka. Naslovno pitanje pripisivanja stoga nema veze s Tizianom, pa čak niti s kunsthistorijom, nego s gledateljem koji može biti ratni koji od protokola verifikacije želi pratiti: talentiranog i inteligentnog mladića koji je homoseksualan kad je to protuzakonito i kojeg mladenački zanos za pravednijim društvom inicira u obavještajni svijet, ili uglednog aristokrata s iznimnom ekspertizom na polju umjetnosti čijoj džentlmenkoj vizuri nikako ne pristaje bilo kakva vrsta otpadništva, a nekmoli isto-

dobno dvije. Zagonetka je postavljena ne engleskoj kraljici, za koju dvojni u tom slučaju nema, ali ni samom Bluntu, koji zna što jest i zašto jest, nego gledatelju koji se mora pomiriti s činjenicom da je identitet bitno dublji fenomen od formalnosti i plošnosti privida.

Još 2007. umjetnici Davide Grassi, Žiga Kariž i Emil Hrvatin promijenili su svoja imena u ime koje je dotad bilo poznato isključivo kao ono tadašnjeg slovenskog premijera

Identitetom se nominalno bavi i *projekt Janez Janša* trojice slovenskih umjetnika, koji upravo ulazi u jedanaestu godinu kontinuiranog trajanja. Još 2007. umjetnici **Davide Grassi, Žiga Kariž i Emil Hrvatin** promijenili su svoja imena u ime koje je dotad bilo poznato isključivo kao ono tadašnjeg slovenskog premijera, šefa Slovenske demokratske stranke, kontroverzne osobnosti koja je u vrhu slovenske politike još od vremena afere *Mladina* s kraja osamdesetih godina prošlog stoljeća. Akcija, za koju se tad vjerovalo da je kratkog daha, izazvala je uglavnom iznenađene reakcije, pokoju pozitivnu i intelligentnu, ali i neku potpuno nipođaštavajuću. Ipak, projekt živi, kroz akcije, izložbe, filmove i predstave, već puno desetljeće i, čini se, nema namjera odustati. Svoje uvjerenje trojica Janeza pokazali su, još jedanput, i obljekničarsko-retrospektivnom izložbom u ljubljanskom MSUM, Muzeju suvremene umjetnosti.

Onima koji barem površno prate razvoj *projekta Janeša* izlošći nisu novost: pored izvoda, dopisa, prijepisa i sličnog, izloženi su i artefakti: osobne iskaznice i putovnice, koje ovdje funkcioniraju u svojoj dvojakoći – kao umjetnine, umjetnička djela i kao konkretni „dokazi postojanja“ i usustavljanja osobnosti trojice Janeza. Slijedi i dokumentacija onoga što je uslijedilo nakon promjene imena: komentari iz medija, čak i snimka jedinog osvrta „pravog“ Janeše na „ta tri tipa“, te fotografski video ostaci performansa u kojem je jedna od putovnica prodana na aukciji u Beču, ali i niza pojavljivanja imena na najrazličitijim mjestima poput plaže Copacabana, fasade „friendly alien“ Kunsthause u Grazu ili obroncima Triglava. Izložbu prati i niz duljih ili kraćih video izjava domaćih i inozemnih povjesničara umjetnosti, umjetnika i teoretičara koji na različite načine sažima-

ju ili tumače projekt iz svjetla svojih ekspertiza, razumijevanja, poznavanja ili suradnje s trojicom Janši. Pristajanjem na bijelu kutiju izložbenog prostora, retrospektiva prve desetljetke projekta naizgled je nedramatična i faktična, poput dnevnika paradoksalno lišenog emotivnog pa i osobnog. Logična je to posljedica samog rada jer iako je većina prijateljskih, suradničkih čak i obiteljskih komentara na početku procesa bila zabrinuta za i svakodnevni i umjetnički život Hrvatina, Grassija i Kariža, njihova budućnost, vidljivo je i izloženoga, uopće nije bila ugrožena. Osobno su napredovali koliko bi i bez promjene imena, jer kako kaže majka jednoga od njih: „On će za mene uvijek biti Emil.“, dok su profesionalno svojim „uobičajenim“ umjetničkim poslovima dodali i posebnu dimenziju. Deset godina kasnije, čini se da *projekt Janeša* ne samo da im nije naštetio, nego je i izazao brojne kontroverze na kojima se i dalje (g)radi, a koje se naizgled sve manje tiču samog „originala“, koliko god on i dalje bio važan politički faktor u Sloveniji, a neizbjježno i svojevrsni temelj projekta.

**Akcija, za koju se tad vjerovalo
da je kratkog daha, izazvala
je uglavnom iznenađene
reakcije, pokoju pozitivnu i
intelligentnu, ali i neku potpuno
nipođaštavajuću**

Zanimljivo je, međutim, kako izložba jasno pokazuje skretanje fokusa projekta Janeša, tj. njegov razvojni put koji sigurno nije bio vidljiv, a možda ni mišljen, na samom početku. Naslonjen na dugu povijest umjetničkih pseudonima i preuzimanja identiteta, kao i na mogućnosti koje je ponudila digitalna obrada podataka i umrežena zbilja, a što su hakirajući i zbilju i identitete već obavili medijski i umjetnici performansa tijekom devedesetih, ideja o istodobnom preimenovanju trojice slovenskih umjetnika bila je najprije ironična gesta gotovo izravno povezana s političkim aktivizmom. Barem je najvidljiviji dio tog samog početka bio takav, jer trebalo je strateški promisliti i najprije se učlaniti u Janšinu stranku pod „pravim“ imenima, da bi se kasnije stranku stavilo pred svršen čin činjenicom da nakon legalne promjene imena treba zamijeniti i imena na stranačkim iskaznicama. Ideja je jednostavna i gotovo providna: infiltrirati se i iznutra umjetnički, konceptualno, pojedinačno ali medijski posredovano,

sabotirati desničarsku stranku, u čijim manifestacijama kolektivnog podsvjesnog nije teško prepoznati klicu fašizma, pogotovo uzme li se u obzir i njezin slogan „Što nas je više, brže smo na cilju!“. Pod izlikom sasvim doslovног čitanja, stranka je dobila još tri Janeza Janše, koji su pritom svoje preimenovanje komentirali tek u kratkom, u političkom govoru često korištenom floskulom o „privatnim razlozima koje ne treba dalje komentirati“. Međutim, ono što je počelo kao antidesničarski artivizam preraslo je tokom desetljeća u šиру akciju, koja, ponovno logično, zaboravlja pojedinca upravo kako se bavila pojedinačnim u grotesknoj kolektivizaciji tranzicije i kapitalizma ali i nacionalizma specifičnog za zemlje u tranziciji nastale raspadom većih državnih zajednica.

**Ono što je počelo kao
antidesničarski artivizam
preraslo je tokom desetljeća
u šиру akciju, koja, ponovno
logično, zaboravlja pojedinca**

Politička i osobna biografija Janeza Janše ikonička je u tom smislu i kao stvorena za parodijsko imitiranje: s ocem koji se tokom Drugog svjetskog rata našao na pogrešnoj strani povijesti, sin je bio član Saveza komuni-

sta s diplomom iz narodne obrane, da bi s novim vjetrovima osamdesetih postao disident i zatvarani borac za nacionalnu stvar, zatim prvi ministar obrane Republike Slovenije, pa i premijer koji je kasnije, zbog korupcijske afere, ponovno odslužio zatvorsku kaznu, da bi ovih dana počeo svoj treći uspon na vrh vlasti. Takva povijest beščašća zaslužuje umjetničku obradu, ali kako takvih likova u književnosti i drami ima, nažalost i/ili na sreću i previše, projekt *Janša* bitno je upečatljiviji i, konačno, učinkovitiji.

Nimalo slučajno, u medijskom i akademskom prostoru bogato opisana i komentirana teorija i praksa ovog projekta nerijetko kao jednu od referenci ističe prizor iz filma Stanleya Kubricka „Spartak“. Nakon pobune, zabiljenim robovima obećan je oprost ukoliko predaju vođu pobune, Spartaka, kako bi bio razapet, na što sudionici pobune, jedan po jedan, ustaju i herojski uzvikuju „Ja sam Spartak!“. Iako formalno ovaj moment može poslužiti kao ilustracija, parodijski obrat koji nudi „Life of Brian“ Montyja Pythona, kada se među već razapetima traži naslovni junak kako bi ga se spasilo, a svi ostali, umjesto njega, tvrde „Ja sam Brian!\“, a jedan čak i „Ja sam Brian, kao i koja žena!\“, nudi ako ne bolju, onda barem, komplementarnu figuru situacije koju Janše zauzimaju u odnosu na Janšu.

Naizgled, naime, u preimenovanju nema ničega herojskog. Ima nešto rizika po karijeru profesionalnog umjetnika, manje važnih rasprava o prirodi „ready-madea“ i pseudonima, uračunatih neugodnosti u međuljudskim odnosima i očekivanih upravno-pravnih nesporazuma, ali daleko je to od raspinjanja. Bila bi to, naime, samo zanimljivija protestna akcija, koja se ipak ne tiče samo jednog i dotad jedinog Janeza Janše, da nije njegine

inteligentnije i subverzivnije podloge zbog koje se *projekt Janša*, kako tvrdi kustos Domenico Quaranta, može smatrati jednim od remek-djela umjetnosti u eri biopolitike. Nekoliko je razloga za to, slijedeći logiku razvoja projekta koja samo naizgled interes pomiche s početnog i primarnog fokusa na širi društveni, politički i ekonomski raster. Troimeni novi Janez Janša na početku jest imao izravnu referencu u Janezu Janši kao društvenoj i političkoj figuri, ali označavanje se pretvorilo u odznačavanje, ne samo zato što je u međuvremenu otkriveno da se i „pravi“ Janez Janša zapravo, ili „za pravo“, zove Ivan Janša. „Original“ se također pokazao kopijom, ne samo zato što je administrativna laž, nego prvenstveno zato što je i politička laž: desničarska zvijezda koja se zalaže za nacionalni prosperitet, u (danas više i ne toliko) jedinstvenoj kombinaciji evropskih vrijednosti i nacionalizma, čak i šovinizma, osuđen je na zatvorsku kaznu zbog korupcije, dakle potkradanja tog istog naroda omogućenog legitimitetom koji mu je on dao nakon populističke i lažne kampanje. Koliko god to zvučalo poznato, a *projekt Janša* time potrebniji, to je samo jedan, iako vidljiviji i razumljiviji, njegov dio.

Drugi je onaj koji manipulaciju imenom pretvara u polugu za destabilizaciju samih temelja ne samo funkcioniranja sfere umjetnosti u suvremenim okolnostima, nego i samog sustava proizvodnje, rada i kapitala u krajnjim stadijima kapitalizma. U tom smislu, pitanje artefakta poput

putovnice ili osobne iskaznice, koji su istodobno vlasništvo i pojedinca i države, a ovdje postaju i umjetnička djela kojima umjetnik ima pravo raspolagati kao svojim autorskim radom, još je relativno jasno. Jednako je zanimljiv i njezin izvod u marketingu, kad se sad već generičko ime Janez Janša pojavljuje u personaliziranim proizvodima poput Coca Cole ili Nutelle. Najzanimljivija je, ipak, a možda i najopasnija, igra s kapitalizmom samim, točnije s njegovim kulama stražarama – bankama. Dio projekta, naime, ponovno koristeći mogućnost personalizacije svakodnevnih uporabnih predmeta, uključuje i bankovne i kreditne kartice koje također postaju umjetnička djela. U tom smislu posebno je zanimljiv rad „All About You“ u kojem je mogućnost personalizacije Maestro kartice dovedena do ekstrema principom slagalice: Janše pokušavaju prikupiti stotinu kartica koje bi zajedno činile uvećanu presliku njihovih osobnih iskaznica. Riječ je o ilustraciji suvremenog identiteta koji je istodobno i metafora i metonimija, umjetnički čin koji subvertira svaki san o suverenosti identiteta u vremenu kad je, zbog pripadajućeg rizika, bitno manji strah od gubitka osobne iskaznice nego bankovne kartice.

**Bila bi to samo zanimljivija
protestna akcija, koja se ipak ne
tiče samo jednog i dotad jedinog
Janeza Janše, da nije njezine
inteligentnije i subverzivnije
podloge**

Ukoliko slijedom od slogana stranke do multipliciranja bankovnih kartica projekt Janša izravno potvrđuje tezu Maxa Horkheimera da „*tko ne želi govoriti o kapitalizmu treba šutjeti i o fašizmu*“, onim drugim svojim dijelom, koji ne odustaje od svog izvornika, približava se već umjetničkim praksama 20., a onda pogotovo i 21. stoljeća, potvrđenoj tezi Waltera Benjamina o umjetničkom djelu koje u vremenu mehaničke reprodukcije možda ne gubi izvornu vrijednost, ali gubi svoju auru, točnije kvalitetu svoje prezentnosti. Zato najnoviji korak projekta, patentiranje zaštićene tržišne marke/brenda Janez Janša od strane triju Janša treba gledati i kao korak koji će, osim u benjaminovskom smislu deprecijacije umjetničkog djela, možda imati, naposljetku, i sasvim realne učinke. Ne samo na konkretna pitanja osobnih isprava kao umjetničkih djela nego i u smislu korištenja imena u, na primjer, komentiranju pitanja kulture i umjetnosti. Drugim riječima, izvornom Janezu Janši uskoro bi prostor za djelovanje mogao biti podosta sužen, s obzirom na pozitivne propise zaštite autorskih prava i tržišnih pozicija brendova i brendiranih ideja/objekata/subjekata. Politički, to bi moglo značiti ograničavanje moći najsnažnijeg političara desne opcije u Sloveniji. Umjetnički, bila bi to zaštita autorskog djela nad zakonima tržišta, istog onog koje bi tako moglo „regulirati“ politiku. Šteta što se netko u Hrvatskoj toga nije sjetio kad je slogan dana bio „Svi smo mi Mirko Norac!“.

„POVRATAK U ARKADIJU“

SLAVICA GARONJA, KNJIŽEVNICA I ZNANSTVENICA

Arkadija kao mitološki pojam od antičke Grčke do Gastona Bašlara, sugeriše zapravo prostor duše, gde duša nalazi svoje najidealnije sklonište ili utočište. To je taj zlatni vek čovečanstva, ponekad izjednačen sa svetom detinjstva, i ja sam ga srećno našla u Slavoniji

RAZGOVARAO: Vinko Tadić

„Arkadija, to nisu samo igre s vršnjacima. To je ceo svet prirode koji se čulima nesvesno upija“, napisala je autorica Slavica Garonja u svom romanu „Povratak u Arkadiju“. Opisi okusa vode iz bunara, Sunčeve svjetlosti, oraha, krušaka, jorgovana, dunja, šljiva, bagrema, kestenova, lipa daju poseban ton ovoj knjizi. Ovdje je i lug koji je posjećen nakon posljednjega rata, zatim sjećanje na domaće životinje i njihova imena – krave Lisa i Borava, mamina mačka Mira, lastavice...

Što od toga najradije čuvate u sjećanju? Prepoznajete li ponešto od ovoga drugdje na svojim putovanjima? Što je Arkadija?

Slavica Garonja: Već sâm odlomak koji ste citirali, upućuje posredno i na moj odgovor. Arkadija kao mitološki pojam od antičke Grčke do Gastona Bašlara, sugeriše zapravo prostor duše, gde duša nalazi svoje najidealnije sklonište ili utočište. To je taj zlatni vek čovečanstva, ponekad izjednačen sa svetom detinjstva, i ja sam ga srećno našla u Slavoniji, slici svog detinjstva, šezdesetih godina proteklog veka, koju sačinjavaju svi ti detalji koje navodite. Usred te Slavonije je Zlatna dolina, a u centru Zlatne doline, kao u onoj bajci o aždaji i carevom sinu, smestilo se jedno selo koje imenujem kao Arkadija (Kula). To je moj *genius loci*, pa čak i danas kad god prođem kroz njega doživljavam ga kao vlastiti mit. Ali i cela (Zapadna) Slavonija simbolično je pokrivena tim pojmom Arkadija. Čitala sam mnogo o Slavoniji ranije, u nauci i literaturi, uglavnom hrvatskoj, jer je ona Srbiji bila oduvek dovoljno daleko, i dovoljno nepoznata – čitala sam Julija Kempfa (čije retko izdanje iz 1910. i posedujem), videla slične fascinacije njom u delima Zdenke Marković, Zlate Kolaric Kišur, Branka Živkovića, ali sve to meni nije bilo dovoljno. Nosila sam jednu svoju vlastitu sliku Slavonije, izvan i iznad

toga, koju sam, srećom, uspela da iskažem. Tu moram spomenuti i srpsku književnicu Milku Žicinu (rođenu 1902. u Prvci kod Nove Gradiške) i njenu sjajnu prozu „Selo moje“ (1983.), koja je bila veoma podsticajna za moj rad, i to u rešavanju pitanja jezika – srećnoj kombinaciji ekavice i ijekavice, kojom se služim u romanu.

Ja sam na početku romana to i racionalno pokušala da objasnim, jer nisam rođena u Zlatnoj dolini, niti u Slavoniji. Moja majka potiče iz nje, a u istorijskom kontekstu (jer istorija uvek provaljuje u privatni život), to povezujem kroz dve uvodne scene u romanu, sa maminim ranim odvajanjem – zbog teških poratnih prilika – od porodice i smeštaj u Dom za ratnu siročad, upravo ovde, u Požegi. I iz te njene traume, deteta večito razdvojenog od majke (potom i udajom, i to „na daleko“), ona je genetski prenela tu ljubav i na svoju decu – prema Slavoniji i narodu koji je tad u njoj živeo. No, kako je dobro u kritici primećeno, to je i antiutopijski prostor, jer u takvoj lepoti, i takvom (dečijem) doživljaju sreće, prethodno se dogodilo mnogo Zla (rat), zapravo metafizika zla, koja se na svakih pola veka ovde s pravilnošću ponavlja: sa mnogo stradanja, smrti i raseljavanja starog stanovništva i doseljavanja novog. To je zapravo, dublji usud Vojne granice, kroz više vekova unazad.

U knjizi ste detaljno opisali Arkadiju: raskrižje, trgovina, opis kuće (Stara kuća i Zelena kuća i predmeta u njima), tavanica i nezaobilazna greda, lampa na petrolej, bakin kolovrat, perine, jastuci, kredenac, tronožac, ostava, ganjak, kuhinja i predmeti u njoj. Koji od tih predmeta ima za Vas posebno značenje?

Slavica Garonja: Sve što se u detinjstvu spozna, kroz prirodu, životinje

i ljudi (jezik), ostaje zauvek kao najvažniji prtljag spoznaje celokupnog života i životnog iskustva u malom. Te spoznaje sa godinama samo postaju još dragocenije. Te „moje kuće“ toliko upijene u dušu, i nisu bile – ne samo moje, već ni naše, nego „šapske“, napuštene nakon Drugog svetskog rata, u koje su uselili Srbi-pogorelci s Papuka (što milom, što silom), ali u koje se upio sav život tog zlatnog veka detinjstva koji znam. Mi više nemamo takvog utočišta, kako smo ga imali u Slavoniji, ali danas naša deca, eventualno, neke od čari tog našeg detinjstva, u kući „punoj družine“ spoznavala su povremeno, dok su bila mala, letima u našoj vikendici na Fruškoj gori (tamo je bila vatra u šporetu, tamo su sa bakom gajili mačke i kokosi). I to je gotovo sve, s tim što neka deca nisu doživela ni toliko. To je način života, taj direktni spoj sa prirodom, koji je gotovo nestao i mislim da su ljudi u tom smislu mnogo duhovno osiromašili. A kad me pitate za lastavice, oduševila su me njihova gnezda na grčkim ostrvima: tamo ih ima mnogo, blaga je klima, a one su zaštićene, takoreći svete ptice. I to me je oduševilo i odjednom podsetilo na moju Arkadiju.

Arkadija je i antiutopijski prostor, jer u takvoj lepoti, i takvom doživljaju sreće, prethodno se dogodilo mnogo zla, zapravo metafizika zla, koja se na svakih pola veka ovde s pravilnošću ponavlja

Kad čujete taj slavonski govor (divan), kad vidite gotovo iste nošnje (naročito ženske) do pred kraj prošlog veka, pa ista jela, iste običaje, iste pesme (bećarce) i igre, iste kuće i način obrade zemlje, upitate se – pa šta je zapravo tu bilo različito? Sve je to, zapravo, jedna panonska kultura. Isповедali su svi i jednog (hrvičanskog) boga, i vekovima živeli zajedno, u čemu je bio problem? Od svih tih spomenutih predmeta, koji su sada sačuvani samo u jeziku, jedan, gotovo posredno glavni junak ovog romana jeste Bakin kolovrat. On je i narativni zamajac čitavog romana, ali i metafora, kako su mnogi u kritici primetili, tog cikličnog kruženja vremena, u kome se sve (mitski) ponavlja. On je u stvarnosti zaista imao pravu odiseju, no ipak, preživeo je sve ratove, paljenja i stigao (rasklopiljen) kod mene, u moj stan. Sada stoji pored mog pišačeg stola, i gotovo ne mogu da verujem da mogu svakog dana da opipam tu najčarobniju stvar sa Bakinog tavana Zelene kuće, sad kad i Zelene kuće odavno, ni u tragu nema.

Knjiga je isprepletena likovima žena i njihovom ulogom u patrijarhalnoj sredini. Zapažate probleme s kojima su se one susretale. Žene su zajedno bježale u šumu. Posebno su interesantne ratne udovice. Primjetna je njihova međusobna povezanost. Osim bake i ratnih udo-

vica prikazali ste niz žena: mama, tetke, susjede. Tetke su se udale do motike, sin otišao u učiteljsku školu do pluga, a đed Nidžo „nije pravo mogo, a nije pravo ni čio“. Tu su braća, vršnjaci i igre. Kakav je bio položaj žena u Arkadiji? Djevojke, žene, rani brakovi, kako se stupalo u brak, odnosi u braku, porodi, nasilje, abortusi, izvanbračna djeca, rastave... Kako su se obitelji, posebno majke nosile s tim pojavama? Kakva je situacija danas? Što se promijenilo?

Slavica Garonja: Ovaj roman bih najpre nazvala antiratnim, a rat uglavnom proizvode muškarci (što ne znači da u njemu, sem žena, i tih, naročito ratnih udovica koje spominjete, i oni nemaju gotovo ravnopravnu ulogu). Ovo jeste roman privatnog prostora, koji jeste uvek ženski, jer žene čuvaju porodicu, ognjište, potomstvo, stara znanja, pa i jezik ako hoćete. U taj intimni ženski prostor kad provali istorija, a to su svi ratovi (kao muški proizvod nasilja), one se instinkтивno udružuju, čuvajući svoj porod, kuću i domaćinstvo koliko je to, naravno, mogućno. Ja sam kao dete slušala, više usput, te priče o ofanzivama, o ustaškom logoru, o dedu nestalom u koloni, o zbegovima, i to mi se, prirodno, upilo u pamćenje. Viđala sam te bakice u podvezama, gotovo sve u crnini, jer su gotovo sve u jednom danu i ostale udovice, i to je i jedna vizuelna slika, tih žena koje dolaze kod Bake, koja mi se upila u pamet kroz igre, u avlji ili na parku.

Žene u Arkadiji su sve neprikosnoveno potpadale pod strogi patrijarhalni režim – rano su se udavale (često momak curu „odvuče“ svojoj kući), muža su bespogovorno slušale, mnogo radile u polju, bila je još moda da se žena i istuče (svedoci smo, moderno rečeno, porodičnog nasilja i danas, što znači da patrijarhat još nije izumro), a od nestručnih abortusa mnoge su rano i umirale, porađale su se u njivi, štali... Bilo je, naravno, i lepih ljubavnih priča, kao u narodnoj pesmi. Mislim ipak, da se situacija u korist žena globalno višestruko poboljšala – počev od obavezognog školovanja, jer su već deca (oba pola) tih nepismenih majki postajala u Jugoslaviji fakultetski obrazovani, a one su se i dalje stidljivo držale svojih starih običaja. I mislim, po naglom usponu i prisustvu žena na svim poljima, pogotovo u muškom prostoru moći (novac, politika), da će ovaj 21. vek biti – vek žena.

Sve što se u detinjstvu spozna, kroz prirodu, životinje i ljudi, ostaje zauvek kao najvažniji prtljag spoznaje celokupnog života i životnog iskustva u malom

Koliko su, prema vašim saznanjima, ratovi utjecali na životni vijek stanovnika Arkadije?

Slavica Garonja: Kao što rekoh, koliko je lepa, Slavonija je i jedan antiutopijski prostor – čestih ratova, velikih stradanja i žrtava. Primera radi, evo po porodičnom predanju i liniji moje majke – njen ded Luka, kao au-

stro-ugarski vojnik, nestao je negde u Galiciji, u Prvom svetskom ratu. Ni groba nema, ništa. Njen otac, a moj ded Nikola, nestao je takođe, u koloni, sa svojim suseljanima 5. januara 1942, iz sela Kruševa na Papuku, takođe bez groba. Muške glave retko su ovde doživljavale prirodan kraj životnog veka. I to je opomena, to nešto govori. Koristim priliku da najavim da imam u rukopisu i drugi deo Arkadije, u celini posvećen Narodnooslobodilačkoj borbi u ovom kraju, koja je bila prava epopeja, a o kojoj se nije znalo ništa, čak ni u nekadašnjoj Jugoslaviji. Radni naslov mu je Parusija, glasovi ispod paprati, i on se završava tamo gde Arkadija počinje. Parusija je grčka reč i označava obred – pomen onima koji davno nisu na ovome svetu, na neki način i mom dedu. A njihove priče su tako žive, to su ti glasovi koje osluškujem, i koji su ispričali (autentičnim slavonskim govorom) svoju verziju velike i stradalne istorije na ovim prostorima. Sem njih, glavni junaci ove proze su i istorijske ličnosti: od generala Dake Puača i Nikole Demonje, do Duška Brkića, satnika Petranovića, mlinara Gašpara, do učiteljice Milke Dražić.

Sve je to, zapravo, jedna panonska kultura. Ispovedali su svi i jednog (hrisćanskog) boga, i vekovima živeli zajedno, u čemu je bio problem? (...) Muške glave retko su ovde doživljavale prirodan kraj životnog veka. I to je opomena, to nešto govori

Jeste li tokom vaših dolazaka u Arkadiju šezdesetih i sedamdesetih godina uočavali modernizacijske procese i promjene? Koliko je to bilo vidljivo?

Slavica Garonja: Naravno, sećam se jednog od tih leta (kada sam pre polaska u školu jako dugo boravila u Arkadiji, po čitava tri meseca) kada je stigla struja! Električar je sišao sa bandere i rekao – Sad te petroleijke možete pobacat! Srećom, nisu ga svi poslušali. Sada jednu od njih (doduše, bez cilindra) imamo na Fruškoj gori, koju je mama davno donela, i koja me takođe podseća na baku. Onda su naglo počeli da se kupuju televizori, krajem šezdesetih, i svi su u jednoj sobi gledali, recimo, čovekov silazak na Mesec. To su bile istinski srećne godine, što bi rekla velika srpska književnica Svetlana Velmar -Janković – „doba nade“. Sve te detalje opisala sam i u romanu.

Možete li prikazati odnos Srba iz Arkadije prema tradiciji i pravoslavnoj vjeri u periodu kada ste dolazili kod bake?

Slavica Garonja: Pa tu bih mogla da citiram mog kolegu i profesora emeritusu Dušana Ivanića, sa Filološkog fakulteta u Beogradu, koji je svoje ličko poreklo, po istom pitanju ovako duhovito okarakterisao: da je on odgojen „u ličkoj pravoslavno-paganskoj porodici, prožetoj partizanskim duhom i komunističkim učenjima“. To isto bi se stoprocentno moglo pri-

meniti i na Srbe Zapadne Slavonije. Nikakve tu religije nije bilo, barem u posleratnoj Arkadiji, koju ja pamtim, i koju su do kraja Drugog svetskog rata naseljavale domaće Švabe. U velikim borbama partizana i elitnih nemačkih trupa, kao i folksdojčera, stradala je, čula sam, katolička crkva na Dnu Kule sa orguljama (a meni je svakog sakralnog objekta žao kad se sruši u ratovima, kao uostalom i svake kuće), tako da novi naseljenici sa Papuka i nisu imali crkvu. Drugo, tu je bila i jaka komunistička propaganda – znate ono, prigovori zbog odlaska u crkvu, nema Boga i sl. I znam da su žene, često kradom od svojih muževa, nosile djecu u susednu pravoslavnu crkvu u Gradištu da ih ipak krste. Ne sećam se da sam videla ikad neki običaj oko Božića, a ni Uskrsa (bili su samo 1. maj i 29. novembar), mada moja mama spominje, kako su joj po dolasku u Arkadiju iz doma, ostali u sećanju, ti lepi običaji za Božić, koje je baka negovala u prvim godinama dok su još svi bili na okupu: celac sneg, ona ide, a oni svi za njom pijuču, slama po uglovima sobe, i orasi, božićna trpeza... Kao što je i dok su bili mali, „postila za sve njih“. I sećam se da bi se baka, još dugo, što i ja pamtim, kad svi sednemo za ručak, tajno i brzo za sve prekrstila i promrmljala nešto, ali tako, da нико ne vidi. Ja tek danas, kao folklorista ispitujem te običaje, koji imaju dubok paganski i religiozni smisao. No, po istim naučnim saznanjima moram dodati, da je sasvim drugačija situacija bila pre Drugog svetskog rata, kada je recimo, po selima Papuka i Psunja bilo puno baš velikih, sabornih crkava, recimo u Sloboštini (Sv. Nikolaja sagrađena 1799.), ili ona na Buču, pa u Striježevici (Sv. Ilije), koje su ustaše sve odreda srušile do 1942., i da je pre rata narod masovno išao i sakupljao se oko njih na velike narodne zborove (praznike, kao što su Duhovi i sl.), o čemu posedujem i fotografije. Posle rata, kroz komunističku ideologiju crkveni život u pravoslavnom stanovništvu gotovo da je potpuno zamro, da bi se sad ponovo probudio u punoj meri.

Posle rata, kroz komunističku ideologiju crkveni život u pravoslavnom stanovništvu gotovo da je potpuno zamro, da bi se sad ponovo probudio u punoj meri

Što je bilo bolje ovdje nego tamo, pitali su vas i drugi?

Slavica Garonja: Pa i ja sam o tome puno razmišljala, ali u ovim godinama, mogu definitivno da kažem: ja sam anti-urbani tip. Iako sam rođena u glavnom gradu bivše Jugoslavije i sadašnje Srbije, i odrasla u samom centru Beograda (na Dorćolu), gde sam, da se razumemo, imala takođe lepo detinjstvo, meni je nekako srce ostalo (baš zbog tih raspusta, i ljubavi prema mojoj baki, tetkama, braći, celom tom narodu – emociji koju sam samo tamo osetila), u Slavoniji. Dakle, sa godinama mi zaista sve više smeta urbani, dehumanizovani i otuđeni život grada, ljudi-automati, globalizacija koja duhovno osiromašuje (brzinom svetlosti) naš svakodnevni život, pretvarajući od tržnih centara nove hramove kulture (a ja bih to nazvala antikultrom). Niti ja mogu to da menjam, niti više moje Arkadije ima, ali eto, barem u jeziku i književnosti, pokušala sam sve to da sačuvam od zaborava.

**MUHAREM BAZDULJ: S VREMENA NA VRIJEME,
SLUŽBENI GLASNIK, BEOGRAD, 2017.**

Muharem Bazdulj

IDEALI ILI NIŠTA

PIŠE: Đorđe Matić

Bazdulj, i implicitno i eksplisitno, nudi vrijednosti, predlaže hipoteze, rješenja, iskušava mogućnosti – “ispituje zaborav / obara alibi”, Mladenovićem rečeno. Te protuvrijednosti koje nudi ni same nisu konformne. Naprotiv, od najteže su vrste. Ovdje gdje je uvijek stalni rizik da se u filistarskoj kulturi ispadne “budala”, Bazdulj nudi – ideale

Godinama, Muharem Bazdulj označavan je kao jedan od prominentnijih sarajevskih i bosanskih pisaca mlađe, ili sad već srednje generacije. No onda, nekako kao bez *precedenta* u ovdašnjem postkatastrofičnom stanju, travničko-sarajevski publicist, eseist, romanopisac i pjesnik napravio je potpuno neuobičajeni skok, za lokalnu kulturu kontroverzan i traumatičan – prešao je u Srbiju i u tamošnju kulturu i u međuvremenu postao i vjerojatno najbolji srpski publicist. Iz toga još komplikiranije: nametnuvši se svojom neobičnom pojmom u srpskoj kulturi, on u tome i takvome okruženju ide još dalje, najviše i najbolje pišući o nečemu drugom, još širem. Piše o Jugoslaviji, koje nema, i o jugoslavenstvu, kojeg ima, unatoč, pa sve više – a, cirkularnom logikom, zahvaljujući ne manje i Bazduljevom vlastitom, originalnom radu i stavovima. Štoviše, on stvara s pozicije jednog neobičnog, radikalnog jugoslavenstva, od vrste najrjeđe koja se ne skriva iza neo-lijevih tendencija ili pop-nostalgizacija. Na liniji vlastitih tendencija i ideja, kod njega nema “bivši”, “post” i “ex” – ideja i vatra ideje, vjerovali u nju ili je prezirali, onako kako nadahnjuje i biva izvor snage ovoga autora, sve je to veće i moćnije (i provokativnije dakako) od takozvane “realne situacije” i “stanja” – šire od prefiksa i modifikatora što služe ideološkom sužavanju svijesti i kroćenju riječi i misli. Iznad toga svega, uinat, iznad blatne stvarnosti, stvara Bazdulj ideju u zraku i u subjektu, i tu mu nitko ništa ne može.

U tom smislu, ako i kod jednoga autora kod nas, neodvojiva je ličnost od djela ovdje. Bazdulj nije povučeni tip pisca koji bi govorio “jedino” svojim radovima, samim tekstom, nego je i posebna pojava na javnoj, intelektualnoj

(i bome i ideološkoj) sceni, neočekivana “preženca”, kako bi rekli u Dalmaciji, netko izrazito vidljiv, stavovima, nastupom, idejnošću pa ga se danas ne može zaobići, uprošćeno rečeno. Upravo ta i takva činjenica po sebi je upadljiva – jer za koliko se autora i pojava danas može reći da su postali nezaobilazni? S obzirom na svoju dob i način kako se probio, kako se nametnuo i uzeo mjesto koje mu pripada, o Bazdulju bi se čak moglo govoriti i kao o književno-idejnem fenomenu svoje vrste. To u ovdašnjim okolnostima naravno smeta brojnim, pa je on u isto vrijeme jedna od – što javno, što po kuloarima – najomrznutijih figura danas u određenim krugovima, postavši kao kakav lakmus-test za sve tipove prilivoda, settebandijerista i ideoloških komesara kakvima obiluje ovaj dio Balkana: za bošnjačke krugove on je tako “izdajnik”, za beogradski politički korektni “krug Dvojke” onaj koji izlazi iz gotovo kolonijalnog (!) stereotipa. Pizma je još veća zbog toga što je Bazdulj stvorio brojnu publiku, kako onaj najbitniji dio njen – takozvane “obične” (a oni su sve osim toga) ljudi i čitatelje, tako i neka od glavnih imena kulture; kulturne (i ideološke) “power brokere”. Čitavo vrijeme prelazeći granice, ali ne tako i tamo gdje to radi armada falših pomiritelja, nego prelazeći gdje je najteže, u samoj traumatskoj točki gdje se sve ovdje lomi – na mjestu gdje se bosanski užas i bosansko dobro križa s centralnim mjestom ovoga čitavog kompleksa – sa Srbijom. Kao stvarnim mjestom i kao višestrukom metaforom, arbitarnom i pluriformnom. Takav skok napravio je pod velikom cijenom i hrabro, jednako kao tvrdoglavu, a izgleda na momente i nebrigom za posljedice, povezujući u isto vrijeme ono što se činilo i štoviše bilo proglašeno nepovezivim zauvijek.

Jasno, zbog svega toga, Bazdulju se dogodilo ono što i drugima rijetkima koji su se odvažili (ili, ako ćemo dublje, koji nisu imali ni drugog izbora) za takav korak: samosvojnost mu je osporena, a odmah je i optužen da se

"prodao", i još gore – da je filosbin (što po dubljoj liniji afilijacija vlastitih negdje i jest). Isti (fatumski?) put, ironično, kao i kod njegovoga uzora i najvećega travničkog sugrađanina i zemljaka: što izraženja samostalnost (što znači uvijek i usamljenost) – to veće optužbe za koristoljublje, nedosljednost i "izdajstvo".

A dobro, kad se ovako već pokušalo kontekstualizirati sve, je li to, je li takav nekonformizam dovoljan i za prozu? Drugim riječima, što se dakle stvarno vidi, što se čita kad se otvori njegova nova eseistička knjiga? E pa mnogo. U najboljim trenucima jedinstveno nešto štoviše.

**Travničko-sarajevski publicist,
esejist, romanopisac i
pjesnik napravio je potpuno
neobičajeni skok, za lokalnu
kulturu kontroverzan i
traumatičan – prešao je u
Srbiju i u tamošnju kulturu
i u međuvremenu postao i
vjerovatno najbolji srpski
publicist**

U knjizi pod kalamburskim naslovom skupljeni su tekstovi koje je autor niz godina ispisivao u beogradskom *Vremenu*, a izdao ih je (do nevjericu traljavo uređene i za štampu zapanjujuće (ne)pripremljene) Službeni glasnik. Već nakon nekoliko pročitanih tekstova uočava se lako, čak i da čitalac ove tekstove i nije redovno pratilo u beogradskom tjedniku, da ovako poredani na jednom mjestu funkcionišu odlično i većinom u harmoniji, kao da su uglavnom pravljeni za knjigu. To je stoga što je Bazdulj u međuvremenu stvorio – a moglo bi se ići i tako daleko pa skoro reći posvojio – čitav korpus tema kojima se vraća i na kojima je napisao svoje najsretnije stvari, pišući s namjerom da se izdignu iznad periodike, s jasnom ambicijom da ostanu. To da su teme i imena o kojima najviše i najbolje piše, u isti čas i magistralne pojave čitave naše suvremene kulture i historije, govori i o ambicioznosti, svijesti da se najbolji može pokušati biti tek kad se uhvati s najboljima, s onima koji su utjecali najviše na kulturu i na samog autora. Serija tekstova o njegovim glavnim opsesijama – Andrić, Gavrilo Princip i Mlada Bosna, Kiš, Crnjanski, Kusturica, kanonski srpski, hrvatski, bosanski pjesnici, pisci i stvaraoci uopće (pored stranih pisaca i tema), i naravno ponad svega Jugoslavija kao (krvavo)crvena nit i tema svih tema – spada u neke od najznačajnijih napisanih od rata na ovom. Napisanih s izrazito i izuzetno prepoznatljivim i jakim ličnim pečatom, koji je u određenoj mjeri i generacijski – jer tek generacija što je najprije preživjela ovaj rat a onda stasala poslije – imala je snage ili barem dovoljno deziluzije i nedostatka lažnog poštovanja da donese jedan jasniji, širi, post-katastrofični pogled neobuzdan autoritetima i autoritarnošću negdašnjom. U tome i takvom senzibilitetu i uvjetovanostima Bazdulj je najbolji njen predstavnik.

Teme koje ovdje razvija i kojima se vraća, kroz mnogo rukavaca idu u jedan veliki podzemni tok, da bi grunuli na površinu nošeni autorovim rukopisom, njegovim znanjem, majstorstvom igre referencijama i stapanjima neočekivanih priča. One sve zajedno u tim pričama tvore jedno, na momente zadržavajuće pulsiranje. Jakost stilskih zahvata, poetičnost, srčanost i splet potpuno neočekivanih, originalnih motiva koje veze u jedno kroz onaj tipski bosanski dar za pripovijedanje, sve to, umjesto sličnosti, ukazuje koliko je različit ovaj pisac od svojih neposrednih, i bosanskih i srbijskih kolega. Lako se napaja na istim ili sličnim izvorima, nešto ga drugo razlikuje, jedna naročita dvojnost. Prva vrlina dolazi iz ličnog – iz tih tekstova ide svježina jednog bistrog i zainteresiranog duha, koji živi od toga da stvari ispita iz uglova koje većini promiču, iz čega ide odmah pripadanje posebnom bratstvu koje se zbog rijetkosti prepoznaće međusobno na mah – i Bazdulj je od onih koji će radije čak biti u krivu nego izgubiti dobru i neuobičajenu, neočekivanu tezu, od autora koji će zbog potrebe razdrmavanja prihvaćenih mišljenja radije pogriješiti nego ovakvu tezu propustiti ispisati.

Ne bi ovo bilo dovoljno da taj i takav duh ne zna i da piše ovako, poetički, autopoetički, humoristički, u višekratnoj s bezbroj referenci i najrjeđim osjećajem za povezivanje disparatnih detalja (borhesovski i kunderijanski utjecaj, kao vjerojatni glavni među stranim piscima). Pa i kad pretjera u volumenu, u gomilanju tekstova, kao što je iz knjige lako mogao (možda štoviše i trebao) otpasti zadnji dio, nijedan tekst ne zamara upravo zbog te svježine i zbog vladanja proznim tekstom. Zato nakon pročitane knjige, treba se vratiti opet na početak – na prvo poglavje, "programski" brillantno nazvano "Jugoslavija ili ništa? Ništa." – tih se stotinu i nešto stranica naime sad već može nazvati antologiskim.

Druga točka razlike spram stereotipnosti, umora i bezidejnosti većine publicista i esejista u našim kulturama danas, kod Bazdulja je, hoćemo li reći tako, etičke i psihološke prirode: Bazdulj ne traži konsenzus s kulturom, onda kad se ne slaže s njome. Kao i svi najbolji prije njega i danas, on konfliktom i rušenjem – stvara. Kroz suočavanje, pojmenice udaranje po onima kojima dokazuje konformizam, sofisteriju, i kad pokazuje kako su se ogriješili o vlastitu dosljednost, krajnji mu cilj nije destrukcija nje same radi. Njegova je želja stvaranje i povezivanje, (re)afirmacija vrijednosti, a ne reaktivna pamet koja zna da udari, ali nema ni truna ideje što bi ponudila kao kontravrijednost, kao alternativu. Pozicija većine nacionalizmu deklarativno protivnih kritičara na kulturnoj sceni, ako i podrazumijeva društvene i osobne posljedice takove kritičnosti, u intelektualnom i duhovnom pak smislu zapravo je najlagodnija, najkonformnija – upravo jer ne nudi nikakvu vrijednost ili sistem koji bi stao kao mogućnost nasuprot nehumanim i ciničnim režima danas. Bazdulj, i implicitno i eksplisitno, nudi vrijednosti, predlaže hipoteze, rješenja, iskušava mogućnosti – "ispituje zaborav/ obara alibi", Mladenovićem rečeno. Te protuvrijednosti koje nudi ni same nisu konformne. Naprotiv, od najteže su vrste. Ovdje gdje je uvihek stalni rizik da se u filistarskoj kulturi ispadne "budala", Bazdulj nudi – ideale. Baš tu i danas, *hic et nunc*, gdje je svaki autentični i nekonformistički idealizam nepoznanica za većinu, i za šoviniste i za takozvane lijeve, za "poziciju" i za "opoziciju". Sve to uvezši u obzir i u takvom stanju, ne može se još pretpostaviti gdje će ovakav "solo igrač" krenuti u budućnosti, idejno i književno. Fraza veli: "vrijeme će pokazati". *S vremenom na vrijeme* pokazuje nešto mnogo očitije: to da se radi o jednoj od knjiga godine.

SJEĆANJE NA PROF. DR. ĐORDA STANKOVIĆA (SLOBOŠTINA, 21. 1. 1944. – BEOGRAD, 9. 8. 2017.)

ISTORIJSKE SUDBINE

PIŠE: prof. dr sc. Drago Roksandić

Dvadesetak godina intenzivnog historiografskog sazrijevanja u „beogradskoj školi“, što studirajući, što asistirajući, u komunikaciji s ljudima kao što je bio Đorđe Stanković, trajno je oblikovalo moju historiografsku kulturu mišljenja

Kada sam u augustu prošle godine dobio SMS iz Beograda s viješću o smrti Đorđa Stankovića, svoga dugogodišnjeg prijatelja, profesora na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, reagirao sam s pomiješanim osjećajem tuge i bijesa. Bila je to tuga zbog svega što sam za njega osjećao, a bijesa zbog svega za što sam se prijateljujući s njim osjećao prikraćenim nakon odlaska iz Beograda 1990. godine te još više zbog spoznaje da je njegovom smrću nestala nada da ćemo ikada više kao moći krenuti dalje od mjesta gdje smo se bili rastali. Kada sam odlazio s Odeljenja za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu 1989./1990. godine – očito je bilo, zauvijek – znao sam da će mi neke kolegice i kolege nedostajati, a među njima najviše Đorđe Stanković, ali sam vjerovao da će osobni afiniteti i zajednički interesi biti jači od apsurda koji su nas protiv naše volje razdvajali.¹ Bila je to iluzija, koja me je nakon vijesti o Đorđevoj smrti tim više zaboljela što sam ipak vjerovao u nju.

Nisam imao snage napisati nekrolog ovom prijatelju jer bih nužno morao izreći puno konvencionalnog pa ne bi ni bilo mjesta za bilo kakav iskaz osobnije naravi. Ni ovo sjećanje ne pišem laka srca, više od pola godine nakon njegove smrti jer je mnogo toga što bi se moglo zapisati, ali je i mnogo razloga da se ne objavljuje asocijativne bilješke, pogotovo da se ne predaje spontanim reakcijama. Ne bi mu se to svidjelo, a i u meni bi pobudjivalo osjećaj tjeskobe.

Studij „Savremena istorija“ na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu bio sam upisao 24. augusta 1971. godine, kao svoj drugi studij – poslije zagrebačke filozofije i sociologije – kada je Stanković već dvije godine bio asistent profesora Jovana Marjanovića. Nisam ga odmah bio upoznao u nastavi, ali sam vrlo brzo saznao za markantnog, kultiviranog i vrlo vrijednog Slavonca, Požežanina, koji se bavi poviješću srpsko-hrvatskih odnosa, Nikolom Pašićem i stvaranjem Jugoslavije. Sve to što sam o njemu čuo bilo me je intrigiralo, ali kako su to bile godine kada je on vrlo mnogo radio u arhivima, često u svijetu, dosta dugo nismo ni bili u pri-

lici osobno se upoznati. Ako dobro pamtim, upoznao nas je isto tako pokojni profesor Andrej Mitrović, koji je negdje u to vrijeme stvarao svoj ingeniozno zamišljeni „Okrugli stol“, transgeneracijski, studentsko-nastavnički *Arbeitskreis* posvećen „velikim temama“ srpske, jugoslavenske i evropske povijesti, kombinaciji tematskih, inovativno artikuliranih rasprava na podlozi novootkrivenih vrela i recentnih publikacija. Najviše se raspravljalo o Prvom svjetskom ratu. Kako je to bilo vrijeme punih učinaka kontroverzi koje su biliinicirali Franz Fischer i Immanuel Geiss u Saveznoj Republici Njemačkoj, neizbjegno je bilo otvarati pitanja srpskog, južnoslavenskog i jugoistočnog kompleksa. Đorđe Stanković je sa svojim beogradskim, pariškim, londonskim i moskovskim arhivskim spoznajama bio dragocjen sudionik u tim diskusijama. Prije nego što sam ušao u „beogradsku školu“, kada je jugoslavensko pitanje posrijedi, načitao sam se bio tekstova Frana Supila i Miroslava Krleže, pa je moja startna pozicija – tim više što sam bio student – bila kompleksnija nego u skoro svih drugih mlađih sudionika „Okruglog stola“. Tim sam više imao razloga ulaziti u rasprave s Đorđem Stankovićem, s kojima sam već kao s požeškim maturantom, spontanije nalazio zajednički jezik, ali i otvoreniye formulirao pitanja koja su me intrigirala.

Budući da je nakon iskustva 1971. godine bilo nemoguće izbjegići pitanje je li povjesno uopće bilo smisleno stvarati jugoslavensku državu 1914. – 1918., vrlo mnogo mi je značila njegova metodički suvereno izvođena argumentacija da je to u svjetskom ratu bio jedini racionalni izbor, imajući na umu da bi bilo kakva „Velika Srbija“ – kakvu su sile Antante ovako ili onako nudile Srbiji – bila prenapučena pripadnicima drugih naroda, prije svega Hrvata, koji Srbiji nikada ne bi mogli oprostiti sudjelovanje u novoj podjeli njihovog etničkog korpusa. S druge strane, kakva god takva „Velika Srbija“ bila, nikada ne bi mogla inkorporirati sve Srbe pa bi i s te strane bila fragilna. S treće strane, jednostranim redizajnjiranjem granica kakve su stvorene nakon Drugog balkanskog rata, nijedna zemlja u susjedstvu od Bugarske do Italije, preko Albanije nadalje, ne bi odustala od daljnjih revizionističkih projekata. Drugim riječima, jugoslavenska država bila je jedino rješenje koje je u ludilu Svjetskog rata moglo biti dugoročnija alternativa. Sljedeće je pitanje bilo – a kakva je jugoslavenska država u to doba i u kontekstima svega što se u Evropi zbivalo 1917. i 1918. godine imala perspektivu.

Možda će se nekom učiniti nevjerojatnim da bi netko, jedva nešto više nego „brusoš“, mogao ulaziti u sve ove i druge kontroverze. Stoga moram dodati da sam beogradski studij povijesti bio upisao u svojoj dvadeset i trećoj godini kao savezni omladinski funkcijonar, hrvatski član Predsjedništva Saveza socijalističke omladine

¹ „Univerzitet i moralnopolitička podobnost (O montiranom političkom procesu na Filozofском fakultetu beogradskog Univerziteta“, *Naše teme* 34 (3 – 4), Zagreb 1990., 516–600.

Jugoslavije (1969. – 1974.) i predsjednik Komisije za međunarodne odnose (1971. – 1974.) i to nakon što sam već 1966./1967. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu bio počeo studirati filozofiju i sociologiju, dakle u vrijeme kada je *Praksis* bio u zenitu svog utjecaja. To nije moglo biti nepoznato na Odeljenju za istoriju, tim teže što sam studirajući i javno djelovao, kako u Beogradu tako i u Zagrebu pa i drugdje. Mnogo je važnije bilo što sam od početka bio među nekoliko najboljih studenata povijesti svoje generacije, razvijao razne svoje studijske interese daleko preko granica redovnih obaveza te u tom nailazio na podršku cijelog niza drugih nastavnika. Među njima je Đorđe Stanković bio jedan od najotvorenijih i najpoticajnijih.

Dvadesetak godina intenzivnog historiografskog sazrijevanja u „beogradskoj školi“, što studirajući, što asistirajući, u komunikaciji s ljudima kao što je bio Đorđe Stanković, trajno je oblikovalo moju historiografsku kulturu mišljenja. Kao kritičar NIN-a za historiografiju pisao sam o njegovoj dvosveščanoj studiji *Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje* (Beograd 1985.). Čitajući danas što sam tom prilikom objavio, izdvojiti će jednu ocjenu, koja je inače bitna za Stankovićev znanstveni diskurs: „Mnoštvo pitanja moguće je postaviti u vezi sa Stankovićevom knjigom. S njom je moguće su-glašavati se ili ne suglašavati. U svakom slučaju čitalac se osjeća prisiljenim biti s njom u dijalogu. Nesumnjiv je to uspjeh u vrijeme kada je o ‘velikim temama’ povijesti naroda i narodnosti Jugoslavije u XX stoljeću nerijetko probitačnije, nažlost, pisati ‘knjige svadalice’.² U NIN-u smo se znali i zajednički pojavitvi kao kritičari. Pamtim nijansiranja u kojima je nastala zajednički potpisana ocjena dvosveščane VI. knjige *Istorijske srpskog naroda* (Beograd 1984.), koja obuhvaća razdoblje od 1804. do 1878. godine.³ Nismo štedjeli djelo koje su objavili ključni akteri srpske historiografije 19. stoljeća, k tome, naši zajednički profesori: „Na žalost, po našem mišljenju, ovo delo nije sinteza u strogom smislu ove reči. Pre bi se moglo reći da je to zbirka sintetičkih radova o pojedinih pitanjima istorije srpskog naroda u ovom razdoblju. Pri tom su vrlo velike razlike u metodološkoj utemeljenosti pojedinih delova, koji se kreću od doslednije izvedenih socijalno-istorijskih interpretacija do izrazito tradicionalističkih“.⁴

Iste te godine, Đorđe Stanković, Zorica Stipetić i ja objavili smo u zagrebačkim *Našim temama* poziv za javnu profesionalnu raspravu „Velikosrpski hegemonizam i drugi nacionalizmi u protivrečnostima jugoslovenskog društva 1918–1941. (Teze)“.⁵ Polazeći od teze da velikosrpsvo, kao ni velikohrvatstvo ili velikoalbanstvo nisu „istorijske sudbine“, elaborirano smo se založili za konceptualno fokusiranu raspravu jugoslavenskih povjesničara, politologa, sociologa, ekonomista itd. o pitanjima koja su tada kontaminirala jugoslavenski medijski prostor bez ikakva ozbiljnijeg napora da se o njima raspravlja kritički. Nas troje smo se bili založili i dogovorili da *Naše teme* budu glasilo koje će podržavati jugoslavensku raspravu na ovu temu. Odjeci su bili više nego skromni, a s pojmom *Memorandum SANU* potreba za znanstveno utemeljenom raspravom postala je irelevantna.

Zagrebačko-beogradска ekipa nastavnika i studenata (nastavnici: Marijan Matica, Nikša Stančić, Đorđe Stanković i Drago Roksandić) realizirala je sredinom 1980-ih godina istraživanje o primjeni zajedničkih jugoslavenskih jezgri u udžbenicima povijesti u školama srednjeg usmjerjenog obrazovanja. Spoznaje su bile poražavajuće. Ispod „glazure“ oficijelnog političkoideologijskog diskursa posvuda su republički i pokrajinski udžbenici reciklirali tradicionalne nacionalne narative. Put prema „boljoj prošlosti“ očito je posvuda bio otvoren!

Na kraju tog perioda, Đorđe Stanković, iako svega četiri godine stariji od mene, bio je tada – vrlo zasluzeno – u izbornoj proceduri za redovnog profesora te od 1987.

do 1989. i prodekan Filozofskog fakulteta, a ako me pamćenje ne vara i sekretar fakultetske Osnovne organizacije Saveza komunista Srbije. Ja sam bio *enfant terrible*, čovjek za kojeg na tom Odeljenju više nije bilo mjesta. Međutim, neovisno o tome koliko god je nas dvojicu akademsku hijerarhiju dijelila, toliko nas je mnogo što drugog povezivalo – profesionalno, ali i privatno.

Đorđe Stanković je sjajno crtao. Bio je i talentiran kolorist. Imao je očit dar za manje-više bilo koji materijal iz kojeg je moglo biti stvoreno nešto umjetnički oblikованo. Osjećao je silnu potrebu za prirodom. Osamdesetih je godina imao mali posjed na šumadijskom rubu Beograda, gdje je provodio svaki slobodni trenutak, uvijek u nekom unutrašnjem dijalogu s bilo čime što je uspijevalo na tom komadiću zemlje. Kasnije je otisao živjeti na Frušku goru. Tada se više nismo sretali, ali ne sumnjam da je tamo još više živio prirodnim ritmovima.

Razmišljajući o toj njegovoj strani, nikada se nisam mogao oteti uvjerenju da je uvijek iznova osjećao potrebu živjeti u okolišu koji će ga podsjećati na njegovu rodnu, zavičajnu i doslovno rodnu, plodnu Sloboštinu. Bio sam njegov gost u obiteljskoj kući u Sloboštinu, u kraju koji mi se učinio kao komadić raja na zemlji pa sam tim više bio šokiran kada sam shvatio da je u toj istoj Sloboštini 16. augusta 1942. godine bestijalno masakrirano 1.368 identificiranih civila, oba roda i svih životnih doba s Kozare, Potkozarja, ali i mjesnih nesretnika i pobacano, nerijetko poluživo u pet bunara oko seoske srpskopopravoslavne crkve. Mislim da ga je taj traumatski šok trajno pratio u životu.

Kako sam ratne godine provodio uglavnom između Zagreba i Beča, bio sam s vremenima u vrijeme u prilici ponešto saznavati o njemu, a znam da se i on raspitivao za mene. Meni je bilo najvažnije čuti da nije iznevjeravao samog sebe u kaosu koji nije mogao, a koji nije ni htio izbjegći. Znam da sam mu jednom prilikom iz Beča privatno poslao jednu svoju knjigu (*Srpska i hrvatska povijest i nova historija*, Zagreb 1991.) i pamtim koliko me je poslije kraćeg vremena obradovala njegova knjiga *Izazovi nove istorije* (Beograd 1992.), s posvetom „Bgd., 10.09.1993. / Kume! Vraćam milo za Dra-go! Hvala na knjizi i sruđan pozdrav, Đ. Stanković“.⁶

Nakon 1995. godine ne bih neko vrijeme bio išao u Beograd da mi u njemu nisu živjeli roditelji. U svakom slučaju ne bih otisao na Filozofski fakultet. Kada sam prvi put stigao, pokušao sam telefonski doprijeti do Đorđa Stankovića, ali u tom nisam uspio. Saznao sam da puno radi, ali i da vrlo malo komunicira s ljudima. Kako su moji boravci u Beogradu redovito bili vrlo kratki, prošle su godine prije nego što smo se ponovo sreli. Bilo je to sasvim slučajno, 28. aprila 2004. godine, nakon što sam se bio našao na ručku u „Maderi“ sa svojom isto tako cijenjenom, nažalost također pokojnom beogradskom prijateljicom profesoricom Olgom Popović Obradović i krenuo na tramvajsку stanicu na Bulevaru kralja Aleksandra (nekadašnjem Bulevaru Revolucije), gdje sam doslovno naletio na Đorđa Stankovića. Pozdravili smo se kao da smo se prethodnog dana već bili sreli i odmah započeli razgovor o temama o kojima smo raspravljali prije petnaestak godina. Pozvao me je u svoj stan, u Ulici generala Ždanova. Razgovarali smo kao da ćemo se sutra ponovo sresti. Poklonio mi je svoju tek objavljenu knjigu *Istorijski stereotipi i naučno znanje* (Beograd 2004.), u kojoj je objavio i svoj i moj tekst o istraživanjima udžbenika u poglavljima „Ispitivanje stereotipa“ te naš zajednički spomenuti tekst, zajedno sa Zoricom Stipetić, o velikosrpskom hegemonizmu. Zanijemio sam listajući stranice koje su nastajale s posvećenošću idealu demokratskog humaniziranja jugoslavenske zajednice u vrijeme kada smo vjerovali da takva šansa još uvijek postoji. Učinilo mi se da Đorđe i dalje vjeruje u takvu budućnost. Nikada se više nismo sreli.

² Drago ROKSANDIĆ, „Pašić, ispit“, u: ISTI, *U NIN-u i Danasu*, Zagreb 2011., 159.

³ Đorđe STANKOVIĆ, *Iskušenja jugoslovenske istoriografije*, Beograda 1988., 133 – 139; Đorđe STANKOVIĆ i Drago ROKSANDIĆ, „Šesti tom tradicije i inovacije“, u: ISTI, *U NIN-u i Danasu*, Zagreb 2011., 54–59.

⁴ Nav. dj., str. 58.

⁵ Drago ROKSANDIĆ, Đorđe STANKOVIĆ, Zorica STIPETIĆ, „Velikosrpski hegemonizam i drugi nacionalizmi u protivrečnostima jugoslovenskog društva 1918–1941. (Teze)“, *Naše teme*, 29 (7–9), 1985, 878–885.

⁶ Bio sam mu vjenčani kum kada se drugi put oženio 1980-ih godina.

БОРИС ВРГА: СВЈЕТЛОМ ПО РУБУ (СТУДИЈЕ, ОГЛЕДИ, ПОРТРЕТИ), СДК ПРОСВЈЕТА, ЗАГРЕБ, 2016.

СВЈЕТОЛОСТИ РУБА

пише: Душан Иванић

Књига Бориса Врге драгоцјена је допуна ономе што се до сада знало и путоказ ка истраживању онога што још не зnamо о властитом наслеђу. У међувремену су истраживања Боривоја Чалића, Мирка Демића, Анђелка Анушића, Небојше Деветака, уз велик број сарадника Љетописа и Просвете, издања СДК „Просвета“, обогатили представу о српским књижевним настојањима у Хрватској

Како се из поднаслова види, књига је скуп жанровски различитих прилога. Али упркос тим разликама, књига има снажно јединство. Оно би се могло одредити по наслову књиге, и наслову првог огледа, „Свјетлом по рубу“: тај наслов се може поједноставити као „освјетљавање руба“ (ивице, маргине и сл.). Већи дио прилога, или готово сви, бави се завичајним личностима и дјелима, махом оним која се нису нашла у описима културне традиције српског народа (и других народа). То је културноисторијска перспектива завичајног домета, незаобилазна у локалним историјама. Међутим, таква перспектива није примјењива или могућа у истраживањима која укључују општији, шири ниво перспективизације. Што се „гледалац“ више уздиже над локалним, то се локално мање види. (Можда ту има нешто од Његошевог, „Ко на брдо ак` и мало стоји/ Више види но онај под брдом“.) Утолико је јасно да у прегледима и историјама књижевности није могуће идентификовати све књижевне појаве и личности. (Узмимо

савремене прилике у српској књижевности, где се годишње појави више од двесто романа. Може ли иједна историја књижевности то констатовати.) Постоји низ других дисциплина које документују овакве ситуације и случајеве. Међу њима највећу потпуност нуди библиографија, али ова дисциплина садржи само нумеричку, а не неку другу (књижевну, естетску, културноисторијску) вриједност.

Врлина Вргине књиге је што не оспорава нивое вриједности, али их налази тамо где их други нису видјели или за њих нису знали (нема их у радовима, прегледима и антологијама, Станка Кораћа, Душана Иванића, Небојше Деветака, Здравка Крстановића). То је прилог „величинималених“, по синтагми којој је научну употребљивост дао Антун Барац. Иако њихова дјела не могу да се приближе ни просјечним, да не кажемо стандардним вриједностима, она садрже јасне трагове настојања да се човјек оствари у времену, да нађе израз за своје егзистенцијално стање, или да изиђе из говора свакодневице.

Откада се колико-толико систематизовало знање о књижевном раду или о књижевности Срба у Хрватској – Станко Кораћ, прво у зборнику *Љетром вијани* (Загреб, 1971.), па као уредник зборника прилога више аутора, *Књижевна хрестоматија* (није се смјела у наслову навести националност) (Загреб, 1979.), потом у *Прегледу књижевног рада Срба у Хрватској* (1987.), те у мојој *Књижевности Српске Крајине* (1998.) – појавио се велики број прилога који те систематизације и прегледе допуњавају.

Једни од тих прилога имају завичајни досег, други су допуне које доиста сежу до значајних имена, а нису се нашла у видокругу аутора поменутих дјела. Више је разлога овим пропустима: прво, нема библиографије српских писаца (или писаца Срба) из Хрватске; друго, није било систематизованих истраживања (прегледа, историја књижевности) која би ово подручје обухватила; треће се тиче дилеме између припадности српској или хрватској књижевности; четврто се односи на вријеме СФРЈ/ФНРЈ, кад је практично било немогуће или сасвим ријетко изјашњавати се као српски писац (ако је рођен и објављује у Хрватској), пошто је републичка припадност изједначавана са националном припадношћу.) Дакле свак ко се почeo или покушао бавити српском књижевном традицијом у Хрватској био је пред овим препрекама. То се види и у другим областима, нпр., у фолклористици: Мара Ђаковић Stulli у својим збиркама народних хрватских приповједака у изворима наводи приповједачице (или приповједаче) српске нације, и то потврђује, а њихова казивања уврштава у „хрватске“. Проблем је, између осталог, што се „хрватско“ могло схватити као „географско-државно“ одређење, водећи право ка асимилацији свега што је српско, па чак и имена народа.

**Већи дио прилога, или
готово сви, бави се
завичајним личностима и
дјелима, мањом оним која
се нису нашла у описима
културне традиције
српског народа**

Утолико су овакви прилози, као што је књига Бориса Врге, драгоцене допуне ономе што се до сада знало, а више од тога – путоказ ка истраживању онога што још не знамо о властитом наслеђу. У међувремену су истраживања Боривоја Чалића, Мирка Демића, Анђелка Анушића, Небојше Деветака, уз велик број сарадника *Љетописа и Просвјете*, издања СКД „Просвјета“, обогатили представу о српским књижевним настојањима у Хрватској. Већина оних који су књижевни рад почели у Хрватској од 60-их до 80-их година (Кордић, Деветак, Демић, Анушић, Лука Штековић...) нашла се послије 1991-1995. у Србији или се расијала по свијету.

Књига Бориса Врге је у том правцу лијепа принова. Уводи се један круг имена која су се појавила у књижевности књигама или прилозима у периодици. Један дио између њих не би нашао мјеста ни у једном прегледу или историји књижевног рада, пошто је без уочљивијих вриједности. Али за њих има мјеста

и разлога у оквирима завичајних тема. Понекад су примјери таквог дјеловања лишени конвенција „високог“ стила, у наивно-народској форми саопштавајући животно искуство (Софija Пиљуга). Други пут имамо ауторе који би морали ући у опсег прегледа историја књижевности Срба у Хрватској, у колико би се систематизовало знање о књижевном раду или о књижевности Срба у Хрватској. Врло је значајно што се све више обраћа пажња на краишку дијаспору: већином су у Америци (и у другим земљама Сјеверне и Јужне Америке, такође и Европе) радили Срби из Крајине и Далмације (в. студије Кринке Видаковић Петров). То је подручје отворено за помнија, специјалистичка истраживања.

**Књига Бориса Врге је
мултидисциплинарна на
импресиван начин. Кад
се читају његове анализе
семантички затворене
лирике Николе Вујчића
или Милоша Кордића,
мислите да се налазите у
друштву херменеутичара**

Књига Бориса Врге је мултидисциплинарна (књижевност, сликарство, фотографија, скулптура) на импресиван начин. Кад се читају његове анализе семантички затворене лирике Николе Вујчића или Милоша Кордића, мислите да се налазите у друштву херменеутичара. Као што се у огледу о скулптору Момчилу Крковићу налазимо у друштву ликовних естетичара, естетичара скулпторских облика. Уосталом је Врга, доктор пулмологије, објавио тринест монографија о ликовној уметности и ликовним уметницима. Будућа историја књижевног рада Срба у Хрватској не смije да мимоиђе Бориса Вргу ни као књижевника (пјесника и ликовног критичара), ни као хроничара краишкx (банијских) личности књижевног и ликовног живота. Ако један народ хоће да одржава свој идентитет, мора што потиче из његовог крила да препозна и забиљежи. Послије постојећих библиографских истраживања (в., *Љетопис* и посебна издања СКД „Просвјете“) потребно би било саставити потпуни преглед дјела која се тичу Срба у Хрватској, по начелима која су већ усвојена у националним библиографијама (аутор Србин, аутор с друге стране о Србима у Хрватској, односно Војној Границi, Млетачкој Републици, Држави Срба, Хрвати и Словенаца и даље до данас). Вргина књига *Светлом по руду* један је од путева ка томе циљу.

**МАРК МАЗОВЕР: СОЛУН ГРАД ДУХОВА:
ХРИШЋАНИ, МУСЛИМАНИ И ЈЕВРЕЈИ 1430-1958,
КЊИЖАРЕ ВУЛКАН, БЕОГРАД, 2017.**

НАШ СОЛУН

пише: Чедомир Вишњић

**Књига Марка Мазовера о
Солуну једно је од најбољих
преведених дјела на наш језик
у свом роду прошле године.
Колико нас уопште казивање
о туђој прошлости може
поучити и освијетлити нам
дионице нашег пута, толико то
ова књига и чини**

Данашњим младим јужнославенским генерацијама је већ тешко представити што су и зашто њиховим прецима, дједовима и прадједовима, значили топоними – градови, попут Солуна и Скадра, на примјер. Они, додуше, знају да је Сент Андреја српски музеј на отвореном, уосталом она је дио свијета Милоша Црњанског, па хтјела-не хтјела живи и међу Србима; знају да је Трст био трговачка мека за њихове родитеље; али Темишвар је заборављен, Солун је туристички циљ за оне који избегавају Хрватску, Скадар мјесто из народне пјесме. Заборављена је и велика изгибија Црногораца под његовим зидинама. Дуги југославенски период стабилизирао је менталне и физичке границе, сукоб појединих „наших“ народа и република са сусједима томе су само допринијели. Укратко, данас не знамо ни у траговима што нам је била македонска јужна пријестолница, мало ко се сјећа тадашње „Југославенске слободне зоне“ коју је заједничко држави намрла Краљевина Србија, па не знамо ни чemu нас све може поучити њена заиста бурна и превртљива прошлост. А тога је тако много да нам се чини, читајући књигу о Солуну, да аутор пише у некаквом нашем замишљеном граду који у себи прелама и сажима фазе и проблеме историје наших реално постојећих градова. Мијешају се на једном мјесту позната нам искуства Сарајева, Дубровника, Београда, све до краишских варошица које су преживеле искуство размјене становништва.

Град је то Св. Димитрија, Кирила и Методија, у њему су рођени Кемал-паша Ататурк и Назим Хикмет.

Уосталом, увијек смо мало запостављали тај наш однос према Грцима, као и према свима осталима сусједима Србије, само је западна страна била важна. Југославија је, нарочито она социјалистичка, била носом забодена у Запад и створена да брани своју западну границу. Тамо је, сјеверозападно, била енергетска и свака друга утичница, у њеном изгледу био је видљив добар дио геополитичког положаја Југославије. Зато су нас други морали подсећати на један од природних путева у јужнославенске крајеве са мора вардарском долином у унутрашњост Балкана. Британски историчар Марк Мазовер, стручњак за балканску, нарочито новогрчку историју, одлично је одabrao тему, у настојању које притиска сваког писца о прошлости; да сликајем ограниченог простора остави шире значење и зрачење својих закључака, да они стекну трајнију вриједност. Насликао је прошlost града на раскршћу империјалних амбиција, као мјесто сусретања и сукоба до коначног разиласка Грка, Турака, Јевреја Сефарда и македонских Славена, које аутор без резерве назива Бугарима. Књига је у неку руку, иако не сасвим непријатељски, али ипак обрачун са балканским националним интерпретацијама догађаја из прошлости. У закључку књиге аутор на једном мјесту, помало неодређено, пише како ће „друге будућности можда захтевати

друге прошлости”, иако је ријеч „можда“ ту сувишна, и то не вриједи само за Солун и Грке. Макар им и Енглез писао хисторију. И то је једино што се може примијетити овом вриједном раду и лијепом резултату; извјесна (типично британска?) склоност ка империјалном куту гледања, у којем Турци имају одређене, од аутора пажљиво забиљежене, предности пред војскама и политикама балканских национа и држава. Та је предност Мазоверу најлакше видљива у односу према бројној, једно вријеме у Солуну доминантној јеврејској заједници, досељеној у чувеној сеоби из Шпаније. Толерантан однос према њима и њиховој друштвеној улози био је заиста карактеристичан за османске владаре, па су се унаточ господујућој позицији Ислама у Царству као већи проблем често показивали лоши односи између подређених група, у овом случају Грка и Јевреја. Нису ни односи Грка са македонским Славенима били идилични, ови су, уосталом, у стара времена много пута ударали на зидине града, а онда се типично славенски, помирили са постојањем туђег града у својој средини. И сам аутор каже да је граница између ових двију хришћанских скупина, нарочито трудом Константина и Методија који су највише учинили на христијанизацији славенског свијета, да је та граница била изразито пропусна, а у корист напредније градске средине. Проблеми на тој осовини су настали током и нарочито крајем XIX вијека, буђењем националних идеологија код свих учесника и стварањем бугарског егзархата, али је истина и то да је ова осовина, а у грчку корист, заправо однијела коначну побједу. То претпоставља чињеницу да је значајан број хеленизованих Славена чинио војску грчке идеје и политike.

**Британац Мазовер одлично
је одабрао тему у настојању
које притиска сваког писца
о прошлости; да сликањем
ограниченог простора остави
шире значење и зрачење
своих закључака, да они стекну
трајнију вриједност**

Поражена турско-јеврејска осовина хисторије града у центру је пажње Марка Мазовера, она чини срж његове „друге прошлости“. Унаточ видљиве симпатије не може се аутору порећи објективност; увјерљиво је дана слика самовоље јањичара у граду, приказане су оне познате олује које бришу све пред собом, кад исламску чаршију захвати злодух, о чему је Андрић оставио бројне странице. Пише Мазовер о покољу хришћана 1821. и рату Грка за независност, о страшном сиромаштву и прљавштини јеврејског

дијела Солуна... О овом задњем, а и о Солуну уопште, необично снажно свједочанство оставио је један наш заборављени аутор Бранко Машић, новинар, књижевник, дописник загребачких листова из балканских ратова. Његове је записе из рата 1913. године под насловом „Ратне слике и утисци“ објавила загребачка Српска штампарija, а путопис „Преко Халкидике“ објавио је у књизи Лутање из 1971. Заshawши у Ђорсокаке Солуна вајкао се: „Зар сам узалуд скоро два месеца издржавао несносну дијету: сваког дана перући руке и умивајући се безброј пута којекаквим антисептичким средствима, сублиматима и водицама; зар сам узалуд палио на шпириту сваки комадић круха, свако хладно јело и сваки предмет који се меће у уста; и најзад зар сам узалуд гутао јаки грчки коњак и давио се белим луком...“. Ова баџилска параноја једног загребачког новинара најбоље говори каква је ментална провалија зинула између два краја јужнославенског свијета, а у овом случају оног аустроугарског и оног турског, а које је ускоро Србија имала објединити. Потом је Машић ушао и у јеврејску махалу: „Изгледа као да је ова читава махала била некад порушена, поплављена и дugo тако била напуштена онда одједном да су је населили неки бедни људи ништа не поправивши. Или као да у опће ове куће нису никад ни биле нове већ као да су и грађене од старе, струнуле и бачене грађе... Морали смо пролазити кроз још тешње и још нечишће улице, крај још старијих, гњилијих и травом обраслих кућа из којих избија смрад и запуштеност, болест и црна сиротиња. У једном једином подруму с плеснивим зидовима и влажном земљом живи десетак и више жидовских породица. Ту се спава, једе, пере, кува, весели, смеје, свађа, бије, плаче, рађа, жени, болује и умире...“. Толико од Машића, као илustrација оног што пише британски аутор.

**Насликао је прошлост града
на раскршћу империјалних
амбиција, као мјесто сусретања
и сукоба до коначног разиласка
Грка, Турака, Јевреја Сефарда
и македонских Славена, које
аутор без резерве назива
Бугарима**

Рука и мисао Марка Мазовера постaju нешто сигурнији кад се дохвate XIX вијека и догађаја које данашњи политички ум лакше схвата и класификује. То једино не вриједи кад је славенски свијет у питању и његов идентитет. Ту аутор избегава уносити властите прошљене и мишљења, чак и кад је ВМРО у питању, не удубљује се и остаје код бугарског имена. У сваком случају, уочи

отварања велике битке за Македонију, при чему се комитовало и четниковало са свих страна, састав неисламског становништва у џелини македонског залеђа града, а по језичном критерију, како тврди аутор, био је сљедећи: 896.496 Бугара, 307.000 Грка, 100.000 Срба и 99.000 Влаха. А сам Солун, по попису из 1913. настањивало је 40.000 Грка, 45.000 мусимана и 61.000 Јевреја. Није без разлога један грчки аутор, након што је град већ припао његовој држави, написао о њему: „У сваком срцу град није грчки, нити је то икад био... То је међународни град... Или, пре, денационални град...“. А онда се у свега неколико деценија све промијенило, радије непоновљивог XX вијека. Први одлучујући потрес означили су Балкански ратови; први је избрисао Турке и означио за њих коначан губитак европских посједа. Крупна новост коју је донијело вријеме националних идеологија била је у томе што сад након пораза у сеобу нису ишли само представници власти, морали су ићи сви, па и сељаци мусимани из Македоније. Из града још не, али без земље су остали сви, ослобођење од Турака је значило њихов нестанак.

**Није без разлога један
грчки аутор, након што је
град већ припао његовој
држави, написао о њему: „У
сваком срцу град није грчки,
нити је то икад био... То је
међународни град... Или, пре,
денационални град...“**

Подједнако је био важан и други Балкански рат који је сломио нарасле бугарске амбиције и пријетњу која се са те стране надвила над градом. Ипак, још ће два пута Бугари закуцати на градска врата, након пораза Србије 1915. и Југославије 1941. али ће се оба пута показати да је војни и политички аналитичар загребачког „Србобрана“ Милан Прибићевић био у праву и да су Нијемци жељели Солун за себе, а не за своје савезнике, па ни за Бугаре. Након Балканских ратова наставио се низ догађаја који су за Солун и околину били идентитетски једносмјерни. Најприје је велики пожар 1917. године, периодична појава у османским градовима, потпуно уништио јеврејску махалу и истовремено архитектонски оријентални карактер овог града. Јевреји су иначе јасно показивали да нису сретни с промјенама на које нису могли утицати, били су несретни због пропасти Турске, а у европским наступајућим подјелама били су склонији Њемачкој и Централним силама, чинили су колико су могли у послу властите пропасти.

Ипак, највећи шок у хисторији града послије турског освајања услиједио је почетком 20-их година прошлога вијека, након грчко-турског рата и договорене размјене становништва. У кратком времену је нестало цијела турска заједница из Солуна. Аутор пружа лијепу слику културалних укрштања, подругљив однос грчких старосједилаца према новопридошлим сународњацима, за које су говорили да су „крштени јогуртом“. Град који је донедавно имао озбиљну мањину грчког становништва, стално је растао да би 1928. већ имао 75% житеља Грка. Слиједио је потом Други свјетски рат и потпуно уништавање јеврејске заједнице у плинским коморама Райха. А град је и даље растао и постајао национално и вјерски све чишћи. Допринио је томе и исход грађанског рата и пораз комуниста и Маркосових партизана. Аутор пружа вјерну слику, коју смо и на нашим странама могли гледати, подјеле пријена након нестанка једног дијела становништва. Нарочито након уништења Јевреја, гдје је ствар била утолико „згоднија“ што се сва кривица могла свалити на трећу страну.

Аутор нас у закључку подсећа на још једну ствар коју живимо данас и овдје: „Обнављање сећања на прошlost једних значило је заборављање или чак уништавање сећања других.“ Тако је грчко министарство културе тек 80-их година почело штитити и помагати обнову ријетких османских споменика културе, дакле 60 година послије кулминације драме. Вриједи спомињања и епизода која је много више од анегдоте. Баш у вријеме југославенских ратова, пред расплет краишке хисторије, Солун је именован тзв. Европском пријестолницом културе. Током одвијања једног од бројних програма, дошло је до сукоба никлог из дубоког хисторијског коријена. Скупина православних вјерника је провалила у Ротонду, чувену староримску грађевину, потом православну цркву, па џамију, па православну цркву, па споменик културе намијењен за одржавање концерата гостујућих музичара. Иако је неизречено било јасно да је Солун кандидован па и изабран управо због своје мултихисторијске прошlostи и да је у томе, по новом европском критерију била његова предност пред Атином, демонстранти, одлучни да спрече концерте, су тврдили да та мултихисторичност има само један реалан садржај – „да су кроз њега прошли многи освајачи“. А грчки карактер града, по њиховом мишљењу, никада није био доведен у питање. Дакле, нема повратка ни Ислама ни Јевреја у Солун, ни под европским барјаком, ни под било којим другим, управо то је, за сада, завршно мјесто солунске хисторије и поучак свебалканске повијести нашег времена. А трагедија малоазијских Грка памти се и комеморира и данас, сваког 14. септембра као „национални дан сjećања“ на оно што Грци зову једноставно „катастрофа“. А што ће вјероватно и Срби ускоро копирати као сjećање на краишко љето 1995.

Књига Марка Мазовера о Солуну једно је од најбољих преведених дјела на наш језик у свом роду прошле године. Колико нас уопште казивање о туђој прошlostи може поучити и освијетлити нам дионице нашег пута, толико то ова књига и чини.

MIRJANA MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ: *PRAGMATIKA*,
FILOLOŠKO-UMETNIČKI FAKULTET, KRAGUJEVAC, 2015.

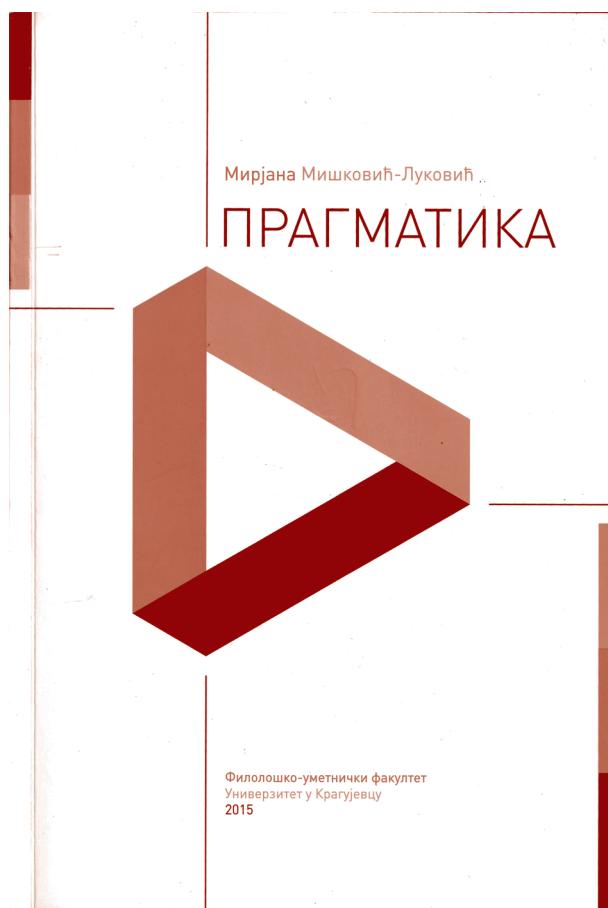
ŠTO LJUDI RADE KADA KORISTE JEZIK?

PIŠE: Virna Karlić

Priručnik *Pragmatika* iznimno je vrijedan doprinos lingvistici na južnoslavenskom području, gdje pragmatika još uvijek tek „kuca na vrata“. Uz nekolicinu objavljenih pragmatičkih studija, udžbenika i zbornika, ova knjiga ugrađuje se u temelje ove discipline u domaćoj znanosti

Suvremena znanost o jeziku razgranata je na brojna usmjerenja i discipline, koje se razlikuju s obzirom na predmet interesa, pristup jeziku te metode istraživanja. Jedna od njih jest pragmatika, koja se u akademskom svijetu utemeljuje osamdesetih godina prošlog stoljeća, a danas ima status jedne od jezgrenih grana lingvistike, odnosno jednog od nezaobilaznih pristupa jeziku. Godine 1977. pokrenut je prvi pragmatički časopis (*Journal of Pragmatics*), osamdesetih se godina održavaju prve pragmatičke konferencije te je osnovano međunarodno pragmatičko društvo, čime su izvršeni inicijalni koraci njezine institucionalizacije. S vremenom se diljem svijeta počinje provoditi sve veći broj pragmatičkih istraživanja, objavljuju se pragmatičke znanstvene studije i udžbenici, pragmatički kolegiji ulaze u sveučilišne nastavne programe, a profiliraju se i njezine poddiscipline. Iako pragmatika kao samostalna lingvistička disciplina postoji tek nešto manje od pola stoljeća, pragmatička se misao kroz povijest pojavljuje u okviru brojnih teorija, prvenstveno filozofskih, a kasnije i psiholoških, antropoloških, socioloških i lingvističkih. Njezinim počecima i razvoju posvećeno je prvo poglavlje studije *Pragmatika* Mirjane Mišković-Luković – jednog od prvih priručnika monografskog tipa iz ovoga područja na srpskom jeziku.

Što je to jezična pragmatika i kakve spoznaje o jeziku ona donosi? Do danas su postavljene njene brojne definicije, a većina polazi od toga da je riječ o disciplini koja se bavi upotrebom jezika, odnosom jezika i njegovih

korisnika te odnosom jezika i konteksta u kojemu se koristi. U uvodniku ove knjige autorica izdvaja definiciju Jefa Verschuerena, predsjednika Međunarodnog pragmatičkog udruženja: „Ako je jezička upotreba kognitivno, društveno i kulturološki utemeljen oblik ponašanja, naše osnovno pitanje s ciljem teorijski koherentnog utvrđivanja domena lingvističke pragmatike je jednostavno: ‘Šta ljudi rade kada koriste jezik?’“ (str. 9). Drugim riječima, pragmatika se, u najširem smislu, definira kao funkcionalna perspektiva o jeziku i komunikaciji, koja proučava i kognitivni i društveni aspekt toga odnosa. (str. 15).

Tradicionalno se pragmatici pripisuje nekoliko ključnih područja istraživanja: (1) deiksa, koja podrazumijeva kodiranje konteksta u jezičnu strukturu – primjerice, iskaz *Vidimo se ovdje sutra* ne znači mnogo ako ne znamo tko je kome uputio iskaz te kada i gdje se to dogodilo, a to je zato što su izrazi *mi*, *ovdje* i *sutra* deiktični izrazi; (2) implikatura (i drugi tipovi inferencija) – primjerice, često se sadržaj koji želimo prenijeti svojem sugovorniku ne poklapa u potpunosti s doslovnim značenjem iskaza koji smo izgovorili – tako iskaz *Baš je prohладно ovdje* ne mora nužno biti konstatacija o temperaturi zraka u prostoriji, nego može primjerice biti govornikova molba sugovorniku da zatvori prozor ili pojača grijanje; (3) govorni činovi ili iskazi kojima nešto činimo u smislu djelovanja na sugovornika i stvarnost, kao što je to primjerice slučaj s molbama, naredbama, prijetnjama, savjetima, obećanjima i slično; (4) konverzacijalska analiza, koja se bavi struktrom te (ne)jezičnim obilježjima konverzacijalskog čina, čemu lingvistika prije pojave pragmatike nije pridavala pažnju. Moderna pragmatika donosi nove teorije i metode, ali i predmete istraživanja, stoga

danasm postoji cijeli niz usmjerenja poput normativne, formalne, međujezične pragmatike, cyberpragmatike, psihopragmatike, neuropragmatike itd. U prvom poglavlju knjige ponuđen je krtak presjek sadašnjeg stanja na pragmatičkoj sceni te prikaz spomenutih suvremenih pragmatičkih pravaca.

Iako pragmatika kao samostalna lingvistička disciplina postoji tek nešto manje od pola stoljeća, pragmatička se misao kroz povijest pojavljuje u okviru brojnih teorija, prvenstveno filozofskih, a kasnije i psiholoških, antropoloških, socioloških i lingvističkih

Knjiga *Pragmatika* Mirjane Mišković-Luković bavi se inferencijalnom pragmatikom, dakle pragmatikom čiji je cilj objasniti kako na temelju izloženog iskaza dolazimo do zaključka što nam sugovornik želi poručiti. U prvojem poglavlju knjige autorica predstavlja pragmatiku, njezin razvoj i područje bavljenja; prikazuje modele tumačenja komunikacijskog procesa; preispituje odnos između pragmatike i gramatike te semantike; definira temeljne pragmatičke pojmove te predstavlja metode tumačenja metarepresentativnih iskaza. Time „priprema teren“ za uvod u inferencijalnu pragmatiku, upoznavanje s njezinim najznačajnijim teorijama, pojmovima i problemima. U drugome poglavlju knjige pod naslovom *Lingvistička pragmatika* autorica predstavlja tri glavne vrste inferencija: implikature, presupozicije i semantičke (logičke) implikacije. Implikatura pritom podrazumijeva „inferencije koje čine govornikovo značenje, ali nisu, strogo uvezši, deo onog što govornik kaže u iskazu (str. 39) – kao što to može biti slučaj u prethodno spomenutom iskazu *Baš je prohладно ovdje*. Presupozicija je, pak, informacija koja se u iskazu ne izgovara eksplisitno kao posebna tvrdnja, već se podrazumijeva i nije u središtu govornikove komunikacijske namjere (npr. iz tvrdnje *Marko je dobar* možemo izvesti egzistencijalnu presupoziciju da Marko postoji), a autorica u knjizi navodi njihove vrste i obilježja. Semantičke ili logičke implikacije su inferencije koje logički proizlaze iz iskaza (npr. iz tvrdnje *Marko je umro* logički proizlazi da je Marko mrtav). Budući da je riječ o bliskim fenomenima, dio poglavlja posvećen je upravo njihovim međusobnim odnosima. Nakon detaljnog prikaza čuvene teorije implikature Herberta Paula Gricea, koja obuhvaća podjelu implikatura prema vrstama, njihova obilježja i principe uspješnog prijenosa, u poglavlju su prikazane i njezine revizije te naknadne dorade provedene od strane Griceovih nastavljajuća. U završnom dijelu poglavlja autorica predstavlja teoriju relevancije Dana Sperbera i Deirdre Wilson – najutjecajniju teoriju moderne pragmatike.

Treće poglavlje pod naslovom *Kognitivna pragmatika* posvećeno je grani pragmatike koja proučava mentalne procese sudionika u komunikaciji, a usmjerena je prvenstveno na „odnos između individualnih misli i demonstrativnih činova, kojima se (privatne) misli (javno) saopštavaju“ (str. 68). Dakle, kognitivna pragmatika bavi se mehanizmima koje primjenjujemo u komunikaciji, točnije prilikom interpretacije govornikovih iskaza. U ovome poglavlju autorica predstavlja glavne postulate teorije relevancije. Nadalje, prikazuje radnje koje prema danoj teoriji u ulozi slušatelja primjenjujemo prilikom tumačenja propozicije sadržaja s obzirom na obilježja iskaza. U završnom dijelu poglavlja slijedi prikaz eksplisitne i implicitne komunikacije te tipologija govornih činova kakvu nudi teorija relevancije.

Pragmatika se, u najširem smislu, definira kao funkcionalna perspektiva o jeziku i komunikaciji, koja proučava i kognitivni i društveni aspekt toga odnosa

Četvrto, posljednje poglavlje knjige posvećeno je leksičkoj pragmatici, koja se „bavi sistematičnim proučavanjima značenjskih svojstava leksičkih izraza na osnovu njihovih modifikacija u jezičkoj upotrebi“. Primjerice, takvu modifikaciju glagola *piti* izvršit ćemo ako nam sugovornik kaže da *Marko pije*. Budući da svi ljudi piju tekućinu, suzit ćemo značenje glagola na *piti alkohol*, čime iskaz postaje relevantan na spoznajnom planu. Osnovna istraživačka pitanja leksičke pragmatike tiču se upravo načina podešavanja leksičkog značenja, koje autorica detaljno prikazuje u poglavlju. U poglavlju se također raspravlja o pojmu koncepta kao posrednika između riječi i entiteta na koji ona upućuje: „Ako, na primer, data jezička zajednica poznaje [...] vrstu životinja koje su konji, imaće o njima mentalnu predstavu – to je koncept KONJ“ (str. 105). Nadalje, prikazuju se različiti pristupi konceptima, a na koncu se raspravlja o vrstama interpretativne upotrebe leksika te primjeni prikazanoga pristupa na tumačenje pojava kao što su primjerice ironija ili aluzija. Na koncu svakoga poglavlja knjige priložena je studija slučaja vezana uz prethodno obrađeno područje, a knjiga sadrži i posebno vrijedan glosar s korištenom terminologijom.

Priručnik *Pragmatika* Mirjane Mišković-Luković iznimno je vrijedan doprinos lingvistici na južnoslavenskom području, gdje pragmatika još uvijek tek „kuca na vrata“. Uz nekolicinu dosad objavljenih pragmatičkih studija, udžbenika i zbornika ova knjiga ugrađuje se u temelje ove discipline u domaćoj znanosti. Osim što će biti „obavezna literatura“ studentima jezika, filozozima i lingvistima, ona će zasigurno pronaći i svoje šire čitateljstvo među onima koje zanima kako funkcioniра jezična komunikacija i što zapravo činimo kada koristimo jezik.

NIKOLA VUJČIĆ: SKRIVENOSTI,
KULTURNI CENTAR NOVOG SADA, 2017

ISPITIVANJE RIJEČI

PIŠE: Slobodan Grubač

Cijela zborka "Skrivenosti" je traganje, slutnja, jašnjenje, nalaženje skrivenosti riječi, njihovog smisla, značenja i podsjećanja, zvuka, izgovora, njihovog iskrenja u duši, umu, razmišljanju i njihovo tkanje i orkestracija u pjesmi

Nastanak, građa, struktura, trenutak, oblik, izmaglica značenja, sveobuhvatnost i sleđenost ljepote u pjesmi i poeziji iznjedrila je hiljade novih pjesama (pjesme o pjesmi) i tisuće teorija, ali istinska pjesma – iskra iskresana iz duše i duha pjesnika izmiče svemu, pristaje da joj se otkrije poneki dio, ali nikad srž i jedinstveno otkriće u tumačenju i pametovanju. Istinska pjesma i poezija izmiču tumačenjima i traženjima značenja. One iscure kroz sva sita objašnjenja, mudrovanja ili svih teorija književnosti i teorija pisanja, pogotovu teorija poruke, iskaza, misli, kreacija itd.

Nikola Vujičić (rođen 1956. u Velikoj Gradusi na Baniji), priznati pjesnik u svojoj zadnjoj knjizi "Skrivenosti" tvori čitavu poetiku, odlične pjesme i vrijednu knjigu poezije, razmišljanja o riječima, o zvuku, značenju, tišini, o izgovoru, o strukturi, tajnovitosti i skrami podteksta i konotacija, podsjećajući na značenja i moguće odsjaje. Vujičić je, dakle, krenuo i započeo ispitivanjem riječi, temeljem jezika, a pjesma bi trebala biti najveća kreacija u jeziku.

Ovom zbirkom poezije u stotinama stihova, slika i asocijacije Vujičić nastoji pronaći značenja, smisao, tajnu riječi, njihovu utkanost u misao, govor, smisao, njihovu osnovu i predivo u pjesmi, u razgovorima, prvim izgovorenim riječima djeteta, ili naslutiti njihov značaj u nastajanju i izgovaranju u ustima i na usnama. Izvanredno je to pjevanje o riječima ugrađeno u nekoliko vrijednih pjesama i u drugim pjesmama iz svakodnevnog življena.

"Te dve – tri reči
u kojima se koprca sećanje
dovoljne su mi
da u jednoj, kao u snu,
učaurim i ujutro iz nje izletim
u svetao i prostran dan."
"TKANJE REĆI"

U pjesmi "Skrivanje u reči", "Za nastanak pesme potrebno je puno građe", kaže pjesnik, loženjem vatre, slaganjem grančica i drva, objašnjava nastanak pjesme i naravno tu su plamen i žar. Oganj, vatru baš ovakvu i radost vatre mi nosimo zapisano u genima, to veliki pjesnik osjeća i dariva nam oniričku sliku vatre. Slijede "Usta" freska o nastanku govora ili "objašnjenja" riječi u "Razgovoru", ili muka čutanja (šutnje) "U autobusu". Trebalо bi mnogo prostora i papira da zabilježimo odjek u nama ovog pretapanja osjećaja, slika i doslovног tkanja misli i riječi.

Kako izbjegi pjesmu "Gledao sam" jer sve je isto: ulice, zgrade, ograda, boje, prozori, ulazi, staklena vrata, namrgođeni ljudi, zabrinute žene, pogrbljeni starci, ali:

"Samo dečiji plać nije isti,
razaznajem da se u njemu kriju reči
koje se opiru."

"Skrivenosti" (dala je ime zbirci) je pjesnički esej o riječi, mali prozorčić da zavrimo i pokušamo zaroniti u svjetlost i mnogoznačnost, kristalnost mudrosti u Vujičićevoj poetici.

"Nosiš li ti u sebi reč osuđenu
da nikad ne bude izgovorena?
Reč od koje će napraviti krst,
reč koja ide od usta do usta pa se ponovo
izgubi, kao da je nikad nisi čuo."

"Od zaborava" je veličanstvena igra smisla, gotovo dramsko ostvarenje blisko narodnim ponavljanjima, pjesnički vrhunski domet.

"Kad se probudiš skupi što su reči skupile,
udi u reč za onim što je u reč ušlo, u tkanje reči,
iz reči u reč, iz grla u grlo, iz usta u usta,
iz zvuka u zvuk. U jabuku palu u krilo.
Tu ti je mesto! Da sakrijes sve što znaš.
Pa da mi ispričaš."

Ima još čitavi rukovet pjesama, spomenimo "Dvoriste" svu od drhtavosti djetinjstva, pamćenja, sjećanja i uspomena i prvih spoznatih i izgovorenih riječi. Istaknimo "Godinu", četiri pjesme prema četiri godišnja doba, uobičajen postupak u muzici i poeziji.

Cijela zborka "Skrivenosti" je traganje, slutnja, jašnjenje, nalaženje skrivenosti riječi, njihovog smisla, značenja i podsjećanja, zvuka, izgovora, njihovog iskrenja u duši, umu, razmišljanju i njihovo tkanje i orkestracija u pjesmi.

Nikola Vujičić je otrgnuo i zapisaо još desetak pjesama trajne vrijednosti u svom bogatom opusu i u vidokrugovima srpske poezije.

JOHN BILLS, AN ILLUSTRATED HISTORY OF SLAVIC MISERY, LJUBLJANA: JOHN BILLS, 2017.

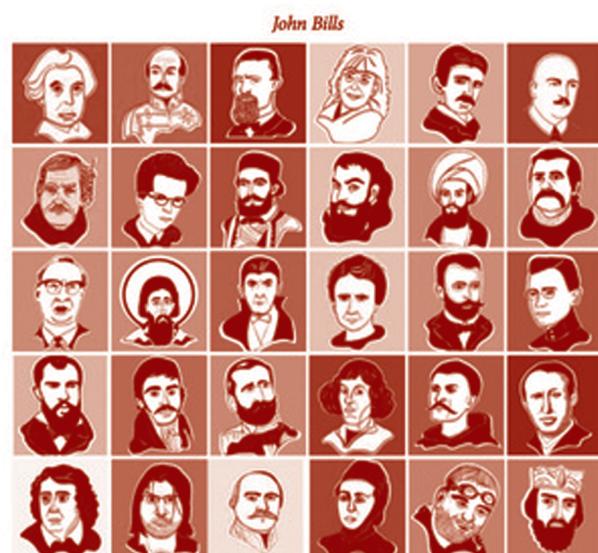
POVIJEST SLAVENSKOGA JADA

PIŠE: Anđelko Vlašić

Knjiga je podijeljena na deset poglavila posvećenih Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Crnoj Gori, Češkoj, Hrvatskoj, Makedoniji, Poljskoj, Slovačkoj, Sloveniji i Srbiji u kojima se sažeto opisuje povijest pojedinih naroda, a zatim slijedi u prosjeku desetak biografija slavnih ličnosti pojedinih naroda, ukupno 96 biografija slavenskih ličnosti iz navedenih naroda

AN ILLUSTRATED HISTORY OF SLAVIC MISERY

John William Bills (1985.) velški je pisac, bloger i pustolov koji je nekoliko godina živio u Mostaru, Ljubljani i Beogradu, a trenutačno živi u Pragu. Pored knjige o kojoj će biti riječi, njegovi spisateljski pokušaji proizveli su nekoliko turističkih vodiča, a knjiga *An illustrated history of Slavic misery* vrlo vjerojatno predstavlja prvi u nizu naslova o povijesti i znamenitostima slavenskih naroda.¹

Prije objavlјivanja knjige, Bills je na svojem blogu² periodično objavljivao tekstove o pojedinim slavnim ličnostima sa slavenskih prostora koje ovo izdanje okuplja u cjelinu. Novčani iznos potreban za objavlјivanje knjige prikupio je pomoću kampanje na internetskom poslužitelju Kickstarter, koji služi za skupno financiranje (*crowdfunding*) različitih kreativnih projekata.

U *Predgovoru* (XIII.-XVI. str.) se ističe da se knjiga ne usredotočuje na slavensku bijedu, kako joj naslov veli, nego upravo suprotno, na slavljenje Slavena koji su postigli ili učinili nešto čime su promijenili svijet, bilo na dobro ili na loše – ali većinom na dobro, i koji „čine velik dio svijesti i ponosa pojedinih nacija“ (XIV.-XV. str.). Autor je istaknuo da je svje-

stan da piše o povijesti prepunoj proturječja i da je pokušao predstaviti šarenu i zanimljivu povijest slavenskih naroda kroz životopise njihovih više ili manje zaslužnih pojedinaca – znanstvenika, državnika, književnika i drugih ličnosti. Među navedene osobe uključuje i one pojedince koji možda nisu Slaveni, ali su odrasli u slavenskim državama i imali su istaknutu ulogu u njihovoј prošlosti. Autor navodi da knjigu nije zamislio kao tematizaciju slavenske mizerije, nego kao „ljubavno pismo“ posvećeno spomenutim narodima.

U *Uvodu* (1.-7. str.) autor je ustvrdio da je među svjetskom javnošću prisutna bipolarna slika o Slavenima, pa čak i slavofobija, odnosno da ih se u isto vrijeme smatra srdačnim i dobrodušnim narodima, ali i lijenim i glupim alkoholičarima (2. str.). Ustvrđuje da su „Slaveni dali svijetu više nego što mnogi žele prznati“ (3. str.), i to kroz znanstvena, kulturna i druga postignuća i iznosi svoju namjeru da ovim izdanjem barem djelomično razbijje navedene predrasude.

Knjiga je podijeljena na deset poglavila posvećenih Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Crnoj Gori, Češkoj, Hrvatskoj, Makedoniji, Poljskoj, Slo-

¹ Svi koji žele doznati više informacija o autoru i njegovoj knjizi mogu mu poslati poruku na mjeserlavic@gmail.com

² <https://anillustratedhistoryofslavicmisery.wordpress.com/>

vačkoj, Sloveniji i Srbiji. Poglavlja se sastoje od uvoda u kojima se sažeto opisuje povijest pojedinih naroda, a zatim slijedi u prosjeku desetak biografija slavnih ličnosti pojedinih naroda, ukupno 96 biografija slavenskih ličnosti iz navedenih naroda. Preostale tri slavenske države, Bjelorusiju, Rusiju i Ukrajinu, autor je ostavio za obraditi u svojoj narednoj knjizi, koja će biti istoga formata i posvećena jedino tim trima istočnoslavenskim narodima. Mozaična forma ove neobične povijesti sugerira da je nije potrebno čitati od početka do kraja, nego je moguće skakati s poglavlja na poglavlje i čitati pojedinačne biografije.

**Novčani iznos potreban
za objavljivanje
knjige prikupio je
pomoću kampanje na
internetskom poslužitelju
Kickstarter, koji služi
za skupno financiranje
(*crowdfunding*) različitih
kreativnih projekata**

Ogradivši se od ambicije pisanja akademskog ili političkog djela, Bills je s jedne strane posvuda unosio komične elemente, dok s druge strane kaže da je „nacionalističko mahanje kitom nešto što bi trebalo ostaviti u prošlosti“ (XV. str.). Iako se, dakle, ograđuje od političkih stavova, zadiranje u svijet politike bilo je neizbjegljivo, pa se tako na brojnim mjestima upušta u nemušta tumačenja povijesnih sukoba Hrvata i Srba, a s druge strane kako se trudi da bilo kakvim drugim tituliranjem Makedonije osim kao „bivše jugoslavenske Republike Makedonije“ ne uvrijedi eventualne grčke čitatelje.

U knjizi se može pronaći popriličan broj pogrešno napisanih imena slavenskih osoba i mjesta, pogrešno prevedenih titula i fraza, te niz pogrešno protumačenih povijesnih događaja, ali to su većinom sitnice koje ne utječu na smislenost cjeline. Najmanje pogrešaka i najviše skladnih dijelova može se pronaći u poglavlјima o državama u kojima je autor prebivao duže vremena, odnosno u biografijama bosanskih, čeških, srpskih i slovenskih ličnosti. Knjiga je prožeta humorističnim komentarima, doskočicama koje pridonose svježini i poletnosti teksta i naglašavaju komične crte pojedinih životopisa. Najupečatljiviji su opisi onih ličnosti koje odudaraju od standarda službenih nacionalnih povijesti (a standard su, kao i uvijek, kraljevi, predsjednici, razni političari i književnici) i opisuju osobe koje su najpoznatije kao učitelji/učiteljice, sportaši i drugo, ili pokazuju bijedu (ne samo slavenskih) života. Takva je, primjerice, priča o *Miss opkoljenog Sarajeva*, te priče o brojnim pristašama i pobornicama pokreta za ženska prava, kao što su Umihana Čuvidina, Staka Skenderova, Angela Vode, Veselinka Malinska i druge žene. Njihovo je djelovanje

mahom nepoznato i nepriznato u nacionalnim povijestima, pa ih ova alternativna povijest s pravom uključuje ističući kako zaslužuju da se o njima više govori. Najbolji dijelovi biografija su oni u kojima se autor odmiče od pukog nabranja i iznošenja biografskih podataka i komentira percepciju Slavena među neslavenima, npr. percepciju bugarskih žena, koje se i dan-danas uglavnom objektivizira i doživljava lakima, mračnima i glupima (117. str.). Upravo je izostanak (inače tipičnog) zanemarivanja i prešućivanja ženskih ličnosti i ženskih doprinosa slavenskoj znanosti i kulturi ono što ovaj naslov čini drugačijim od sličnih projekata, jer je autor u patrijarhalnoj prošlosti slavenskih naroda uspio pronaći velik broj žena koje su zadužile svoje narode jednakom i usprkos patrijarhalnom okruženju iz kojeg su potekle.

Drugo zanimljivo obilježje ove povijesti je da autor u njoj ne opisuje samo osobe koje se općenito doživljava kao pozitivne ličnosti i nacionalne junake, nego i one koji su na negativan način utjecali na povijest svojih naroda.

**U knjizi se može pronaći
popriličan broj pogrešno
napisanih imena
slavenskih osoba i mjesta,
pogrešno prevedenih titula
i fraza, te niz pogrešno
protumačenih povijesnih
događaja, ali to su većinom
sitnice koje ne utječu na
smislenost cjeline**

Autor je u *Epilogu* (551.-555. str.) ustvrdio da je razlog zbog kojega je napisao ovu knjigu osobna privrženost i zaljubljenost u slavenske narode koja se ne može objasniti, pa je iznio i svoju zabrinutost za budućnost slavenskog svijeta koji u današnje vrijeme sve više poprima naznake fašizma u sklopu svojih dnevnih politika. Slavenska mladež kao da poprima neke od onih karakteristika i stereotipa kojima ih neslaveni znaju označavati, i autoironično se na internetu predstavljaju kao alkoholizirani idioti u trenirkama marke *Adidas*, čime se nadopunjuje autorova doskočica o slavenskoj mizeriji.

Sve u svemu, ovu se knjigu može preporučiti čitateljima koji žele pronaći lako i humoristično štivo putem kojega bi se upoznali sa slavenskom poviješću. Unatoč ranije spomenutim nedostacima, vrijednost ovakvog tipa pisanja povijesti leži u tome što je neopterećen službenom verzijom povijesti i što je subverzivan u odnosu na nju. Neopterećena i neovisna pozicija ovakvoga djela omogućuje da se u njega uvrste ličnosti koje zaslužuju biti opisane bez obzira na to što ih nacionalne historiografije redovito zaobilaze.

DAVID ALBAHARI: DANAS JE SREDA,
BEOGRAD: ČAROBNA KNJIGA, 2017.

BOLEST HISTORIJE I HISTORIJA BOLESTI

PIŠE: Sanja Šakić

Dobrim poznavateljima
 Albaharijeva rukopisa roman
Danas je sreda bit će pomalo
 razočaravajuće očekivan, pa čak
 i predvidljiv, ali prepoznatljivost
 mu je možda i jedini nedostatak
 jer je riječ o uzbudljivom
 crnogumornom i gorkom
 romanu

Za razliku od većine ljudi koji su obitavali u bezbednoj zoni sadašnjosti, odakle su, kao iz lože u pozorištu, gledali i komentarisali akcije prošlosti i postupke budućnosti u kontinuitetu, dakle, za razliku od takvog stava, on uopšte nije postojao u sadašnjosti: bio je ili naš čovek prošlosti, ukrašen anegdotama i samoljubljem, ili naš čovek budućnosti, ukrašen vencem od lovovog lišća i okružen upaljenim svećama kao toplim labyrinptom u odajama noći.

(*Danas je sreda*, str. 57)

Budući da je nezahvalno s nekoliko rečenica obuhvatiti opus od četrdesetak knjiga jednoga od najvećih srpskih autora, selekciju tematskih čvorišta Albaharijeve proze svest čemo na motive koji izrancuju iz bazena *Porodičnog vremena* (1973.), a kojima se njegov posljednji roman *Danas je sreda* vraća gotovo pola stoljeća kasnije. U prvom su planu udaljavanja i zbližavanja oca i sina u šetnjama po red rijeke, te nerazmrsivost privatnog i historijskog upisana u tekst čija autoreferencijalna dimenzija prokazuje zdravorazumske metode razlikovanja povjesne faktografije od stvarnosti. Središnja dilema Albaharijeve, ali i postmodernističke prakse pisanja uopće – polarnost između fikcije i stvarnosti – transponirana je u priču koja reflektira sumnju u povijest kao specifičan tip znanja koji zna nešto o nečemu – o prošlosti samoj.

Pripovjedač romana *Danas je sreda* u prvom licu pripovijeda priču o ocu oboljelom od Parkinsonove bolesti koji je u povijesti, kao jedan od moćnijih članova partijske organizacije, odigrao ulogu krvnika i bio izigran kao žrtva istog sistema. Preuzevši na sebe brigu za bolesnog oca, pripovjedač preuzima i brigu za njegovu priču. Oznaški, informbiroovski i golootički motivski kompleks romana usijeca se u intimnu pripovijest o raspadu obitelji kojoj je kumovala beščutnost očinske figure ispitujući pretpostavku o grijesima i zločinima koji su se, kao finalni preokret historijskog beščića, upisali u tijelo razorenog bolesču. Rekonstrukcija i demistifikacija očeve prošlosti nije, međutim, središnja nepoznаницa oko koje se plete roman nego se on zanima za motivaciju, pretpostavke i uzroke koji su doveli do toga da se pojedinac ogoli do izvorne verzije gada: „Gad je gad, u to nema sumnje, ali roditelj postoji u više izdanja.“ (58)

Pripovjeda li otac o svojim zločinima zbog progresije bolesti, zbog savjesti potaknute iznenadnim susretom s neimenovanim svjedokom svoje tiranske prošlosti, ili zbog toga da sinu zada završni udarac skidajući mu i posljednju koprenu s lika „dobrog oca“ – sve su to pitanja na koja roman ne daje jednoznačne odgovore. Ne daje ga jer u optici romana književnost ne sudi prošlosti, nego u povijesti, odnosno, pripovijedaju povijesti ispituje vlastite pripovjedne postupke. Očeva priča, naime, svodi život na nabranje činjenica, te otac zastupa stav da je sve ostalo, dakle i pisanje, samo „imitacija života“ zašćerena emocijama kojih u životnim

datostima nema mesta. Njegova nam je priča, slično majčinoj priči u *Mamcu*, dostupna samo u fragmentima koje posreduje pripovjedač u prvom licu, a koji se od očeve izvorne priče razlikuju po umjetničkoj obradi: „Nije sve to on rekao svojim rečima, već sam ja uobliočio njegove ideje i zapisa ih rečenicama koje su, verovao sam, nalikovale njegovim.“ (20) Prvo lice pripovijedanja, egzistencijalno usidreno u književni tekst, za pripovijedanje priče drugoga opravdava proizvoljan izbor očista iz kojeg se promatra predmet priče. Predmet priče je pripovjedaču intimno blizak, a njega ne zanima povijest s velikim P u kojoj je otac bio samo kotač velikog mehanizma – ne zanima ga jer bi velika povjesna priča porekla pravo na njegovo subjektivno motrište: „Jednostavnije rečeno, niko nije mogao da vidi mog oca onako kako sam ga ja video, kao što niko ne može mene da vidi onako kako me je video moj otac.“ (21)

Pripovjedač u prvom licu pripovijeda priču o ocu oboljelom od Parkinsonove bolesti koji je u povijesti, kao jedan od moćnijih članova partijske organizacije, odigrao ulogu krvnika i bio izigran kao žrtva istog sistema

Jedna od onih bolesti „koje izazivaju najveću meru sućuti“ nepouzdana je zbog nedefiniranog „dometa demencije“ pa je očeva priča za pripovjedača ispunjena mjestima neodređenosti koje on, u činu pisanja, nastoji popuniti i konkretnizirati, a popunjava je vlastitom pričom o ocu, majčinoj smrti i obiteljskim odnosima. S druge pak strane svjestan je da ne postoji samo jedna istinita priča koju valja ispričati, te da je ova očeva samo „*odabrana verzija priče*“. Zbog čega je njegov sugovornik mistifikaciju vlastitog života odlučio zamijeniti istinitom verzijom istog, pitanje je oko kojeg se množe sva ostala. Premda ostaju neodgovorena jer se bolesniku ne može vjerovati, njegova priča kao i svaka druga mora uspostaviti preduvjet povjerenja između pripovjedača i slušatelja da bi se uopće mogla prenijeti. S druge pak strane očeva dijagnoza donosi i rasterećenje u vidu depatetiziranja potencijalno herojsko-tragičke priče o žrtvi sistema koji ga je proizveo, te je poligon za proizvodnju jetke crnohumorne drame u kojoj je parkinson „zabavljač“ koji je došao da bi uveselio publiku „predstavljajući oca kao osobu koja umire za druge, koja život doživljava na jedinstven šekspirovski način.“ (80)

Lik oca u romanu također je i simbol nekadašnje države, odnosno, slika njezine dezintegracije, ali on je za pripovjedača prije svega otac kojeg je, kao svakog drugog oca, iznimno teško voljeti, „veseli manipulant“ čija će priča biti istovremeno nagrada i osuda. Sumnjajući u to da je bolest posljedica savjesti zbog nekadašnjih grijeha, intimna pripovijest o ocu postavlja se kao dijalektika povjesnog kontekstualiziranja očevih postupaka i Parkinsonove bolesti kao (božje?) kazne ili usuda kojemu se ne može umaknuti. Na završnim stranicama romana, u smrti se pronalazi bijeg od bolesti, odgovornosti, savjesti, povijesti, ali sinovima je u naslijeđe ostavljena spoznaja da se iz mreže historije nemoguće izvući. Kraj se, točnije nemogućnost završetka, opet javlja kao opsivna Albaharijeva tema poraza jer se završetak priče ne može pojaviti u pripovijedanom.

U Albaharijevoj (meta)fikciji pripovjedač je opetovan svjestan svoje uloge posrednika između čitatelja i priče, pa je tako i *Danas je sreda* roman koji problematizira status priče (povjesne i fikcionalne) i pripovijedanja. Uloga je čitatelja u ovakvim, prema Hutcheon, „narcističkim pripovijestima“ zbog toga zahtjevnija i neudobnija jer je „prisiljen“ interpretirati i suočiti se s vlastitom odgovornošću prema romaneskom svijetu.¹ Premda je postmoderna metafikcija zabavljena problematiziranjem vlastite fikcionalnosti ona prošlost ne poriče, nego se pita može li je uopće spoznati osim putem drugih tekstova i diskurzivnih praksi. Povijest stoga, reči će Albahari, „ne voli postmodernizam“² koji se temelji na sumnji u njezinu objektivnost i nepristranošću, dok s druge strane uvažava ravnopravnost paralelnih pripovijesti.

Lik oca u romanu također je i simbol nekadašnje države, odnosno, slika njezine dezintegracije, ali on je za pripovjedača prije svega otac kojeg je, kao svakog drugog oca, iznimno teško voljeti

Dobrim poznavateljima Albaharijeva rukopisa roman *Danas je sreda* bit će pomalo razočaravajuće očekivan, pa čak i predvidljiv, jer ne skreće s dobro utabanih pripovjednih obrazaca i tematskih preokupacija njegovih prethodnih romana. Prepoznatljivost mu je možda i jedini nedostatak jer je riječ o uzbudljivom crnohumornom i gorkom romanu koji kompleksnim književnim i povjesnim temama pristupa s preciznošću, strpljenjem i pedantnošću svojstvenoj najboljoj književnosti i najboljim piscima.

¹ Usp. Hutcheon, L. (2013). *Narcissistic Narrative: The Metafictional Paradox*. Waterloo - Ontario: Wilfrid Laurier University Press: 27.

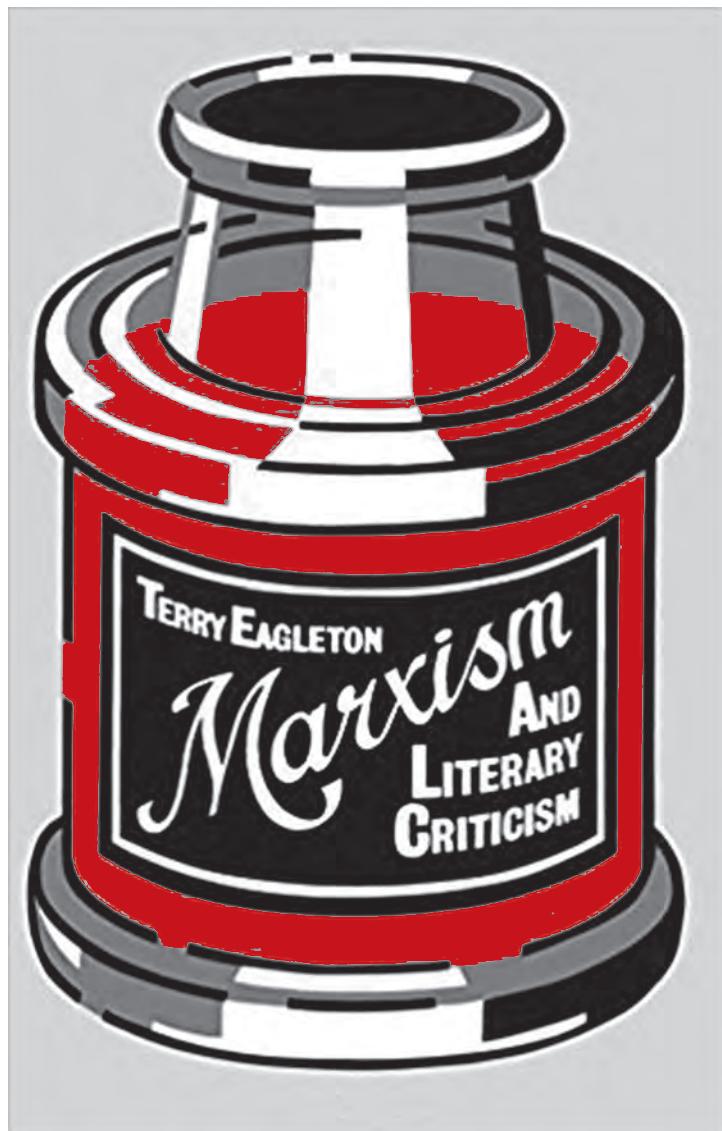
² Albahari, D. (2010). Roman i istorija. *Europski glasnik*. br. 15: 237.

KARL MARKS I KNJIŽEVNOST: LITERATURA REVOLUCIJE

KNJIGA KAO REVOLUCIONARNI POTENCIJAL

PIŠE: Danilo Lučić

Književnost jeste proizvod društvene svesti, kojom je, po Marksu, uostalom i sam čovek određen, ali je takođe i industrija koja, kao i svaka druga, proizvodi robu zarad sticanja profita. Međutim, dragocena sposobnost književnosti jeste da otkrije ideologiju i uputi joj dubinsku, analitičku kritiku, te obelodani njene mehanizme

Kapital je postigao najviše što se jednom knjigom može postići – uspeo je da izmeni način mišljenja i pogled na svet ljudi koji su ga čitali
Džordž Bernard Šo

Kada je početkom februara 1848. godine, u Londonu, Radnička obrazovna asocijacija štampala anonimni pamflet od nekih dvadesetak stranica, po imenu *Manifest der kommunistischen Partei*, najdramatičnija stvar koja se dogodila povodom toga bilo je proterivanje jednog od njegovih autora Karla Marks-a iz Belgije. Pa ipak, 170 godina nakon prvobitne publikacije *Manifesta komunističke partije*, tvrđnu da je on, uz trotoni *Kapital*, tekst koji je posle Biblije najviše promenio svet nije preterano teško odbraniti. Prema Karlu Koršu, marksistička misao je "sačuvala prividne tvorevine slobodnih filozofskih ideja, koje bi ma koliko bile odraz stvarnih revolucionarnih procesa i saznanja pesnika i filozofa" danas bile odavno zaboravljene, da im ona nije pružila "racionalno i praktično obliće".

Karl Marks i književnost

Karl Marks i svetska književnost Zigberta Salomona Proera, profesora nemačke književnosti sa Oksforda, verovatno je najsveobuhvatnija i naj-

temeljnija analiza upliva književnosti u političke, ekonomске, sociološke i filozofske misli Karla Marks-a. Profesor Proer prati intelektualni razvoj mладог Marks-a koji je na studijama u Bonu, pa potom u Berlinu, imao prilike da sluša predavanja Avgusta Vilhelma Šlegela, koji se smatra, zajedno sa svojim poznatijim bratom Fridrihom Šlegelom, ocem ute-meljivačem nemačkog romantizma. Istovremeno, Marksovi prvi izleti u književno stvaralaštvo, konkretno poeziju, ostaće pod velikim uticajem njegovog klasičnog obrazovanja, romantizma, antičke književnosti i naročito Šilera. Biće mu objavljene samo dve pesme u jednom drugorazrednom časopisu, a ostaće sačuvani delovi njegovog romana *Scorpion und Felix drame Oulanem*. U prozi će Marks za inspiraciju imati Sternovog Tristrrama Šendija i *Slike sa putovanja Hajnriha Hajnea*, sa kojim će se u jednom periodu intenzivno družiti i dopisivati, pa i na njegovom primeru ispitivati kapacitete književnosti da širi revolucionarni potencijal.

Posle studija, Marks će osnivati i pisati za mnoštvo levičarskih novina i časopisa, zbog kojih će biti konstantan pod budnim okom vlasti zemlje u kojoj bi se zatekao. Kada je sa suprugom Dženi fon Vestfalen prešao u Pariz kako bi postao ko-urednik novina *Deutsch-Französische Jahrbücher*, Marks je počeo da piše komentare na *Hegelovu Filozofiju prava* (pod velikim uticajem Ludviga Fojerbaha, koji će kasnije odbaciti). Tu na jednom

mestu koristi književno-teorijsku terminologiju prilikom izražavanja svog neslaganja sa zakonom o naslednosti privatne svojine:

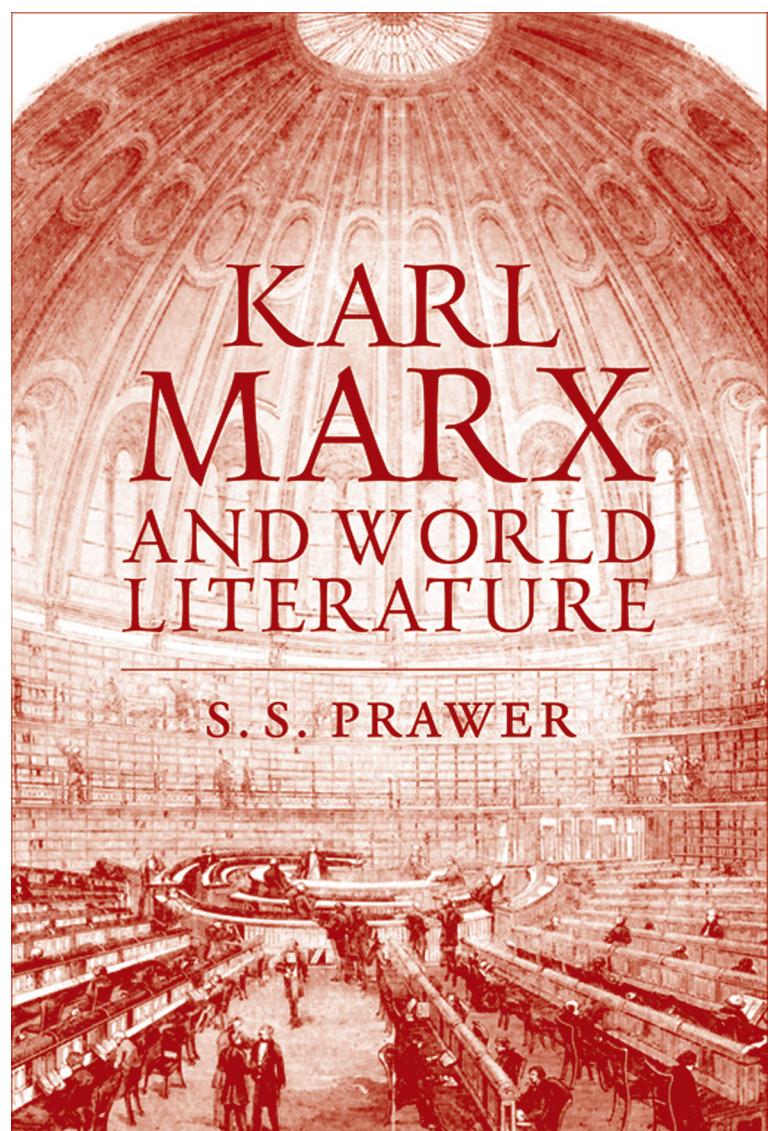
"Prema gruboj besmislenosti nezavisnog privatnog vlasništva nesigurnost obrta je elegična, strast za dobiti je patetična (dramatična), promjenljivost posjeda je ozbiljan fatum (ona je tragična), a zavisnost od državne imovine je običajna."

Pišući sa Engelsom polemiku sa onovremenim posthegelijanskim miliocima (Foyerbah, Bauer, Širner) *Nemačka ideologija*, obojica odbacuju akcentovanje uloge pojedinca u proizvodnji umjetničkih dela, te navode primere slavnih kompozitora i slikara koji su imali čitave timove asistenata za dorađivanje ili dovršavanje njihovih radova. Oni žele da ukažu na posledice podele rada kao glavnog uzroka zbog kojeg se stvara "ekskluzivna koncentracija umetničkog talenta u pojedincima i njegova potisnutost u širokim masama". Na tom tragu oni razvijaju svoju ideju da će u budućem komunističkom društvu umetnička praksa biti samo jedan element (svakodnevne) ljudske delatnosti.

Karl Marks i svetska književnost Zigberta Salomona Proera, profesora nemačke književnosti sa Oksforda, verovatno je najsveobuhvatnija i najtemeljnija analiza upriva književnosti u političke, ekonomiske, sociološke i filozofske misli Karla Marksа

Kada piše o *Manifestu komunističke partije*, Proer najpre uviđa da izrazi "književnost" i "književni" (*Literatur i Literarisch*) u njemu vrše označavanje na tri nivoa. Najpre da označe političke pamflete i tehničke spise koji raspravljuju o određenom predmetu. Potom, ti termini podrazumevaju i čisto književne oblike, poput pesme, drame i romana, ukoliko je kroz njih iznesen nekakav politički stav. Na kraju, proširivši ove termine na sintagmu "čisto književno", oni označavaju, "čitav svet reči koje slobodno lebde, reči odvojene od stvari, odvojene od društvene i političke stvarnosti."

Tu već možemo da vidimo kako Marks efekte buržoaske revolucije, koja je obavila značajnu funkciju u ukidanju feudalizma, vidi i u sferi književnog stvaralaštva. Ona je učinila da umetnička proizvodnja rezultira stvaranjem robe, a u tom procesu umetnik, kao i bilo koji drugi radnik, prodaje svoju radnu snagu: "Buržoazija je skinula oreol sa svih zanimanja koja su dotada bila cenjena i na koja se gledalo sa poniznim strahopoštovanjem. Ona je pretvorila lekara, advokata, sveštenika, pesnika, naučnika u svoje plaćene nadničare", ističe se u *Manifestu*.

Na poziciju tzv. ljudi od pera, Marks nastavlja da gleda kao na poziciju predstavnika buržoaskih interesa, što je očigledno u *Osamnaestom brimeru Luja Bonaparte*, političkom traktatu o državnom udaru Napoleona III iz 1851. Osim što u njemu po prvi put Marks za svoje analitičke potrebe nalazi adekvatne primere kod Balzaka (*Rođaka Beti*), on će uperiti prst u literarne predstavnike buržoazije, koja je kritikujući parlament, svoju štampu, svoje govorničke tribine, zapravo samo ukazivala Bonaparti šta treba da uguši i uništi. Kad smo već kod Balzaka, dosta kasnije će Marks na njegovom primeru dokazivati da veliki pisci mogu doći do saznanja o stvarima iako se one kose sa njihovim klasnim ubeđenjima. Jer kako bi inače mogao jedan rojalistički konzervativac, poput pisca "Čića Gorioa", da ima tako duboke uvide u realne društvene odnose.

Proer će citirati Karla Libknehta, jednog od osnivača Komunističke partije Nemačke i kućnog prijatelja porodice Marks u Londonu, koji navodi da je kod Marks-a primetio veliku pažnju prema jeziku i insistiranje na preciznom i čistom izrazu, a da je za svoje stilističke uzore uzimao, ispred svih, Getea, Lesinga, Šekspira, Dantea i Servantesa. Doduše, pomenuti književnici postali su Marks-u nepresušni izvori citata za ilustrovanje društvenih i političkih fenomena još u njegovim najranijim teorijskim radovima.

Pa ipak, nad svima daleko prednjači Šekspir, kod koga je Marks najviše cenio majstorstvo da uprkos ubacivanju farsičnih elemenata ne naruši tragič-

ki, epski ton svojih drama. Tako je mogao da stvara iznenadne efekte koji su bili "neobične mešavine uzvišenog i niskog, strašnog i smešnog, herojskog i lakrdijaškog".

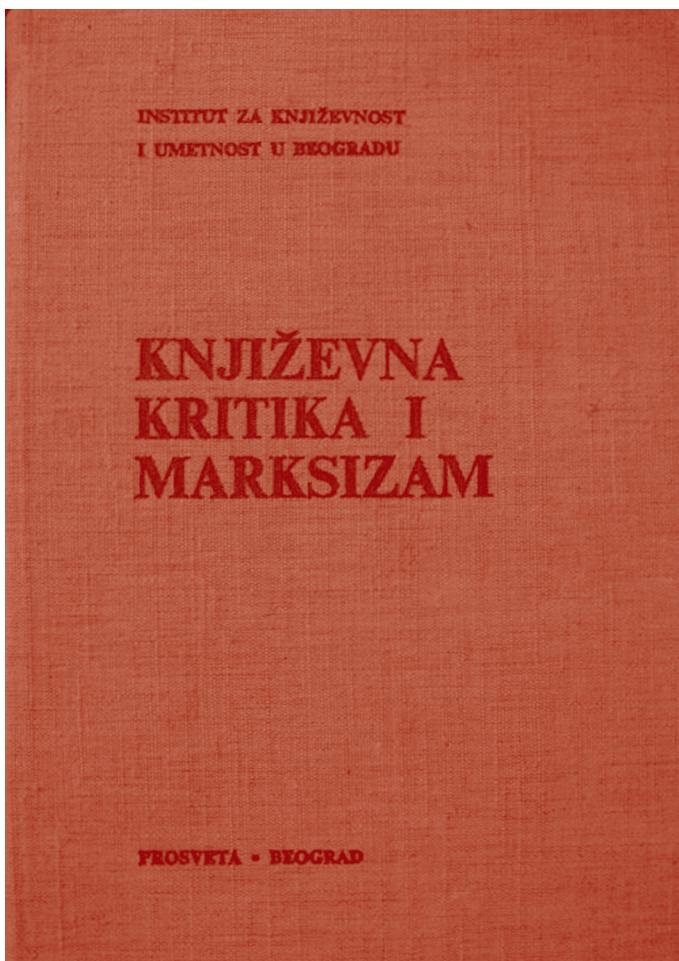
Kao što je poznato, Marks je za života stigao da izvrši redakciju samo prvog toma *Kapitala*, dok je ostala dva priredio Engels. Taj prvi tom, jedini objavljen za života svog autora, ostao je bez poglavlja VI, naknadno dodatog u narednim izdanjima, u kojem je Marks raspravljao o "nematerijalnim proizvodima", što bi bili proizvodi nauke, učenosti ili bilo koje vrste umnog rada. Oni se po pravilu uvek prodaju ispod svoje prave vrednosti, jer vreme utrošeno na njihovo stvaranje ne može da se dovede u vezu sa radom potrebnim da se oni stvore.

*Politički leksikon za svakoga
Džordža Bernarda Šoa otvara
se konstatacijom da su
pesimizam i cinizam dosegli
najmračnije dubine tek u XIX
veku, sa Marksom, koji je
razotkrio kapitalizam "u svoj
njegovo zverskoj gnusobi"*

U tehnološkom progresu Marks vidi destruktivni element koji razara mitološki potencijal književnog materijala, što XIX vek ostavlja bez ijednog, antike dostojnog epskog speva. Marks ismeva Lesingovu tezu o neminovnom napretku u umetnostima time što naivnim smatra tezu da razvoj tehnologije podrazumeva i razvoj pesništva. Prateći jednu teoriju svog velikog uzora, škotskog filozofa, ekonomiste i začetnika političke ekonomije Adama Smита, Marks bira primer Miltona za pojašnjavanje ideje o tome kako ista vrsta rada može da bude prizvodna ili neproizvodna. Pošto je Milton *Izgubljeni raj* napisao za pet funti sterlinga, očigledno je da je on to uradio iz istog razloga iz kojeg svilena buba pravi svilene niti, jer je to "delanje njene prirode". Međutim, za razliku od njega, književni proleter koji za račun nekog knjižara fabrikuje knjige (recimo neke naučničke priručnike), proizvodan je radnik, jer je njegova proizvodnja unapred podređena kapitalu "i vrši se samo radi njegovog oplođavanja". To će Marks naterati da u *Teorijama viška vrednosti*, koje je Engels posle njegove smrti štampao sa idejom da se pojave kao IV tom *Kapitala*, zaključi kako se kapitalistička proizvodnja "neprijateljski odnosi prema izvesnim duhovnim granama proizvodnje, kao što su umetnost i pesništvo".

Književnost i Karl Marks

Po objavljinjanju prvog toma, relativno rano je bilo jasno da će put *Kapitala* biti trnovit. Prvi tiraž se jedva rasprodao za četiri godine, a problemi sa prevodima su nicali jedan za drugim. Pojedini delovi, naročito oni koji su se ticali čiste ekonomije, bili su neprohodni čak i pristalicama Marksove

ideologije. Njegova druga domovina Engleska, ostala je po pitanju njegovog kapitalnog dela negde između nezainteresovanosti i negodovanja. Ali, na sastancima političke stranke "Demokratska federacija", koja je baštinila marksističke ideje, sve češće je počeo da se pojavljuje jedan mladi irski pisac – Džordž Bernard Šo. On će celu jesen 1883. godine posvetiti proučavanju *Kapitala*, i godinama kasnije priznati: "Bila je to prekretnica u mojoj karijeri. Marks je bio pravo otkriće. (...) Otvorio mi je oči za važne činjenice iz istorije i civilizacije, omogućivši mi da steknem potpuno novu predstavu o univerzumu, pruživši mi svrhu i misiju u životu." Njegov *Politički leksikon za svakoga* objavljen 1944. godine otvara se konstatacijom da su pesimizam i cinizam dosegli najmračnije dubine tek u XIX veku, sa Karлом Marksom, koji je razotkrio kapitalizam "u svoj njegovo zverskoj gnusobi".

U prvoj polovini XX veka očigledan je porast tema o socijalnoj nejednakosti u društvu i industrializaciji koja melje radničku klasu, čak i kod autora koji se nominalno nisu izjašnjivali kao marksisti. Tako, recimo, Džek London u svom romanu *Gvozdena peta* ima čitave pasaže u kojima junaci raspravljaju o socijalizmu i nejednakosti, usred jedne distopijске atmosfere gde buržujski oligarsi drže pod čizmom američki narod. Orvel će reći da ova knjiga pruža sjajan uvid u fašizam, a Trocki će primetiti kako je London "hrabro promislio iznova u svom svetlu sudbinu kapitalističkog društva u celini".

Tridesetih godina XX veka javlja se jedna grupa pesnika sa Oksforda, koja je aktivno vršila propagandu komunističke ideologije. Među njima su bili Stiven Spender, Sesil Dej-Luis, Luis Meknis i Vistan Hju Odn, najpriznatiji i najzapaženiji pesnik u ovoj generaciji. Poeziju koju su stvarali smatrali su po-

litičkim oružjem, a neki od njih su se zapravo latili i pravog oružja učestvujući u Španskom građanskom ratu. Njihovi saborci u tim bitkama biće još dvojica engleskih pisaca, Džordž Orvel i Artur Kestler, koji su isprva pokazivali veliku naklonost ka socijalizmu (Kestler je u tom ratu čak bio i ruski špijun), da bi tu emociju kasnije smenilo razočaranje i ogorčenje Staljinom i njegovom tiranijom.

Marksove ideje i njihovi derivati imali su svoje pritalice i u redovima avangardnih evropskih pokreta. Tristan Cara, osnivač dadaizma, još jedan španski borac, bio je član Komunističke partije Španije. Najeskremeniji slučaj iz istorije nadrealizma svakako je samoubistvo Renea Krevela, koje se povezuje sa izbacivanjem nadrealista sa "Međunarodnog kongresa pisaca" u Parizu 1935, nakon verbalnog i fizičkog sukoba Bretona i jednog od vodećih sovjetskih autora i publicista Ilje Erenburga.

Može se steći utisak da su marksizmu bliski autori najčešće posezali za formom drame, a reprezentativan primer za to je stvaralaštvo Bertolda Brehta. Njegovo epsko pozorište, bazirano na "efektu otuđenja", trebalo je da svojom formom i pristupom bude kritika ideooloških prepostavki buržuj-skog pozorišta, u kome je gledalac bio pasivni konzument iluzije da je svet prikazan u dramskom tekstu, tj. umetničkom objektu, stvaran, fiksiran i ne-promenljiv. Ta iluzija, prema Brehtovom shvatanju, treba da prikrije činjenicu da je u pitanju konstrukt koji obmanjuje prepostavkom o svojoj datosti. Stoga pozorište postaje "eskapistička zabava za čoveka zarobljenog u ovoj prepostavci", kako kaže Teri Igltion u knjizi *Marksizam i književna kritika*. Ep-sko pozorište ima zadatak da razbije tu iluziju, tako što će sprečiti glumce da se poistovećuju i sa likovima i sa radnjom, a omogućiće im da postanu njihovi tumači i komentatori na bini.

Marksistička književna kritika za svoju bazu uzima, logično, Marksove političke ideje, a naročito onu da su ideoLOGIJA, politika i umetnost društvene nadgradnje koje su neminovno određene ekonomskim strukturama društva. Stoga, književnost ne može ni na koji način biti izolovana od ideoLOŠKE i ekonomski određujućim faktorima, Marks prepoznaće u umetnosti, filozofiji i književnosti određenu autonomnost, zahvaljujući kojoj može da menja čovekovu egzistenciju. Đerđ Lukač će istaći kako sva velika književna dela zapravo predstavljaju kritiku vremena u kojem su nastala i ona "ne reprodukuju jednostavno dominantne ideologije svog vremena, nego u svoju formu inkorporiraju kritiku ovih ideologija".

Istaknuti marksistički misililac Valter Benjamin bavio se razvojem tehnika proizvodnje umetničkih dela u savremenom dobu. Tradicionalni načini umetničke produkcije, prema njemu, podrazumevaju recepciju baziranu na izdvojenosti, distanciranosti, elitizmu... Dok moderni načini proizvodnje omogućavaju široku dostupnost proizvodnjom brzih i jeftinih kopija, što uklida otuđujuću auru umetničkog dela i dozvoljava recipijentu da je konzumira pod svojim uslovima. Ali, ono što je Benjamina u svemu tome važno jeste da revolucionarni umetnik ne sme nekritički da usvaja snagu umetničke pro-dukциje, nego da je razvija i revolucionizuje. Teri Igltion u gorepomenutoj knjizi podvlači da kod proizvodnje književne kritike "nije u pitanju probijanje revolucionarnih 'poruka' putem postojećih medija; u pitanju je revolucionizacija samih medija". Kao da u ovim stavovima možemo čuti jedan daleki odjek Marksove jedanaeste teze o Fojerbahu: "Filozofi su do sada samo tumačili svet na različite načine; poenta je da se on promeni."

Frankfurtska škola predstavlja grupu naučnika (Adorno, Benjamin, Horkajmer, Markuze...) sa Instituta za društvene nauke koja je kroz svoju društvenu, političku i kulturološku kritiku razvijala specifičan neomarksistički pristup ovoj problematici, istovremeno se i udaljavajući od ortodoksnog marksizma. Za njih svakako umetnost i književnost imaju privilegovano место u smislu da su jedine sfere ljudske delatnosti u kojima je moguće u potpunosti se odupreti dominaciji totalitarnog društva. Budući kritički nastrojeni prema prosvetiteljstvu, kao i prema ruskom formalizmu, i bilo kakvom obliku formalizma, oni zagovaraju ono razumevanje umetnosti i književnosti po kome one neće samo reflektovati društvene tendencije, nego će očuvati i ličnu subjektivnost, takođe.

Može se steći utisak da su marksizmu bliski autori najčešće posezali za formom drame, a reprezentativan primer za to je stvaralaštvo Bertolda Brehta

Karl Marks i mi

Knjiga britanskog žurnaliste Fransa Vina *Das Kapital, biografija knjige* počinje anegdotom iz 1867, u kojoj je Marks žustro insistirao da Engels pročita Balzakovu priповетku *Nepoznato remek-del*. U njoj slavni slikar Frenhofer nakon deset godina rada na portretu koji je trebalo da predstavlja najpotpuni odraz stvarnosti, napokon sa užasom priznaje sebi i svetu da sve što je uspeo za to vreme jeste da naslika platno prepuno najrazličitijih, amorfnih, gustih nanosa čitave palete boja. Očigledno je ova priča ostavila veliki utisak na Marks-a. Verovatno jer je u njoj video svoje višedecenijske napore da iz najraznovrsnije građe oformi nov i revolucionaran sistem ideja koji će potlačenim ljudima napokon doneti slobodu. Ona malobrojna čitalačka publika iz XIX veka, skupa sa onom daleko brojnijom iz XX, kakvu god zamerku stavila Marksovom delu, nikada nije sporila modernost *Kapitala i Manifesta komunističke partije*. Vin smatra da je "baš kao i Frenhofer, Marks je bio modernista pre pojave modernizma. (...) Marksov *Kapital* je atonalan poput Šenberga i košmaran poput Kafke."

Književnost jeste proizvod društvene svesti, kojom je, po Marks-u, ustalom i sam čovek određen, ali je takođe i industrija koja, kao i svaka druga, proizvodi robu zarad sticanja profita. Međutim, dragocena sposobnost književnosti jeste da otkrije ideologiju i uputi joj dubinsku, analitičku kritiku, te obelodani njene mehanizme. Stoga roman, recimo, ostvaruje svoj revolucionarni potencijal kada razotkriva zabludu svojih junaka da su slobodni u svetu koji oblikuje tekst, a oni su zapravo zaglavljeni u čvrstom zagrljaju ideologije, negde između onih Altiserovih ideooloških i represivnih državnih aparata. Imajući sve ovo u vidu, možda je ispit naše zrelosti u tome da prestanemo naivno da krivimo Marks-a za krvoljčne totalitarizme XX veka, kada smo zapravo ljuti na njega što nas je prisilio da se nepovratno suočimo sa finim tkanjem porobljavajućih kapitalističkih iluzija. Ali, ma koliko bolno bilo to suočavanje, sa druge strane nas čeka naša sloboda.

POPUT HEMINGVEJA

Stevan Bradić

Stevan Bradić (1982, Novi Sad), osnovne studije završio je na Odseku za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Diplomu mastera stekao na univerzitetima u Novom Sadu i Stokholmu. Doktorirao je na Odseku za komparativnu književnost u Novom Sadu. Piše poeziju, eseje, prikaze i kritiku, prevodi sa engleskog. Objavio je zbirke pesama *U kotlarnici* (Novi Sad: Adresa, 2013) i *Na zemlji* (Beograd: Treći trg, 2017), i studiju *Simulacija i gastronomija* (Beograd: Službeni glasnik, 2012). Dobitnik je nagrade Beogradskog festivala poezije i knjige Trgni se! Poezija! za 2017. Zaposlen je na Odseku za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Kao gostujući predavač držao je seminare u na univerzitetima u Stokholmu, Nikoziji i Alikanteu. Bio je stipendista Švedskog instituta i Republike Srbije. Urednik je portala za književnost, filozofiju i društvenu teoriju *Rizom*. Živi u Novom Sadu.

Nepristajanje

za Jelenu

1

nisam danas došao
kako bih ti bilo šta učinio jasnijim.

Ijudi izlaze na ulice i spuštaju stopala u ravnomernom ritmu
sa asfalta se podiže oblak prašine

toliko odlučno oni koračaju.

gledam te iz daleka
svet se kotrlja u neku zagušljivu močvaru i mislim da ćemo morati da ga
sasvim raskopamo kako bismo u njegovom središtu pronašli
živo srce.

na nebū sijaju zvezde.
pored nas koračaju jednaki ljudi.

neko izdvojen sa proplanka priprema neoprostivu omču koju potajno navlači
na čitavo jedno pokolenje

hoćemo li prepoznati njegovo zgrčeno lice
i kada se među nas spusti

ništa što nam se približava sa horizonta nije lako
mi smo možda slabi

a možda nas ništa
neće odvratiti.

7

posmatram narandže i limunove koje si ostavila u posudi na stolu
dan je pretopao ali su one odložene u hladovini našeg vrta

njihova kora je zategnuta i puna soka
ona se blista poput razgovetnog blaga za kojim još uvek možemo posegnuti

čujem te kako koračaš u drugoj sobi
prolećna tkanina lagano dodiruje tvoje preplanulo telo

ti si citrusno voće uraslo u moj svakodnevni rad.

nemoj se iznenaditi kada se pred nama podigne nerazgovetna najamnina
sa namerom da nas razdvoji od predmetnosti koju stvaramo iz samog središta sopstvenog bića

ovo vreme bi želelo da nas opovrgne
svakog časa

neka postupa kako mora.

postojimo:
još nije kasno ni za šta.

10

topao vazduh izlazi iz mojih pluća i meša se sa prozračnom vlagom
proleća

ukoliko ustanem da otvorim vrata kroz njih će pokuljati
bezbroj novih informacija

moramo biti pripremljeni na dvoboj ali ne smemo trošiti stvarnost
koju nismo sami stvorili

niko nije na našoj strani
ti i ja smo na našoj strani

ispred nas je neprobojni zid
budimo bršljani

budimo pesma koja dolazi iz grla
partizana

(Iz zbirke *Na zemlji*, Beograd, Treći trg, 2017)

Poput Hemingveja

dolazi vreme u kome
ne možeš razumeti vreme

između gore i dole nećeš izabrati
ni jednu od dve ponuđene varijante

pogledaj
kako se topota uzdiže kroz prevoje
smisla.
tu će te uskoro sačekati *il sommo poeta**
i pozvati u svoju veličanstvenu rukotvorinu.

za tebe je sačuvano mesto
na više jezika
tako da ne moraš da se brineš
ne moraš više da drhturiš
u košarici bitka.

tvoja moć predviđanja raste
srazmerno sa verovatnoćom u koju se upuštaš
npr. iščeznućeš
i to je skoro radosna vest.

svaki put kada čitaš crnu hroniku
ispunjava te iracionalna nada da ćeš svoje
ime susresti među
pronađenima.

ali
još uvek nije tako.

umesto ispod mosta
zaputićeš se preko mosta
gde nema ničega
i radost neće biti proizvod tvojih radnji.

Ijubljena tautologija
sa njome stvari gube svoju zaledinu.

ali radost je precenjena
izmislili su je i patentirali oko 1947.
i od tada je fabrički pakuju i prostituišu
po celom svetu

zato smo toliko samoostvareni
zato nas beda u potpunosti zaobilazi

sve razvijene zemlje uostalom
imaju zasluženi monopol
na bedu
pažljivo je propuštaju kroz svoje cevovode
i preraspodeljuju tako da ona ne prevazilazi
investicije industrije za održavanje
površine.

na drugim mestima
poput našeg
ona se nekontrolisano rasipa
iz napuklih instalacija
preostalih iz vremena starog dobrog sovjetskog bloka
i bede ima dovoljno za sve.

nije li bogatstvo uvek retko
ili sam uputstvo pogrešno pročitao.

listamo knjigu
zar ne
i stigli smo do izvesne stranice
na kojoj nas glas opisuje.

ukoliko želiš da iskoraciš iz njega
dolaziš do onoga što je neopisivo.
ali vidim već
kako ti teorija preti prstom:

nema ničega o čemu se danas ne može pisati.

uzmi prema tome u ruke dvocevku
i potpiši se po dnevnoj sobi
poput hemingveja.

o tome će se sigurno
dugo priovedati.

*Kao *Il Sommo Poeta* bio je poznat Dante Aligijeri

(Iz neobjavljenog rukopisa *Jastog*)

ULICA KOJU SU POJELI KATANCI

Đorđe Aćimović

Biće ovo drugi a možda i treći put da sve počinje od jedne fotografije. Na prvoj je devetnaest crnorizaca na stepeništu Belog dvora, sa dva pripadnika UDBE, koji ih drže na okupu, takoreći uokviruju, stojeći na marginama skupa, dok u dubokoj pozadini jalove dvodimenzionalnosti fotografskog papira samoproklamovani partizanski maršal, u belom odelu, briše znoj sa čela, jelenskom kožicom. Leto je, sunce je jako i svi se znoje, škilje i izgledaju zadovoljni. Druga fotografija (pitanje da li je i postojala) bila je na kaminu hacijende u Maglajskoj 18, takođe na *svetom Dedinju*, i prikazivala je mene sa psom u šetnji po rezidencijalnom komšiluku. I tada sam spomenuo tamo, a i sada ću ponoviti ovde, da većina pasa sa kojima sam viđen uopšte nisu bili moji psi, pa je pitanje i da li sam to stvarno bio ja ili je bila fotomontaža. Kako bilo, to me nije omelo da pomenutu šetnju sa fotografije završim u jalovoj dvodimenzionalnosti ravnice i neba imaginarne opštine Dunavski venac. I nikada se ne okrenem ostavivši sve(t) iza sebe.

Treća fotografija ovog bizarnog foto-dnevnika u nastajanju jedan je od detalja izložbe *U Ime Nara*da koja je postavljena u Istorijском muzeju Srbije, gde sam je i zapazio, nakon svih događaja koji su predmet ove pričevi. Na fotografiji vidimo Borislava Pekića na osnivačkoj skupštini Demokratske stranke u prvom redu velike sale Sava centra. Reklo bi se ništa posebno, osim što je ista uslikana nekako odozdo i sa strane sabirajući pored Velikog gospodina i druge zvanice. U ostatku površine foto-papira u oči upada velika glava koja dominira dva tri reda iza Pekića. Uz minimalno udubljivanje postaje jasno da je u pitanju, u tom momentu samoproklamovani četnički vojvoda, koji se krije iza lika Klarka Kenta, novinara jednog poznatog lista. Na poleđini te fotografije sve je isto kao i malopre samo je stolica na kojoj je sedeо Pekić upražnjena i vidi se kako Borislav odlazi iz kongresne dvorane dok Vojislav vadi iz šinjela, a ispod crvenog plašta, blokčić i mastiljavom olovkom zapisuje nešto u notes. Posle izvesnog vremena i Šimšir ustaje i odlazi.

Pekić, naravno, odlazi kući, pa onda u London, da na miru umre daleko od lešinara i prašinara koji su kao kancer isisali život iz njega, ostavivši na njegovim nesalomivim kostima tek poneki kilogram mesa i vreću kože. Odlazi da se spremi za smrt koja ga je već posećivala, ali nikada se ranije nije zadržavala duže, a Vojislav Šimšir odlazi kući, da sprema kampanju kojom će pobediti gotovo umrlog Pekića na izborima za narodnog poslanika u Skupštini Republike Srbije u beogradskoj opštini Rakovica.

I kako je uvek u životu sve radio na mah neprimetno, a naposletku monumentalno, tako je Pekić uspeo i da umre i da bude spaljen u Londonu. U otadžbini su ukazane sve počasti njegovom pepelu, postavljen je u jednu od polica, kao i njegove knjige koje ljudi postavljaju na metar u police, u Aleji zaslужnih građana i tada je svečano obećano da će u najkraćem mogućem roku jedna ulica u Beogradu dobiti njegovo ime. Znajući da život svakog pisca počinje tek nakon njegove smrti, Pekić se nije mnogo nervirao zbog upokojenja i nastavio je da postoji, čak u većoj meri nego, na primer, tadašnja

država. Pekić je pretpostavljao, ne, Pekić je znao, da ono njihovo u najkraćem mogućem roku neće biti uopšte tako brzo i natenane je razgledao ulice po Beogradu pitajući se ponekad koja će dobiti plavu tablu sa belim slovima njegovog imena. Jednom je tako zalutao, jer i na onom svetu duša može da zaluta, u jednu slepu ulicu na Vračaru koja počinje parkom a završava se katancem. Nema mnogo te ulice, dve tri kuće levo, tri četiri kuće desno, jedna *Kućica*, tada tek kao ideja u glavi jednog od komšija. Lutao je tom kratkom slepom ulicom sve dok nije naleteo na Svetlana Velmar-Janković koja je baš tih dana takođe lutala po vračarskom lavigintu upijajući prostore i figure za knjigu o Vračaru na kojoj je radila. Izvukao se Pekić, nekako, uz nevidljivu pomoć koleginice, ponovo na Makenzijevu, tada još uvek Maršala Tolbuhina, i nestao u drvoredu Kursuline. Svetlana je završavala šetnju za taj dan, sunce je zalazilo i tek poneki zrak je uspevao da se provuče između Hrama Svetog Save u vaspovstavljanju i zgrade Vojno-tehničkog Instituta u Katanićevu i da dodirne asfalt u Malajničkoj. Umesto kući, kao hipnotisana, Velmar-Janković je pratila pramičak magle koji je nestao u drvoredu Kursuline i naposletku je završila u Krunskoj. U vili na broju 69, u prozoru koji gleda na ulicu, sedeo je Zoran Đindjić i tek što je podigao pogled sa stranice koju je čitao video je na trotoaru Velmar-Janković koja je zastala a onda samo prošla pored kapije, potpuno zamajana. To će mu se urezati u sećanje, kako se inače detalji koji uključuju poznate ljude neobjasnivo duboko smeštaju u već postojeće memorijske lokacije i čekaju neku daleku priliku da budu evocirane.

Tako je Đindjić skoro deset godina kasnije na otvaranju neke izložbe, na kojoj se pojavila i Svetlana Velmar-Janković, Radmili Hrustanović, bez posebnog povoda, ispričao šta se desilo jednog jesenjeg predvečerja ispred prostorija stranke u Krunskoj, nekada ranije, a ona je samo prevrnula očima. Međutim, ispostaviće se da je taj pokret očnih jabučica, na isti način kao kod njenog sagovornika, nepogrešivo memorisao sasvim nebitan detalj iz života treće osobe, takoreći pospremio ga da bude upotrebljen iz, u tom trenu nikom znanog razloga.

Godina je 2002. a gradonačelnica je Hrustanović. Komisija za nazive trgova i ulica Skupštine grada preimenovala je Malajničku ulicu na Vračaru u ulicu Borislava Pekića. Jedna od članica komisije je i Svetlana Velmar-Janković. Samo vračara Anđelija Anđelić iz Malajnice, naselja u Negotinu koje ima više grobova nego stanovnika, zna kako je do svega zapravo došlo.

Na jesen iste godine, kada već počinje da miriše na zimu ali i na propast, put me nanosi u vlaški kraj i uspevam da za dve loze u negotinskoj kafani 202 dođem do kasete za diktafon TDK Super 90 tražeći tragove ka pogađanju budućnosti. Ispostaviće se da kasete od devedeset minuta nemaju dovoljan kapacitet da pohrane na sebe svu nesreću koja će se sručiti na nas sledeće godine a posledica je već pomenutih devedesetih. Pa ipak, moguće je na njih snimiti trans samoproklamovane proročice i nadrilekarke koja glasom Borislava, ali ovaj put Mihajlovića, Mihiza, govori kako ju je u snu posetio duh Borislava, sada opet Pekića, koji je izgledao mnogo bolje nego što je pisac izgledao za života iako Anđelija Crna, kako su je zvali, nikada nije pre niti videla, niti čula za Pekića a kamoli pročitala nešto iz njegovog opusa. Međutim, bila je u transu, a na tom mestu ne važe pravila poznata nama prostim ljudima. Govori ona tada, u diktafon nepoznatog *sakupljača kostiju*, kako je Pekić tražio načina da dođe do Svetlane Velmar-Janković, a da je ne prestravi već mrtav i kremiran, i da joj, pošto je saznao iz Glasa Javnosti da je i ona članica komisije za dodelu imena trgova i ulica, na neki način sugeriše koju ulicu na Vračaru da mu dodele. Anđelija dalje na snimku objašnjava, sada koristeći

glas Mihailovića, ovaj put Dragoslava, da je ona našem piscu bez razmišljanja izašla u susret kada je videla kako je mršav bio za života. Poruka je bila: *Neka bude kratka i lepa*. Očito da je, dok je došla u san Svetlane Velmar-Janković, poruka pretrpela sitnu promenu i da je ispred *lepa* od Negotina do Beograda izraslo jedno *s*. Tako je na sednici na kojoj se većalo koja će ulica ići Mihizu, koja Desanki a koja Pekiću, Velmar-Janković kao i *onog* dana, potpuno zamajana, i pod uticajem sinoćnjeg sna u kom je autosugestivno ponavljala *Neka bude kratka i slepa*, *Neka bude kratka i slepa* odabrala za Borislava, ovaj put stvarno Pekića, kratku i slepu ulicu na Vračaru, tadašnju Malajničku. Istu onu ulicu koja izvire iz jednog parka, ili kako je danas moderno reći, urbanog džepa a završava se kapijom na kolskom ulazu Vojno-tehničkog instituta, na koji je stavljen katanac.

||

Skoro deset godina kasnije a katanac i dalje стоји. U međuvremenu još neke kapije u ulici, sada, Borislava Pekića, dobine su katanac. Recimo *Kućica* je zaživila iz ideje u glavi jednog komšije kao jedno pravo malo urbano sklonište od buke i svetine ali je Poreska uprava jednog dana zazvonila na vrata zveckajući katancima. Odzvonilo vam je zbog jednog fiskalnog računa za dve kafe i dve kisele vode, rekli su. Inspektorji Uprave bili su maskirani u obične građane, takoreći komšije i uspeli su da zavaraju vlasnika i oteraju ga u propast drakonskim kaznama. U istom momentu u državi, koja temeljno egzistira samo u glavama njenih službenika, dok se u realnosti raspada na svim mogućim sastavima, postoji barem 202 velika privredna subjekta koji su kandidati za *utaju godine* kod iste te diskutabilne administracije, ali zatvoriti mali lokal zbog jednog fiskalnog računa jedino je pravedno, prema svima.

Tadašnji ministar pravde, izvesni Seljaković, mesečario je po negotinskom kraju na marginama stranačkog skupa na kom se raspravljalo treba li ili ne prodati RTB Bor, i tako odsutan zabasao u dvorište Anđelije Anđelić koja ga je prepoznala sa televizije i iz žutih novinčina. Seljaković je takođe imao i prolaznu žuticu od prelivanja Žutom osom tri dana ranije. Njegova nežna jetra to nije najbolje podnela, oticanje žuči je paralisano i post-hepatični ikterus bio je neminovan, te ga je samoprokla-movana proročica prepoznala još lakše. Brže bolje je upala u trans ne bi li se što manje stidela pred prelepm ministrom i tako su oboje izmaknuti iz realnosti zaseli ispod jednog duda. Pravde ministar pitao je:

- Šta ima? - a Anđelija Crna je kao iz topa odgovorila:
- Zgrada Vojno-tehničkog Instituta u Katanićevoj u Beogradu treba da bude sud.

Seljaković je audio zapis sa ovim razgovorom, potpuno bistar i beo, našao prvog sledećeg ponedeljka u svojoj kancelariji u koverti koju je nesvestan adresirao na samog sebe. Nakon što je evocirao paranormalni doživljaj iz Malajnice, traku je, za svaki slučaj, spalio u korpi za otpatke a kada ga je tetkica koja čisti po Vladi, isto Anđelija, ali sada Andić, pitala *ministre šta ovde smrdi* on je ostatke dokaza zakulisnih radnji uspeo u jednom zalogaju da proguta. Naravno, izlišno je spomenuti da će taj zalogaj nepovoljno uticati na ministrovu svilenu jetru i da je moguće da će ponovo dobiti prolaznu žuticu. Bez obzira na sve ministar je na sednici Vlade izneo predlog koji nije mogao sam smisliti,

koji mu je tako reći usađen tokom jedne seanse o kojoj više nema fizičkih dokaza, ali koji je delovao toliko dobro promišljen i analiziran da je dobio čak i pohvalu od Augmentativnog Vođa. Kada niko nije gledao Vođ ga je zagrljio i prislonio njegovu glavu na svoje grudi (zbog razlike u visini to je bilo moguće bez posebnog savijanja ministra).

Ono što je ostalo manje poznato do ovog momenta je da je i ovog puta kao i pre skoro deset godina, prste u tu odluku umešao Borislav Pekić. Naime, on je noć pre nego što će Nikola Agricola zahvatiti u Malajnicu kod Anđelije Anđelić, istu staricu ponovo posetio, ovaj put dok je proricala sebi dobitnu kombinaciju na Loto listiću, potpuno joj prekinuvši dotok tačnih brojeva i samo joj tiho šapnuo: *Neka bude, neka bude, neka bude sud.*

Sedmica je sutradan otišla u Bor, Anđelija je ponavljalala u sebi *sud sud sud* a ministar se iskrao kroz zadnja vrata gradskog odbora Negotina tako da ga niko nije primetio.

Pekić je razmišljao ovako: Sada je ova moja ulica slepa i zbog zgrade Vojno-tehničkog Instituta nikada se neće uliti u drugu ulicu, dakle bez izlaz, kako god okrenem, dobih u smrti isti laverint koji me je pratio ceo moj život. Nekada se ne mora ni izaći iz tog laverinta, pomislio je Pekić, treba samo pronaći svoju simboličnu nišu u istom i tamo recitovati naglas. Ne bi bilo zgoreg, mislio je dalje Pekić, kako bi alegorija bila potpuna i zaokružena, da se u ovu napuštenu zgradu u kojoj s vremenom na vreme samo gori smeće ili pacovi, zmije i narkomani, useli neki sud, ili čak nekoliko sudova. Tako će kapela na kraju ulice dobiti novo ruho i novi katanac. Treba samo u pravom momentu izvršiti odlučujući uticaj na pravu osobu, recimo aktuelnog ministra pravde, i stvar je rešena, mislio je. Stajao je tako Pekić na kraju svoje ulice ispred rešetaka oronule kapije, i mada ga niko nije ni čuo ni video govorio je, glasom Orsona Velsa, na odličnom engleskom, odlomke iz filma „The Trial“ (1962): *He beckons the guard. Says the guard, "You are insatiable! What is it now?" Says the man, "Every man strives to attain the law. How is it then that in all these years, no one else has ever come here, seeking admittance?" His hearing has failed, so the guard yells into his ear. "Nobody else but you could ever have obtained admittance. No one else could enter this door! This door was intended only for you!"*

Do svega ovoga došao sam prostim puštanjem unazad trake koju sam već imao u svom posedu, trake koja nije mogla biti presnimljena, umnožena ni poslata poštom pa sam je spakovao u kutiju sa ostalim audio zapisima iz istorije beogradskih ulica koje sam sakupio ili nasledio, i vratio je na tavan. Jednoj staroj drugarici iz Podgorice sam na spomen Pekića rekao kako se njegova ulica u Beogradu slepo završava u dvorištu suda. Nije verovala.

Đorđe Aćimović

Rođen sam 1981. godine u Beogradu. Na relaciji Besmisao – Istina.

<https://horheakimov.wordpress.com/>

PANOPIKUM

Goran Borković

MANJINE ZAJEDNO U RIJEČKOME HNK

Predstava "I giganti della montagna (Gorski divovi)" Luigija Pirandella u režiji Paola Magellija premijerno je početkom marta izvedena u riječkom HNK Ivana pl. Zajca, kao koproducijski projekt pet kazališta nacionalnih manjina iz Hrvatske, Italije, Rumunjske, Srbije i Makedonije. Predstava je realizirana u sklopu programa "Ponovno otkrivanje Europe", sufinanciranog iz fonda EU "Kreativna Europa".

Nosilac projekta je Talijanska drama riječkoga HNK, a sudjeluju još Njemačko kazalište grada Temišvara (Rumunjska), Slovensko stalno kazalište u Trstu (Italija), Nacionalna institucija Albansko kazalište Skopje (Makedonija) i Mađarsko kazalište Kosztolányi Dezső iz Subotice (Srbija). Projekt "Ponovno otkrivanje Europe" je prvi projekt riječkoga HNK sufinanciran evropskim novcem kao i prvi projekt izravne suradnje ovog kazališta i tvrtke Rijeka 2020, u sklopu priprema Rijeke za Evropsku prijestolnicu kulture 2020. godine.

Intendant HNK Ivana pl. Zajca Marin Blažević kazao je da su "I giganti della montagna" umjetnički, finansijski i producijski najsloženiji projekt riječkoga HNK u protekle četiri godine. Paolo Magelli istaknuo je da je prvi razlog za pokretanje ovog projekta političke naravi, i to snažnijeg vrednovanja manjina u Evropi. "U odnosu prema manjinama se vježba demokracija. Prezirem toleranciju, jer kad nešto toleriramo znači da je nepoželjno", kazao je redatelj. Napominjući da je Pirandello ovo djelo pisao 1936. godine, kao svoj posljednji i nedovršen dramski tekst, Magelli je ustvrdio da se atmosfera te godine osjeća

ponovno danas, u drugom ruhu. "U političkom smislu, ovo je svečana repriza, i događa se ne samo u zemljama s jače izraženim tendencijama kao Poljska ili Mađarska, nego i u Hrvatskoj, pa i u Italiji, gdje ljevica nestaje, Francuskoj, i u drugim zemljama. Razlika 1936. godine i danas je u tome što je Njemačka danas još uvijek jedina obrana kulture i multikulturalnosti u Europi", rekao je.

KOME SMETA LIFT SLOBODANA MILOŠEVIĆA

Predstava "Lift – Slobodan šou" o vladavini Slobodana Miloševića, nastala prema tekstu Jelene Bogavac, u režiji Nenada Todorovića, izazvala je različite reakcije nakon premijere u Gračanici, a predviđeno je i njeno gostovanje 18. marta na Velikoj sceni Narodnog pozorišta u Beogradu. Riječ je o postdramskoj predstavi Narodnog pozorišta Priština sa sjedištem u Gračanici, koja se bavi umjetničkom analizom 90-ih godina 20. vijeka, s naglaskom na vladavinu Miloševića. Po žanru se može opisati kao politički komad s pjevanjem.

Premijerno izvođenje predstave "Lift – Slobodan šou" 6. marta u Domu kulture u Gračanici proteklo je uz različite – i uz ovacije, i uz zahtjeve da bude zabranjena, a bilo je i napuštanja dvorane. Predstavu su, kako je poslije premijere izjavila Jelena Bogavac, oštro napadali Albanci tvrdeći da veliča Miloševića, zatim Srbi koji brane njegov lik i djelo, kao i oni koji su očekivali da će biti mnogo provokativnija. "Samo nepismenom pozorišnom gledaocu može ovo da izgleda kao neko veličanje Miloševića i ako Albanci naprave ovakvu predstavu o Ramušu Haradinaju, mi smo rešili sve probleme. Ako oni smeju ovako, svaka im čast... Oni kao da imaju neku agendu po kojoj moraju da reaguju protiv. Dok je običan svet i obična publika reagovala fenomenalno, to su bile stope ovacije, neke žene su plakale... Sa druge strane, bilo je i nekih navijača i obožavalaca lika i dela Slobodana Miloševića, njih četvero-petoro koji su najagresivnije nastupili i oni su napustili salu uz glasne psovke", rekla je Jelena Bogavac za "Blic".

GEOPOMETIKA U NAJUŽEM IZBORU ZA NAGRADU U LONDONU

Beogradska izdavačka kuća Geopoetika u najužem je izboru za Međunarodnu nagradu za izvrsnost za 2018. godinu (International Excellence Awards) u kategoriji Inicijativa u književnom prevođenju. Nagradu dodjeljuje žiri Sajma knjiga u Londonu i Udrženje izdavača Velike Britanije, a u najužem izboru izdavača iz cijelog svijeta, uz Geopoetiku, našli su se i Američko udruženje književnih prevodilaca (SAD) i Fondacija Lontar (Indonezija). Dobitnik nagrade bit će proglašen na otvaranju Londonskog sajma knjiga 10. aprila.

Geopoetika je nominirana za ediciju Srpska proza u prijevodu u kojoj je do sada objavljeno 30 naslova, romana i kratkih priča, suvremenih srpskih

pisaca koje je urednički tim te izdavačke kuće izabirao među knjigama svih srpskih izdavača. O uspjesima te edicije govore pojedinačni naslovi objavljeni na različite svjetske jezike, preko pokrenutih edicija moderne srpske proze u SAD, Kini, Velikoj Britaniji i u arapskom svetu, u saradnji sa Geopoetikom.

Prema navodima iz te kuće, priznanje koje stiže iz Londona govori i o početku ozbiljnijeg otvaranja anglo-saksonskog jezičnog područja za književnost sa srpskog jezika. Srbija se ovim najužim izborom ponovo našla u takmičenju za Međunarodnu nagradu za izvrsnost, kao i 2016. godine, kada je Laguna također stigla do najužeg izbora za nagradu za izdavaštvo, knjižarstvo i trgovinu.

UMRO JOVAN RADULOVIĆ

Književnik Jovan Radulović, autor zabranjivane drame "Golubnjača" i scenarija za film "Braća po materi", koji je svojevremeno bio i direktor Biblioteke grada Beograda, preminuo je 8. marta u Beogradu poslije duže bolesti u 67. godini. Uz dramu "Golubnjača", u režiji Dejana Mijača, te scenario za film "Braća po materi" u režiji Zdravka Šotre, među Radulovićeva najpoznatija djela ubrajaju se i roman "Prošao život" i TV drama "Vučari gornje i donje Polače".

Povodom smrti Radulovića, ministar kulture i informisanja Srbije Vlada Vukosavljević naveo je da je riječ o autoru koji je "u književnosti i životu, pratio udes srpskog naroda svoga zavičajnog kraja u Dalmaciji i Krajini". "Nikad dopričanu priču o besprimernom stradanju u Drugom svetskom ratu, za vreme zločinačke Nezavisne Države Hrvatske, posredovao je široj javnosti kroz prozu i dramu 'Golubnjača', književno odgovorno i građanski hrabro. Nije se na tome zaustavio, kao što ni stradanje njegovog naroda nije stalo. I o izgonu 90-ih ostavio je snažno književno svedočanstvo. Srpskog naroda u tim krajevima gotovo da više nema, ali će budući čitaoci o njemu pouzdano saznavati iz dela Jovana Radulovića. Otišao je prerano, među svoje velike književne zemljake: Matavulja, Ćipika i Desnicu", naveo je Vukosavljević u telegramu saučešća koji je u svoje lično ime i u ime Ministarstva kulture uputio Radulovićevu porodicu.

Rođen 1951. u Polačama kod Knina, gdje je završio i gimnaziju, Radulović se preselio u Beograd, gdje je diplomirao na Filološkom fakultetu. Bio je profesor u Četrnaestoj beogradskoj gimnaziji, urednik BIGZ-a, direktor Biblio-

teke grada Beograda... Djela su mu prevodena na engleski, ruski, ukrajinski, talijanski, njemački, švedski, mađarski, makedonski i druge jezike. Dobitnik je niza nagrada, među kojima su Oktobarska nagrada grada Beograda, Andrićeva i nagrade "Isidora Sekulić", "Bora Stanković", "Branko Ćopić", "Joakim Vujić", "Braća Micić", Vitalova nagrada "Zlatni sunčokret", Gračanička povelja, nagrada "Petar Kočić" i druge.

POZIV ZA SUDJELOVANJE NA FESTIVALU DJEČJE ILUSTRACIJE 2018.

Središnja knjižnica Srbija u RH poziva učenike i učenice osnovnih škola da sudjeluju na Festivalu dječje ilustracije 2018. ilustrirajući omiljene lik(ove) ili scenu iz djela Branka Ćopića.

Cilj ove manifestacije je približiti srpsku književnost za djecu najmlađim članovima naše zajednice i potaknuti ih na čitanje i kreativno izražavanje. Krajnji cilj Festivala je približiti djeci kulturu i stvaralaštvo vlastitog naroda.

Krajnji rok za slanje radova je 11. maj 2018. godine. Tema ilustracija može biti iz bilo kojeg djela za djecu iz opusa Branka Ćopića prikazana na način kako ih djeca zamišljaju.

Stručni žiri će vrednovati kreativnost i originalnost radova podijeljenih u osam dobnih kategorija (1. do 8. razreda). Od najboljih radova priredit će se izložba u dvorani biblioteke, a najbolji iz svake kategorije bit će nagrađeni prigodnim nagradama.

Svaki rad mora na poleđini imati čitko ispisane podatke: ime i prezime, razred, naziv djela na koje se ilustracija odnosi, adresu i kontakt telefon.

Jedan učenik može poslati jedan rad. Izbor tehnike rada je slobodan. Radovi moraju biti rađeni samostalno. Format papira treba biti 330×220 (likovna mapa blok 3). Pristigli radovi na natječaj se ne vraćaju.

Radovi se mogu slati na adresu:

SKD Prosvjeta-Centralna biblioteka

Središnja knjižnica Srbija u RH

Preradovićeva 18/1

p.p. 739

10 000 Zagreb

Izabrani najbolji radovi u svakoj kategoriji bit će objavljeni u časopisu za djecu *Bijela pčela*. Točan datum održavanja centralne izložbe i dodjele nagrada bit će na vrijeme objavljen na web stranici biblioteke. Manifestaciju sufinanciraju Ministarstvo kulture RH i Ministarstvo kulture i informisanja RS.

(autorica loga Festivala je Vanja Višnjić, 3.razred)

Šta je to, kakvo prokletstvo i kakav usud srpske kulture da posljednjih dvadeset i pet godina ona gubi svoje najbolje tako prerano, toliko strašno prije njihovog vremena? Užasni niz počeo je od zadnje dekade prošloga vijeka: od nesretnoga Milana Mladenovića - prvoga među jednakima – pa se nastavio preko Margite Stefanović, Rajka Kojića, Biljane Jovanović, Sonje Savić, Ivana Đurića, Zorana Đindjića... i koliko još drugih?

Izgledalo je da je s krajem najgorih vremena neshvatljivi kontinuum malo zastao. Ali jasno da nije tako, kao što se potvrdilo, evo: nakon nedavnog odlaska divnoga Marinka Madžgalja, sada je smrt ponovo uzela još jednoga što je bio prvi među jednakima iz, da parafraziramo Arsenu, "generacije u projektu hiljadu devetstošezdeset i deveta". Nebojša Glogovac bio je najbolji glumac generacije, a kad se ovih dana ponovo gledaju neke od uloga koje je napravio, u teatru, na filmu i televiziji – ta je činjenica tako razvidna da je gotovo jednostavna, po sebi govoreća.

Glogovac je spojio u sebi dvije najteže, suprotne i suprotstavljene strane u svojoj glumi: bio je *najprirodniji* glumac na sceni i u kadru, i u isti čas *najmetodski* od glumaca te generacije što je, formirajući se devedesetih, nastajala "poslije vremena". Sjetimo ga se samo u *Pijanoj noći 1918.* kako oko njega nestaju kolege na pozornici, kako se ruše kao kegle pod udarom njegove izvedbe, scenskog govora, ritma i kadence direktnog, prirodнog govora, od njegove energije, glumačke i životne što je produžetak jednoga vitalizma koji je širi, i koji dolazi iz životnosti naroda kojem je glumac pripadao. Suprotno tome, gledajmo ga, gledajmo i čudimo se, kako je donio, kako je oblikovao lik Ivana u *Hadersfildu*, predstavi i filmu, tu nevjerojatnu studiju traume i psihičke bolesti, takav portret jedne *bolne ljudskosti*, pa da ostanemo frapirani da je nešto tako metodično, slojevito, zaokruženo netko mogao napraviti u okolnostima naše kulture danas. I sjetimo se njegova posljednjeg uzleta, istinskog labudeg pjeva glumačkog, kad se u Grlićevom *Ustavu Republike Hrvatske* ta zapravo narodna, skoro ruralna – hercegovačka – Glogovčeva fisionomija u krajnje kontraintuitivnom postupku pretvara u lik Vjeke Kralja, rafiniranog faštiste i možda najsuptilnije psihološke kreacije ovdašnje suvremene kinematografije.

Nebojša je, kažem, bio najveći, što znači da je kao i svi najveći nosio i kontroverze i jaka proturječja. Ljudska – i društvena. Ne, nije to: nije ono nad čime su se nedostojni lažno zgražavali, nad ulogom koja je tobož uvrijedila ovdašnje moralne sudije, inače čistije od snijega pa mogu da dijele lekcije iz etičnosti na sve četiri strane. Glogovčeva kontroverznost bila je drugdje: on je spajao a da *nije htio* da spaja, spajao bez namjere i daleko od ideologije graditelja trulih mostova među posvađanim narodima. On je spajao ne njegovanjem – nego konfrontacijom, udaranjem traume u traumu. On, dečko iz Hercegovine – što znači i iz Bosne, pa kom pravo kom krivo – i protin sin usvojen u Vojvodinu, i Pančevac i Beograđanin, igrao je srpske izbjeglice iz Hrvatske u Beogradu, nevoljene sa obje strane, igrao uličare, takiste, policajce i uzorne građanske očeve bolesne djece za čije liječenje nema para u srušenom društvu. To bi još bilo podnošljivo za mnoge s obje strane. Ali, igrao je i *Dražu*, i ustašu-transvestita – igrao ih bez odmaka. Bez karikature, bez ironije, bez distance, *obgrlivši obojicu* i ušavši im u duše i kad duša nisu imali više, činilo se. U istinitosti i istini svojih individualnih kreacija glumačkih, a koje se ulivaju u *kolektivno psihološke* – bio je *nepomirljiv*. To je bila Nebojšina kontroverza – nepomirljiv jednako kao glumac i kao čovjek koji ne traži konsenzus, ni umjetnički ni društveni, i onda kad grieveši. Umjetnik i čovjek ukratko, koji se odbija dopasti. Takvih je najmanje, uvjek. I takvi najčešće odlaze prvi.

Zbogom Nebojša.

Đorđe Matić

Trg I, Glini

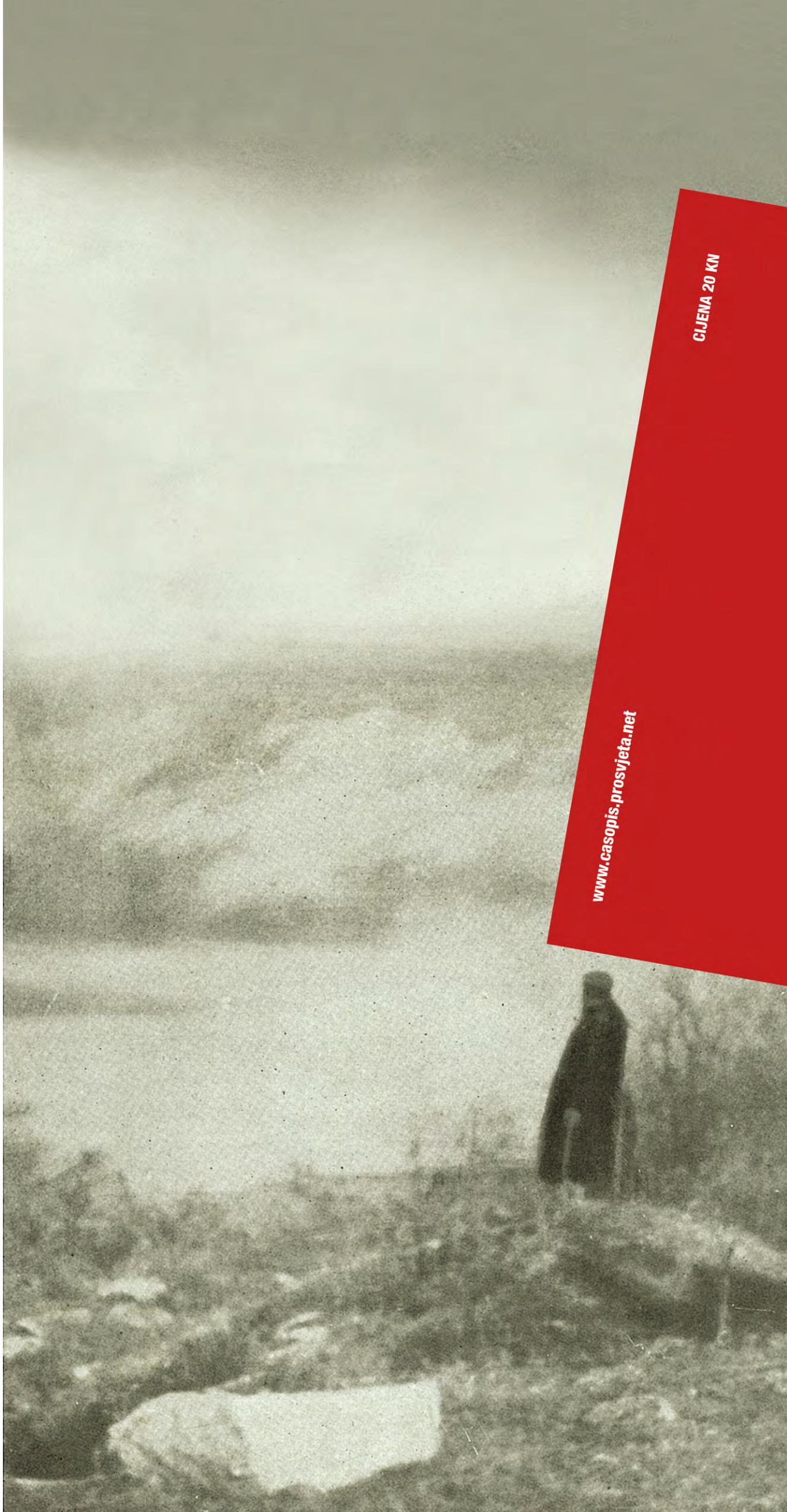
Glini, Trgovina Vilim Kohn i Srpska štedionica u Glini početkom 1930-ih / Fotograf Gjuro Štula

ĐORĐE AĆIMOVIĆ / PAULINA ARBUTINA / GORAN BABIĆ / STEVAN BRADIĆ / JADRAN BOBAN
GORAN BORKOVIĆ / ZORAN DASKALOVIĆ / SLOBODAN GRUBAČ / DUŠAN IVANIĆ / NENAD JOVANOVIĆ
VIRNA KARLIĆ / MILOŠ KORDIĆ / DANILO LUČIĆ / DRAGAN MARKOVINA / ĐORĐE MATIĆ
IGOR MRKALJ / BOJAN MUNJIN / ĐORĐE NEŠIĆ / DRAGO ROKSANDIĆ / IGOR RUŽIĆ
SANJA ŠAKIĆ / ĆEDOMIR VIŠNIJĆ / ANDĚLKOV VLAŠIĆ / BORIS VRGA / VINKO TADIĆ

AUTORI

KRALJ PETAR NA POLOŽAJU ZA VRIJEME CERSKE BITKE, 1914.

www.gasopis.prosvjeta.net

Cijena 20 kn